

**ARAP BAHARI SONRASI
ORTADOĞU'DA ARTAN MEZHEPSEL REKABETİN
SURIYE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

Şahin KARAKAŞ
(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2018

**ARAP BAHARI SONRASI
ORTADOĞU'DA ARTAN MEZHEPSEL REKABETİN
SURIYE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

Şahin KARAKAŞ

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2018

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜNE

Şahin KARAKAŞ tarafından hazırlanan “Arap Baharı Sonrası Ortadoğu’da Artan Mezhepsel Rekabetin Suriye Üzerindeki Etkisi ” başlıklı bu çalışma 25/01/2018 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Doç. Dr. Giray SADIK

Üye

Yrd. Doç. Dr. Ali Onur ÖZÇELİK
(Danışman)

Üye

Yrd. Doç. Dr. Tamer KAŞIKÇI

ONAY
/ /
2018

(Prof. Dr. Hasan
Hüseyin
ADALIOĞLU)
Enstitü Müdürü

...../...../2018

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Şahin KARAKAŞ

ÖZET

ARAP BAHARI SONRASI ARTAN MEZHEPSEL REKABETİN SURIYE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

KARAKAŞ, Şahin

Yüksek Lisans - 2018

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ali Onur ÖZÇELİK

Ortadoğu’da toplumsal krizlerin ortaya çıkışı ve gelişiminde iç ve dış etkenlerin karmaşık bir etkileşimi söz konusudur. Bu etkileşimin anlaşılabilmesi için 18. yüzyıldan günümüze bölgeye yönelik oluşturulan küresel politikaların ve bölgenin iç dinamiklerinin birlikte analiz edilmesi gerekmektedir. Özellikle kolonyal dönemde Ortadoğu ülkelerinin temel dinamikleri, dış aktörlerce siyasal ve toplumsal ayrışmaya zemin hazırlayacak şekilde tasarlanmıştır. Yerel siyasal aktörler, dış güçlerin desteğiyle kolonyal dönem sonrasında da ayrıştırıcı politikaları devam ettirerek kökleri geçmişe dayanan, sosyal ve ekonomik problemleri derinleştirmiştir.

Arap Baharı, iç ve dış politik aktörlerin çıkarları çerçevesinde bölgede oluşturdukları sosyo-ekonomik yapıya toplumsal bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bölgedeki nüfuz alanlarını kaybetmek istemeyen yerel, bölgesel ve küresel güçlerin mezhepsel gruplar üzerinden yürüttükleri hegemonya mücadelesi Arap Baharı sonrası yaşanan çatışma ortamının inanç eksenli olarak devam eden çok boyutlu bir iç savaşa dönüştürmüştür. Böylece toplumsal tepkiyi tetikleyen siyasal ve toplumsal nedenler arka planda kalmıştır.

2010 yılında Tunus’ta başlayan Arap Baharı süreci domino etkisiyle tüm bölgeye yayılmış ve rejimlerin değişmesi ile sonuçlanan siyasal bir süreç halini almıştır. Arap Baharı, kısa bir süre sonra Suriye’ye doğru bir yayılım göstermiş ve ülke çatışmaların en yoğun yaşandığı bir alan haline gelmiştir. Suriye rejimi, Arap Baharı ile başlayan halk hareketlerine sert bir müdahaleyle karşılık vererek olayların büyümesine ve çatışmaya dönüşmesine neden olmuştur. Daha sonraki süreçte küresel güçlerin ve bölgesel aktörlerin Suriye’ye doğrudan veya dolaylı müdahalelerinde

mezhepsel dinamikleri jeopolitik çıkarlar için araç olarak kullanmaları, Suriye başta olmak üzere tüm bölgede mezhepsel ayrılmaya dayalı istikrarsızlığı ve radikalizmi artırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Kolonyalizm, Arap Baharı, Suriye ve Mezhepsel Rekabet.

ABSTRACT

THE RISING IMPACT OF SECTARIAN COMPETITION ON SYRIA AFTER ARAB SPRING IN THE MIDDLE EAST.

KARAKAŞ, Şahin

Master Degree - 2018

Department of International Relations

Advisor: Asst. Prof Ali Onur ÖZÇELİK

There is a complex interplay of internal and external factors in the emergence and development of social crises in the Middle East. In order to understand this interaction, global policies towards the region which were created from 18th century to this day and internal dynamics of the region should be elaborated together. Especially during the colonial period, fundamental dynamics of the Middle Eastern countries were designed to pave the way for political and social division by external actors. Local political actors have deepened social and economic problems which were rooted in the past by maintaining separatist policies in the aftermath of the colonial period with the support of foreign powers.

Arab Spring has emerged as a societal response to the socio-economic structure of the region within the interests of internal and external political actors. But the local, regional and global powers carrying out the hegemonic struggle via sectarian groups has transformed the post-Arab Spring conflict scene into a multidimensional civil war in which faith is on the axis. Thus, the political and social causes that triggered the social response has remained in the background.

The Arab Spring process, which started in Tunisia in 2010, has spread throughout region with domino effect and became a political process which resulted in the change of the regimes. The Arab Spring has sprang to Syria a few months after the beginning and within a short period of time, Syria has become the country in which

the most intensive conflicts take place. Syrian regime has caused the events to grow into conflict by responding with a harsh intervention to the popular movements that began with the Arab Spring. In the process that follows, the use of sectarian dynamics as a tool for geopolitical interests by global forces, regional actors and radical groups in Syria directly or indirectly has increased instability and radicalism based on sectarian dissolution in the whole region, especially in Syria.

Key Words: Middle East, Colonialism, Arab Spring, Syria and Sectarian Competition

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
ÖNSÖZ	xiv
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

ORTADOĞU

1.1 ORTADOĞU KAVRAMI.....	3
1.2 ORTADOĞU'DA PETROLİZM VE HEGEMONYAL KONTROL MODELİ ..	5
1.3 ORTADOĞU VE PATRON-KLİENT İLİŞKİLERİ.....	7
1.4 ORTADOĞU VE NÜFUZ EDİLMİŞ SİYASAL SİSTEM MODELİ.....	8
1.5 ORTADOĞU'DA KOLONYALİZM VE İÇ DİNAMİKLER.....	9
1.5.1 Kolonyalizm	9
1.5.2 Ortadoğu'da Kolonyalizm Etkisi.....	13
1.5.3 Ortadoğu'da Siyasal İktidar, Liderlik ve Meşruiyet	17
1.5.4 Ortadoğu'da Toplumsal Yapı	21
1.5.5 Ortadoğu'da İktisadi Yapı	25

2. BÖLÜM

ORTADOĞU’DA MEZHEPSEL REKABET VE ARAP BAHARI’NIN MEZHEPSEL REKABET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

2.1. MEZHEPLER	29
2.1.1. Sünnilik.....	31
2.1.2. Şia	36
2.1.3. Nusayrilik	38
2.2. ORTADOĞU VE MEZHEPÇİLİK	40
2.3. ORTADOĞU’DA MEZHEPSEL REKABETİ ARTIRAN DİNAMİKLER	42
2.3.1. Dış Aktörler	43
2.3.2. Mezheplerin Siyasallaştırılması.....	44
2.3.3. Suudi Arabistan – İran Rekabeti.....	46
2.4. ARAP BAHARI.....	47
2.5. ARAP BAHARI’NIN MEZHEP REKABETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....	48

3. BÖLÜM

ARAP BAHARI SONRASI ARTAN MEZHEPSEL REKABETİN SURİYE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

3.1. SURİYE	52
3.1.1. Suriye’nin Tarihsel Gelişimi.....	52

3.1.2. Suriye’de Dini ve Etnik Yapı	55
3.1.3. Kolonyalizm ve Suriye	55
3.1.4. Suriye Rejimi ve Değişimin Kaçınılmazlığı.....	58
3.1.5. Suriye’de Arap Baharını Tetikleyen Dinamikler.....	60
3.1.6. Suriye’de Arap Baharı ve Mezhepçilik	61
3.1.7. Suriye Krizi ve Dış Aktörler.....	65
3.1.8. Mezhepçi Politikaların Suriye ve Bölge Üzerindeki Etkisi.....	65
SONUÇ	69
KAYNAKÇA.....	73

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: İtikadi Mezhepler (Okyar, 2016: 92).....	30
Şekil 2: Ortadoğu Mezhep Haritası (Kaya, 2015:76).	41
Şekil 3: Suriye Mezheplerinin Etnik ve Dini Dağılımı (Jasser, 2014: 61).	55

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
BAC	:Birleşik Arap Cumhuriyetleri
BAE	:Birleşik Arap Emirlikleri
BM	:Birleşmiş Milletler
BMGK	:Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOP	:Büyük Ortadoğu Projesi
İŞİD	:Irak Şam İslam Devleti
ÖSO	:Özgür Suriye Ordusu
SUK	:Suriye Ulusal Konseyi

ÖNSÖZ

Tez dönemi boyunca tecrübelerini paylaşan, kıymetli vaktini ayıran ve yön veren değerli danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ali Onur ÖZÇELİK'e, çalışma boyunca benden desteğini esirgemeyen değerli meslektaşlarım Dr. Hakan VELİOĞLU ve Mecbure ASLAN'a çok teşekkür ederim.

Ayrıca tez çalışması sırasında manevi desteğini esirgemeyen eşim Yurdanur KARAKAŞ ve biricik oğlum Selim Emre KARAKAŞ'a gösterdikleri sabır için sonsuz teşekkür ederim.

GİRİŞ

Ortadoğu coğrafyasında, dünyanın hiçbir bölgesiyle karşılaştırılmayacak düzeyde bölgesel güç mücadelesi yaşanmış, bölge uzun bir dönem dış güçlerin hâkimiyeti altında kalmıştır. Dış müdahaleler ve istilalar, bölgenin tüm dinamiklerini etkisi altına almış, siyasal ve toplumsal yapının oluşumunda önemli bir etken olmuştur. Ortadoğu ülkelerinde, dış güçlerin etkisiyle tüm yerel dinamikleri kapsayan bir yapı yerine, toplumsal ve siyasal dışlayıcılığın ön planda tutulduğu bir sistem kurgulanmış, sistemin toplumsal ve siyasal bölünmeye yatkınlığı kriz dönemlerinde küresel ve bölgesel aktörler tarafından bir politik araç olarak kullanılmıştır.

Ortadoğu'nun siyasal tarihinin incelenmesi, bugün yaşanan problemlerin anlaşılması ve çözüme kavuşturulması için büyük önem taşımaktadır. Özellikle kolonyal dönem ve sonrasında küresel aktörlerin bölgedeki etkinlikleri, küresel aktörlerin siyasal iktidarlara ilişkileri ve bölgenin kendine özgü özelliklerinin birlikte değerlendirilmesi sağlam temellere dayanan bir analizin yapılması için gereklidir. Günümüz Ortadoğu'sunda yaşanan krizlerin temelinde, kolonyal dönemde oluşturulan siyasal ve toplumsal yapının etkisi hissedilmektedir. 20. yüzyılda bölgede, devlet ve toplum yapısının yeniden inşası sürecinde kolonyal dönemden kalan siyasal ve toplumsal uygulamalar kalıcı ve kapsayıcı bir sistem oluşturulmasını zorlaştırmıştır. Küresel güçlerin yerel unsurlarla ittifaklar kurarak oluşturdukları dışlayıcı politikalar bağımsızlık sonrası antidemokratik yöntemlerle iktidarı ele geçiren gruplarca da devam ettirilmiştir. Dışlayıcı politikalar, Ortadoğu toplumu içerisinde etnik ve mezhepsel aidiyetlere dayalı gruplaşmaların ve bölünmelerin ortaya çıkışına zemin hazırlamış, bölgedeki sorunları çözecek kalıcı politikalar üretilmemesi mevcut sorunları daha da derinleştirmiştir.

2010 yılının Aralık ayında Tunus'ta başlayan ve tüm Ortadoğu Bölgesi'ni etki altına alan Arap Baharı, bölgenin sosyo-ekonomik sorunlarına karşı toplumsal bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bölgenin tamamına yayılan halk hareketleri, bazı ülkelerde iktidar değişikliğine yol açarken, Suriye'de iç ve dış aktörlerin katılımıyla bölgesel ve küresel dengeleri sarsan bir iç savaşa dönüşmüştür. Suriye'nin siyasal ve toplumsal yapısının mezhepçi karakteri ve yerel unsurların, dış aktörlerin ve bölgesel güçlerin mezhepsel argümanlar üzerinden yürüttükleri hegemonya mücadelesi ülkedeki mezhepsel kutuplaşma ve çatışmaları arttırmıştır. Ortadoğu genelinde ve Suriye özelinde yaşanan mezhepsel çatışma ve ayrışmaların sebeplerinin daha iyi

anlaşılabilmesi için; özellikle bölgede mezhepçiliğe zemin hazırlayan siyasal ve toplumsal koşulların, bölgesel aktörlerin mezhepler üzerinden yürüttüğü nüfuz mücadelesinin ve dış güçlerin, böl-yönet (divide and rule) siyasetini Ortadoğu coğrafyasında nasıl uyguladıklarının bilinmesi gereklidir.

Bu çalışmada; bölgedeki mezhepsel dinamikler araçsallık faktörüne dayanılarak açıklanmış, mezhepsel dinamiklerin iç ve dış politik aktörlerce siyasal bir araç olarak kullanılmasının bölgedeki mezhepsel gerilimi arttırdığı, Ortadoğu ülkelerindeki mezhepsel ayrışmaların, kapsayıcı siyasal ve toplumsal bir sistemin oluşturulmasıyla sonlandırılabilceği savunulmuştur.

Tez çalışmasının birinci bölümünde, Ortadoğu coğrafyasının küresel ve bölgesel ilişkileri ‘Patron- Klient’, ‘Nüfuz Edilmiş Bölge Sistemi’ ve ‘Hegemonyal Kontrol Modeli’ gibi teoriler kapsamında ele alınmıştır. 20. Yüzyılın ikinci yarısında bağımsızlıklarını kazanan bölge devletlerinin siyasal ve toplumsal yapısı; kolonyalizm ve iç dinamikler üzerinden değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde, mezhep kavramı, mezheplerin ortaya çıkışı ve mezheplerin siyasallaşması tarihsel ve teorik bir yaklaşımla anlatılmıştır. Özellikle Sünni, Şia, Vehabilik ve Nusayrilik mezheplerinin temel itikadi esasları ve tarihsel evrimi değerlendirilmiştir. Ayrıca, bölgede mezhepsel gruplaşmalara yol açan iç ve dış etkenler ile Arap Baharı’nın mezhep rekabeti üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde, Suriye’nin tarihsel gelişimi, rejimi, toplumsal yapısı ve kolonyalizmin Suriye üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Arap Baharı’nın Suriye’de ortaya çıkışı, etkileri, mezhepsel ayrışma ve çatışmaları körükleyen politikalar, bu politikaların bölge ve Suriye üzerindeki etkisi analiz edilmiştir.

1. BÖLÜM

ORTADOĞU

1.1. ORTADOĞU KAVRAMI

Ortadoğu kavramı, ilk defa 19. yüzyılda Doğu sömürgelerine lojistik destek sağlamak için bir alana ihtiyaç duyan Anglo –Saxon dünya tarafından kullanılmıştır. Londra ve İngiliz sömürgesi Bombay arasında orta bir yere gereksinim duyulmuş ve Yakındoğu’nun doğusu ile Afganistan arasındaki bölge Ortadoğu olarak adlandırılmıştır (Çalışkan, 2008: 4-5). Amerikalı bir amiral ve stratejist olan Alfred Mahan’ın 1902 yılındaki “Basra Körfezi ve Uluslararası İlişkiler” (The Persian Gulf and International Relations) adlı çalışmasında, Ortadoğu kavramını kullanmıştır. Mahan’ın çalışmasında Ortadoğu; deniz üzerinden dünya hâkimiyetine ulaşmak için stratejik bir alan olarak adlandırılmıştır. Daha sonraki dönemde Halfrod Mackinder ve Nickolas J. Spykman gibi önemli stratejistlerde Ortadoğu ile ilgili çalışmalar yapmışlardır (Özlük, 2007: 144) ve sonuç olarak Ortadoğu kavramının günümüzde yaygın bir kullanıma sahip olmasına neden olmuşlardır.

Temelde Ortadoğu kavramı, Batı Avrupa’yı dünyanın merkezi olarak gören ve diğer coğrafi alanları Avrupa’ya yakınlığına göre “yakın”, “orta” ve “uzak” olarak konumlandıran bir bakışın ürünüdür (İdrisoğlu, 2010: 7). Edward Said (1998)’e göre, Ortadoğu kavramı, objektif bir gerçekliğe dayanmayan, kendini dünyanın merkezinde kabul eden Batı’nın, bu bağlamda diğer coğrafi bölgeleri konumlandığı subjektif bir tanımlamadır. Dolayısıyla, önceleri jeopolitik ya da jeostratejik ihtiyaçlarla coğrafi bir alan olarak kullanılan Ortadoğu kavramı, Edward Said ve ardından gelen diğer yazarlarla beraber düşünsel (ideational) bir boyutta ele alınmıştır. Said, oryantalizmi en mekanik anlamda, Batı’nın Doğu’yu tasavvur etme biçimi olarak kavramsallaştırmıştır¹.

Önceleri, jeopolitik ya da ticari nedenlerle kullanılan Ortadoğu kavramı, ilerleyen zamanlarda daha çok coğrafi bir bütünlüğe işaret ederek sanayileşmiş ve gelişmiş ülkelere nazaran geride kalmış bir coğrafyayı içine alan bir çağrışıma dönüşmüştür. Batılı devletler, Ortadoğu kavramını coğrafi bir alan olarak tanımlamakla birlikte, bu kavramı daha çok kendine özgü siyasal, ekonomik ve

¹ Oryantalizm konusunda geniş bir alan yazını mevcut olup bu konuda bkz: Edward Said, Oryantalizm.

toplumsal kültüre sahip bir medeniyetten bahsederken kullanmışlardır (Arap veya Müslüman Medeniyeti gibi). Coğrafi ya da jeopolitik tanımlamalar her zaman için mekânın kendi sosyal, kültürel ve iktisadi özelliklerinin ortaya çıkardığı unsurlar tarafından belirlenemeye bilmektedir. Bu bağlamda Ortadoğu kavramı da, kolonyal veya emperyalist dönemin ortaya çıkardığı bir tanımlamadır (Özlük, 2007: 145). Ortadoğu kavramına, tarihten günümüze çeşitli anlamlar yüklenerek coğrafi bir alan tanımından ziyade siyasi bir kavram haline gelmiştir. İngilizlerin bölgeyi bu isimle adlandırmasının temelinde askeri ve kolonyal fikirler olsa da, savaş sonrası bu isim normal bir coğrafi tanımlamaya dönüştürülmüştür (Çalışkan, 2008: 5).

Ortadoğu coğrafyası geniş anlamda; Kuzey Afrika bölgesini içine alan, İran'dan Fas'a kadar uzanan, Lübnan, Filistin, Ürdün, Suriye, Irak, Mısır, Tunus, Libya, Cezayir, Moritanya, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerini de kapsayan ve 381 milyon nüfusuyla dünya nüfusunun yaklaşık % 6'sını içeren, dar anlamda ise; Doğuda Mısır, Kuzeyde Türkiye ve Güneyde Yemen'e kadar olan bölgeleri kapsamaktadır. İlk tanımlamada 22 ülkeyi kapsayan büyük bir coğrafyayı temsil ederken, ikincisinde 13 devleti kapsayan küçük bir bölgeden oluşmaktadır (Arı, 2005: 5). Bölge dışı unsurların jeostratejik, kolonyal ve siyasi hedefleri çerçevesinde konumlandığı Ortadoğu coğrafyasında, 18. yüzyılda Osmanlının çöküşüyle birlikte Avrupalı devletler etkin olmaya başlamış ve I. Dünya Savaşı sonrasında bölgenin en önemli aktörü haline gelmişlerdir. I. Dünya Savaşı sonrası bölgede kurgulanan mandater politikalar, gerek bölgesel gerekse siyasi anlamda yapay Arap devletlerinin oluşumuna neden olmuştur. Bölgede yeni oluşturulan devletler, modern devlet yapılanmasının temel yapı ve prensiplerden yoksun olarak uluslararası sistem ve aktörlerin garantörlüğünde kurulmuştur (Özalp, 2013: 45). Bunun sonucu olarak bölgede siyasi problemlere sahip devletler ve meşruiyet sorunu olan iktidarlar ortaya çıkmıştır.

İnsanlık tarihinin başlangıç yeri olarak kabul edilen Ortadoğu coğrafyası; üç semavi dinin bu bölgede doğması ve bölgenin zengin doğal kaynaklara sahip olması gibi özellikleriyle sadece uluslararası ilişkilerin değil, diğer birçok çalışma alanının da ilgi odağı olmuştur. Ancak Ortadoğu coğrafyası 20. yüzyıl itibariyle tarihi, ekonomik ve jeopolitik özelliklerinin yanında, bünyesinde barındırdığı sorunlarla da gündeme gelmeye başlamıştır (Özlük, 2007: 142-143).

İnanç (2016)'a göre, özellikle kolonyal dönem ve sonrasında dış güçlerle işbirliği içindeki iç siyasi aktörlerin oluşturdukları siyasi, toplumsal ve ekonomik

yapı, bölgede mezhep ve etnisiteye dayalı ayrışmayı artırmıştır. Ortadoğu coğrafyasında mezhepçilik ve etnisiteye dayalı çatışmaları kontrol etmek oldukça zorlaşmıştır.

Ortadoğu'nun siyasal ve toplumsal dönüşümü, bölgesel ayrışma ile çatışmaların ortaya çıkışı ve gelişimi değerlendirilirken iç ve dış dinamiklerin birlikte ele alınması gerekmektedir. Bölgedeki çatışmaları tamamen dış dinamiklere veya sadece iç dinamiklere dayandıran bir anlayışın bölgedeki sorunları anlaması ve çözmesi pek mümkün görülmemektedir. Geçmişten günümüze iç ve dış politik aktörlerin çıkar odaklı dışlayıcı politikaları, Ortadoğu coğrafyasını dünyanın en önemli çatışma alanlarından biri haline dönüştürmüştür. Ortadoğu'da yaşanan sorunların temelinde kolonyal dönemin etkisi görülmektedir. Devlet ve toplum yapısının yeniden inşası sürecinde kolonyal dönemden kalan siyasal ve toplumsal uygulamalar, günümüz bölge devletlerinin tüm toplumu kapsayan kalıcı siyasal ve toplumsal bir yapılanmaya gitmesini zorlaştırmıştır (Özcan, 2017). Bölgenin geçmişinin araştırılması, bugün yaşanan problemlerin anlaşılabilmesi ve çözüme kavuşturulabilmesi için büyük önem taşımaktadır. Özellikle bölgede yaşanan olayların analizinin yapılabilmesi için kolonyal dönem ve sonrası küresel aktörlerin bölgedeki etkinlikleri, siyasal iktidarlara ilişkileri ve bölgenin kendine özgü özelliklerinin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir (Özlük, 2007).

1.2. ORTADOĞU'DA PETROLİZM VE HEGEMONYAL KONTROL MODELİ

Özcan (2017)'a göre, bölgenin sosyo-ekonomik yapısının şekillenmesinde petrolün çok önemli bir rolü vardır. Petrolizm olarak da adlandırılan bu model, Ortadoğu petrolünün uluslararası piyasaya girişiyle birlikte bölgenin küresel ekonomik sistemle bütünleşmesini ve bu bütünleşmenin coğrafyanın sosyo-ekonomik yapısı üzerindeki etkisini konu almıştır. Buna göre küresel finans mekanizmalarını kontrol altında tutan hegemonyal güç, Ortadoğu coğrafyasının toplumsal, kültürel ve ekonomik yapısına nüfuz etmiş ve bölgedeki temel politik çerçeveyi belirlemiştir.

Pawelka (2000)'ya göre, petrolün uluslararası ekonomik piyasalar içindeki önemi ve bölgenin petrol kaynakları açısından zengin olması Ortadoğu coğrafyasının, küresel sistem içerisinde 3. Dünya olarak adlandırdığımız diğer bölgelerden çok daha

önemli bir yere ve ayrıcalığa sahip olmasına neden olmuştur. Petrol gelirlerinin artmasıyla birlikte bölgenin sosyo-ekonomik yapısı değişim geçirmiştir. Kamu ve özel yatırımlar, uluslararası finansal kuruluşların kalkınma yardımları ve emek transferleriyle birlikte bölgesel düzeyde bir petrol ekonomisi oluşmuştur. Artan petrol gelirleri, bölgeyi tüketim, teknoloji, savunma ve kalkınma ürünleri alanında dünyanın en önemli alıcılarından biri haline getirmiştir. Bölgenin petrol zengini ülkeleri ve aileleri, küresel finans kuruluşlara, bankalara sermayedar olmuş ve kapitalist küresel yapıyı benimsemişlerdir. Petrol gelirlerine dayalı kapitalist iktisadi sistem bölgedeki rant gelirlerinden beslenen ve otoriter yapılara bağlı bir şehirli sınıfı oluşturmuştur. Rant ekonomisi bölgenin piyasa mekanizmasının temel unsuru haline gelmiş ve bölgede istikrarsız bir piyasa yapısı oluşmuştur (Özalp, 2013). Değişen iktisadi yapıyla birlikte bölge ülkelerinde modern kitle iletişim araçlarına olan ilgi artmış, batılı hayat tarzı ve tüketim alışkanlıkları yerleşmiş, toplumsal ve ekonomik alanlarda dışa bağımlı ve müdahaleye açık bir sistem oluşmuştur (Beck, 2009).

Hegemonyal kontrol modeli, Ortadoğu'ya yönelik etkin ve çok yönlü bir dışsal müdahale sistemi oluşturmuştur. Hegemonyal güç ve yardımcı partnerleri; küresel şirketler (özellikle petrol, silah ve teknoloji üretimi yapanlar), uluslararası düzenleyici kuruluşlar (Birleşmiş Milletler), IMF ve Dünya Bankası gibi ekonomik aktörler aracılığıyla bölge üzerinde etki kanalları oluşturmuş, bölgenin sosyo-ekonomik yapısına müdahalede bulunmuş ve bölgeyi kontrol altında tutmuştur. Hegemonyal güç kendi çıkarları için devletlerin sosyo- ekonomik yapısını ve kurallarını etki altına almakta ve diğer kapitalist ortaklarıyla birlikte bölge devletlerinin uluslararası sistemle olan ilişkisini kontrol altında tutmaktadır (Pawelka, 2000: 581-582). Bu bağlamda, Amerika'nın enerjiyle ilgili stratejik önem atfettiği Ortadoğu coğrafyasını küresel ekonomik mekanizmalar aracılığıyla kontrol altında tutma politikası bu modelin önemli bir örneğidir.

Özalp (2013: 55-56)'a göre, bölgenin petrol ve ranta dayalı ekonomik sistemi, istenenin aksine bölgede serbest piyasa ekonomisi koşullarının oluşmasını engelleyici bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda, tamamen petrol gelirlerine dayalı ekonomik sistem halk ve siyasal iktidar arasındaki kopukluğu artırmıştır. Bir tarafta toplumsal katılıma kapalı bürokratik bir rejim ve ranttan beslenen elitist siyasal bir yapı, diğer tarafta ise petrol gelirlerinden elde edilen rantın kendine verilen kısmıyla yaşamını idame ettiren, vergi verme yükümlülüğü olmayan ve bu nedenle herhangi bir siyasi katılım hakkını

kendinde görmeyen toplumsal bir yapı oluşmuştur. Uzun vadeli ekonomik istikrarı sağlayacak bir temel üzerine kurgulanmayan, tamamen rantiyeye dayalı ekonomik sistemde; petrol gelirlerindeki azalmalar, siyasal ve toplumsal krizlere, kutuplaşmalara yol açmakta ve bölgedeki radikal İslamcı hareketlerin popülaritesini artırmaktadır. Buna karşın hegemonyal güç ve diğer küresel aktörler bölgedeki siyasal ortaklarını yeni rantlarla desteklemeye çalışmaktadır. Petrolizm ve hegemonyal kontrol modeli, küresel aktörlerin bölge üzerindeki etkisini incelemektedir. Bu teori, rant, emperyalizm, gelişim ve neo liberalizm gibi ekonomi teorilerini, bağımlılık ve nüfuz gibi kavramlarla birleştirerek küresel çıkarların ve ekonomik mekanizmaların bölgenin toplumsal ve ekonomik yapısı üzerindeki etkinliğini açıklamaktadır. Küresel güçlerin müdahale araçlarının niteliğinin ve etkinliğinin arttığı belirtilmektedir. Teoriye göre, Ortadoğu Bölgesi bundan önce olduğu gibi bundan sonra da dış müdahalelere açık olacak, bölgenin siyasal ve toplumsal yapısı tesir altına alınacaktır.

1.3.ORTADOĞU VE PATRON-KLİENT İLİŞKİLERİ

Shomaker ve Spanier (1984: 122)'a göre, bu teori, güçlü devlet (Patron) ve görece daha zayıf olan diğer devlet (klient) arasındaki ilişki üzerinden kurgulanmıştır. Modele göre iki devlet arasındaki ilişkiler farklı politik çıkarlara dayanmaktadır. Hegemonyal güç, (Patron) bölge devletine (Klient) askeri, ekonomik ve siyasi yardımda bulunarak, bölge devletinin coğrafya içerisindeki konumunu güçlendirmiştir. Bu yardımlar karşılığında klientin görevi ise patrona bölge içerisindeki güçlü konumunu koruyabilmesi için her türlü stratejik ve coğrafi desteği vermektir. Bölgede yaşanan küresel rekabet ve patronun bu rekabeti kendi çıkarları lehine dönüştürme isteği nedeniyle bazen kliente gereğinden fazla önem atfedilir. Klient ise var olan desteği kaybetmemek için patronla politik dayanışma ve bağlılık içerisinde olmaya çalışır.

Bu modelde güvenlik politikaları önemli bir role sahiptir. Özellikle zayıf devletlerin bölgede yer alan güçlü devlete yönelik yüksek düzeyli bir bağımlılığı bulunmaktadır. Bu bağımlılık nedeniyle bölgede patronun temsilciliği görevini üstlenmekte ve bazı politik ve askeri girişimleri onun adına yapmaktadır. Söz konusu modelde, sadece iki devlet arasındaki etkileşim incelenmekte, bölgenin ekonomik,

kültürel ve toplumsal özellikleri inceleme kapsamına alınmamaktadır (Özalp, 2013: 49-50).

1.4. ORTADOĞU VE NÜFUZ EDİLMİŞ SİYASAL SİSTEM MODELİ

Nüfuz edilmiş siyasi sistem modeline göre, Ortadoğu Bölgesi, 18. Yüzyıldan itibaren jeostratejik konumu ve doğal kaynakları nedeniyle küresel güçler tarafından kontrol altına alınmak istenmiş, bölge devletlerinin yerel, ulusal ve bölgesel tüm politikaları büyük güçlerin etki alanına alınmış ve bölge devletleri büyük güçlerin kontrolünde küresel politika ile bütünleşmiştir. Küresel güçlerin bölgeyi kontrol altında tutmaya yönelik çok yönlü politikaları nedeniyle Ortadoğu Bölgesi harici güçler tarafından en çok nüfuz edilen coğrafi alanlardan bir olmuştur (Brown, 1984: 4).

Dış güçler, Ortadoğu coğrafyasını direk kontrol altına almak yerine bölgesel siyasi aktörlerle ittifaklar kurarak bölgeye nüfus etmişlerdir. Diğer taraftan bölgesel aktörler bölgede yaşanan hegemonya yarışında harici güçlerle ittifaklar kurarak kendi konumlarını güçlendirmek istemişlerdir. Ortadoğu’da sorunların dış müdahale yolu ile çözümünün siyasi bir gelenek haline gelmesi, bölgede yaşanan sorunların kendi içinde çözümlenmesini sağlayabilecek bölgesel bir yapının, organizasyonun veya kültürel bir geleneğin oluşumunu engellemiştir. Bölgedeki siyasi aktörler, sorunların çözümünde dış güçlerin arabuluculuğuna, garantörlüğüne ihtiyaç duymuş ve tek başlarına bölgedeki sorunları çözebilecek siyasi bir iradeye sahip olamamışlardır (Özalp, 2013: 48). Arap Baharı ve sonrası dönemde bölgede yaşanan iç çatışmaların uluslararası bir krize dönüşmesi ve neredeyse iç politik aktörlerin tamamının bir dışın gücün hamiliğinde çatışmaları sürdürmesi, bölgedeki dış müdahaleye açık siyasi geleneği açık bir şekilde ortaya çıkarmıştır.

Brown (1984: 5) göre, nüfuz edilmiş siyasi sistem modelinde, dış güçlerin bölge üzerindeki siyasi ve ekonomik hâkimiyetinden ziyade, bölgedeki farklı siyasi aktörlerle oluşturulan bütünleşme ve ittifaklar vurgulanmıştır. Modele göre bölgenin kendine özgü siyasi bir kültürü bulunmaktadır. Ancak Brown, dış müdahalelerle bölge üzerinde bir istikrarın tesis edilmesi mümkün olmayacağı görüşünü savunmuştur. Model, bölgede devletlerinin bölgesel politikalarını küresel politikalar çerçevesinde analiz etmektedir.

1.5. ORTADOĞU'DA KOLONYALİZM VE İÇ DİNAMİKLER

1.5.1. Kolonyalizm

Oxford İngilizce sözlükte kolonyalizm kelimesinin kökü olan “colonia” "çiftlik" ya da "yerleşke" anlamında, farklı topraklarda yaşayan ancak Roma yurttaşı olarak kabul edilen toplulukları nitelemek amacıyla kullanılmıştır. Yurttaşların, anayurtla bağlantılarını koparmadan yaşamlarını sürdürdükleri ülkedeki yerleşkelerine “colonia” denilmiştir. Bu tanımlamada, yerleşilen bölgedeki yerel topluluklara herhangi bir vurgu yapılmaması, bölgenin ele geçiriliş şeklinden veya yerel halkla kurulan ilişkinin özelliklerinden bahsedilmemesi ilgi çekici bir husustur. Kolonyalizm dünyanın farklı bölgelerinde farklı usullerle uygulanmış ve bölgenin asıl sakinleri ile yeni gelenleri arasında karmaşık bir ilişki ağı ortaya çıkarmıştır. Kolonyalizm bazı topluluklarla daha derin ilişkiler kurarken diğerleriyle yüzeysel bir etkileşim içerisinde olmuştur. Kolonyal sistemde, belirli bir coğrafi alanı hegemonya altına alma süreci yerel topluluğun ticari ilişkilerini, sınıfsal yapısını ve kültürel özelliklerini bozma ve yeniden inşa etme gibi kapsamlı bir dönüşüme yol açmıştır (Loomba, 2000: 18-19).

Tarihin farklı dönemlerinde görülen kolonyal faaliyetler ve sonuçları çerçevesinde kolonyalizm; “egemen bir gücün medenileştirme ve modernleştirme gibi gerekçeler ileri sürerek diğer ülkelerin doğal kaynaklarını sömürme ve onları ekonomik, kültürel, bilimsel veya siyasal açıdan kendine bağımlı hale getirme politikası” (Demir ve Acar, 2005: 127) olarak tanımlanmıştır. Bazı araştırmacılar, kolonyal sistemin geçmişinin 2. yüzyıla kadar gittiğini ifade etmişler ve başka ülke topraklarının işgal edilmesiyle başlayan kolonyal sürecin izlerinin, büyük coğrafi alanları hegemonyası altına alan Roma İmparatorluğu, Moğol İmparatorluğu ve Aztek İmparatorluğunda da görüldüğünü ileri sürmüşlerdir.(Loomba,2000: 20). Ancak genel kanı kolonyal sistemin, 15. yüzyılda Portekiz ve İspanya denizcilerinin yeni baharat merkezleri bulma amacıyla dünyaya açılmasıyla başladığı ve daha sonra tüm Avrupa Kıtasında yaygınlaştığı yönünde olmuştur (Sönmez, 2015: 7).

Rönesans'la birlikte Avrupa'da bilim ve sanayi alanında araştırmalar hızlanmış, sanayi devrimiyle birlikte üretim katlanarak artmıştır. Avrupa ülkeleri

ihtiyaç fazlası ürünleri satmak için yeni pazarlar aramış ve daha fazla üretim yapabilmek için ham maddeye ihtiyaç duymuşlardır. Avrupalılar, önce Amerika ve Asya daha sonra ise Afrika kıtası gibi sanayileşememiş bölgeleri kontrol altına almaya başlamışlardır (Uygur ve Uygur, 2013: 723). Kolonyalizm, Avrupa kapitalizminin doğuşu üzerinde itici bir güç olmuştur. Kapitalizm sonrası Avrupa kolonyalizmi emperyalizm olarak adlandırılmıştır (Loomba, 2000). Karaca (2016: 220)'ya göre, Emperyalizm olarak adlandırılan bu süreç aracılığıyla Batı, öteki olarak adlandırdığı topluluklara kendi çıkarları doğrultusunda bir gelişim seyri vermiştir.

Akgül (2014: 5)'e göre, Sanayi Devrimi'nin etkisiyle ivme kazanan kolonyal faaliyetler, tarihin farklı dönemlerinde dönemin gerekliliklerine uygun şekilde yeni yöntemler ve uygulamalar geliştirerek varlığını sürdürmüştür. Uzun bir tarihi geçmişe sahip olan kolonyalizm; kolonyalist ve kolonileştirilen tarafların toplumsal, siyasal ve ekonomik sistemlerinin şekillenmesi üzerinde anahtar bir rol üstlenmiştir. Kolonyal faaliyetlerin coğrafi keşif tutkusuyla başladığı öne sürülmüş ve daha sonraki dönemlerde ise beyaz adamın medeniyet götürme görevi veya adil bir değiş-tokuş olarak lanse edilerek kendi içerisinde bir meşruiyet zemini oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak medeniyet götürme görevi hiçbir zaman sonlanmamış ve yapılan değiş-tokuştan da her zaman Avrupalılar karlı çıkmıştır.

Kolonyal sistemde, bir coğrafyada yaşayan yerel çoğunluk ve bu çoğunluk üzerinde hegemonyal ilişki kurmuş işgalci bir azınlık bulunmaktadır. Bu sistemde kolonileştirilen halkların yaşayış biçimlerini etkileyecek kararlar, kolonyalistlerin çıkarlarına uygun olacak şekilde kolonyal yöneticiler tarafından alınmaktadır. Avrupalı kolonyalistlere göre; sömürülen, ötekileştirilen ve kendinden aşağıda görülen yerel halk toplumsal ve ekonomik gelişimini kendi eliyle gerçekleştiremeyecektir. Bu nedenle bu gelişim ve değişim Avrupalılar eliyle yapılmalıdır (Sönmez, 2015: 7-8). Kolonyalizm yalnızca dışardan gelen egemen bir gücün işgal yoluyla ülke içerisinde oluşturabileceği bir süreç değildir. Bazen çarpışmaya girmeden, ülke içerisindeki güçlerle ittifak yaparak daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır. Avrupalı devletler kolonyal dönem sonrasında da eski sömürgelerinin iktisadi ve siyasal yapıları üzerinde etkin olmak istemiş, yeni müdahale yöntemleri ve araçları üreterek ülkelerin iktisadi ve siyasal yapısını kendi istekleri doğrultusunda şekillendirmeye çalışmışlardır.

Loomb (2000)'a göre, kolonyal hegemonya büyük ölçüde zor kullanılarak sağlandığından, kolonileştirilenlerin rızasını içermeyen bir süreçtir. Ancak bazı

bölgelerde kolonyal rejimler, kısmi veya suni bir rızaya gereksinim duymuş ve bazı sınıfsal grupların rızasını kazanmaya çalışırken bazı grupları dışlamıştır. Kolonyalizm doğal kaynakları sömürmekten daha fazlasını yapmış, sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda kolonileştirilmiş ülkeler ile kolonileştirenler arasında karmaşık bir bağımlılık ilişkisi yaratmıştır. Kolonyal yönetimler altında varlığını sürdürmüş halkların birçoğu ekonomik, siyasal, toplumsal ve kimliksel yapılanma ve aidiyet konularında sorunlar yaşamaktadırlar (Çelik, 2003: 92). Afrika Kıtası ve Ortadoğu Bölgesi gibi sömürge geçmişine sahip coğrafi alanlarda yaşanan toplumsal ve siyasal krizlerin ülkelerin kendi iç dinamikleriyle çözülememesinde kolonyal dönemde oluşturulan bağımlılık formlarının büyük etkisi olmuştur. Kolonyal devletler temelde aynı iktisadi ve politik çıkarlar çerçevesinde ülkeleri işgal etmiş olsalar da farklı kolonyal yönetim modelleri oluşturmuşlardır. Sönmez (2015)'e göre, 19. ve 20 yüzyılın en önemli kolonyal güçlerinden bir olan İngiliz modelinde, kamu gücü ve yargılama yetkisi, kolonyal devlet, kolonyal kurumlar ve yerel halk arasında bölüştürülmüştür.

Başkaya (2014: 34)'ya göre, Avrupa'nın iktisadi ve siyasi yönelim ve dönüşümleri kolonyal süreci etkilemiş ve dönemlere ayırmıştır. Bu dönemler; coğrafi keşiflerle başlayan ve Sanayi Devrimine kadar süren merkantilist kolonyal sistemin hakim olduğu I. Dönem, Sanayi Devrimiyle başlayan ve II. Dünya Savaşının sonrasına kadar devam eden ve artan üretimle beraber ham madde ve yeni pazarlara olan ihtiyacın arttığı II. dönem ve II. Dünya savaşı sonrası kolonyal devletlerin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla başlayan ve halen devam eden, küresel güçlerin 3. Dünya ülkelerini, finansal kuruluşları aracılığıyla kontrol altında tuttuğu neokolonyal III. dönem olarak tasnif edilebilir Kolonyalizmin 20. yüzyıl versiyonu olan küreselleşme, merkez dışı ülkeleri toplumsal, ekonomik ve politik alanlarda manipüle eden neokolonyalizm dönemini temsil etmektedir (Dirsehan, 2015).

Küresel güçlerin kolonyal faaliyetleri neticesinde, milyonlarca insan köleleştirilmiştir. Fanon'a (2007: 27) göre; kolonyal hırs dünyayı ikiye bölmüş, bir tarafta köleler(kolonileştirilenler) diğer tarafta efendiler(kolonileştirenler) yer almış, bu iki sınıf arasındaki mücadele ölümüne bir rekabete dönüşmüştür. Kolonyal sömürülen halk gün geçtikçe daha bağımlı ve yabancılaşmış topluluklar haline getirilmiştir. Koloni ülkeleri, küresel güçlerin ihtiyaçlarına göre oluşturulan endüstri merkezleri aracılığıyla sömürülmüştür. Koloni ülkelerinde, sömüren güçlerin

ihtiyaçları doğrultusunda üretim yapılmıştır. Bunun sonucunda sömüren sömürülen bağımlılığına dayalı bir ilişki ağı ortaya çıkmıştır. Modern ağda borç ilişkisiyle devam ettirilen sömürü düzeni sayesinde kolonyal gler, 3. Dünya lkelerine müdahale edebiliş, ülkelerin ekonomik ve toplumsal yapısı üzerinde etkin olmuşlardır (Sönmez, 2014: 15).

Finaldi (2005: 247)'ye göre, kolonyalizm totaliter yönetimler için uygun bir sistemdir. Kolonyal gler dünyayı kendi istekleri doğrultusunda şekillendirmişlerdir. Kolonici devletlerin kendilerine ait demokratik yönetim ilkeleri koloni ülkelerinde şekil değiştirmiş ve totaliter bir eğilim göstermiştir. Kolonyalizmin asimilasyon politikası, barbar olarak gördüğü ötekini değiştirme ve ötekileştirme çabası iki taraf arasındaki ilişkiyi yıkıcı bir hale sokmuştur.

Yeni küresel düzende doğrudan bir hâkimiyet kurmak yerine dolaylı yollarla; sosyal, ekonomik ve siyasal araçlarla hâkimiyet sağlanmaktadır. Bu bağlamda; ekonomik, toplumsal ve siyasal bağımlılık oluşturulabilmesi ve az gelişmiş ülkenin kontrol altında tutulabilmesi için kolonyal yönetim zorunluluğu ortadan kalkmıştır (Loomb, 2000). ağın ortaya çıkardığı değişim ve dönüşümler, kolonyal dönemin sonlanmasına ve postkolonyal sistemin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. "Post" neki "sonra/sonrası" anlamına gelse de postkolonyalizmi, sömürgeciliğin ve kolonileştirmenin tamamen bittiği sömürgecilik sonrası dönem olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Postkolonyalizm bir anlamda, günümüzün yeni sömürü yöntemlerine bir tepki olarak adlandırılmaktadır. Postkolonyalizm, her şeyden önce küreselleşmenin eşişsiz/adil olmayan bir süreç olduğu ve Batılı toplumlar lehine işlediği varsayımını temel almaktadır (Eken, 2006: 245). Kolonyal dönemin adaletsizliklerinin hala devam ettiği günümüzde, kolonyalizmin şekil değiştirmiştir. Günümüzde bir ülke, hem postkolonyal (biçimsel açıdan bağımsız) hem de neokolonyal (ekonomik ve kültürel açıdan bağımlı) bir yapıya sahip olabilmektedir (Karaca, 2016: 220).

ıtak (2014: 565)'a göre, bir egemen gücün bir ülkenin beşeri ve coğrafi unsurlarını kontrol altında tutması olarak tanımlanan sömürgecilik, postkolonyalizm kuramı ile birlikte daha geniş bir anlam kazanmıştır. I. ve II. Dünya Savaşları sonrası dekolonyalizm hareketleri ile sömürgeciliğin ortadan kalktığı görülse de, postkolonyalizm döneminde sömürgecilik yeni bir şekle bürünmüş, neokolonyalizm dönemi başlamıştır. Yeni küresel sistem; dolaylı araçlarla doğrudan bir egemenlik kurmadan az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin kültürel, ekonomik ve siyasal

alanlarına nüfuz etme olanağı vermiştir. 1950’li yıllar sonrası şekilsel anlamda özgürleşen Doğu dünyası, halen siyasi, ekonomik ve askeri anlamda Batı’nın kontrolü altındadır ve Batı dünyası ise hala geri kalmış olarak nitelendirdiği toplumlara müdahale hakkı olduğunu düşünmektedir.

Postkolonyal teori genel anlamda, uluslararası toplum ve ahlak gibi kavramlara tam bir bağlılığın yanlış olacağını, bu kavramların bazı dönemlerde bir etki ve müdahale aracı olarak kullanılabileceğini vurgulamaktadır. Postkolonyalizm, yeryüzünde sömürgeleştirilmemiş ya da kolonyalizme maruz kalmamış herhangi bir coğrafi alan olmadığını ileri sürmüştür. Batı dünyası sömürgeciliğin ve postkolonyal akımın en önemli aktörüdür (Çıtak, 2014). Avrupa düşüncesi sömürgecilikle yayılmıştır. Kolonyal geçmişe sahip devletlerin yaşadığı kimlik krizlerinin temelinde o dönemden kalma problemler yatmaktadır (Sayın, 2016: 67). Kolonyal dönem sonrası Avrupa yayılmacılığı ve sömürgeciliği bazı bölgelerde büyük ölçüde sonlandırılrsa da, doğal kaynakları ve jeostratejik konumu gibi özellikleri nedeniyle bazı bölgelerdeki kolonyal ilişki yöntemleri farklılaştırılmış ancak varlığını sürdürmüştür.

Sönmez (2015: 81)’e göre, postkolonyalizm; kolonyalizmin askeri ve siyasal varlığının sonlanması sonrası, siyasal, kültürel ve ekonomik araçlarla var olma çabasını eleştirmiştir. Postkolonyalizme göre; Batının dışında oluşturulacak yeni kültürel geleneklerle Batının hegemonik üstünlüğünü sonlandırılacak ve Batı dahil tüm alanlarda kültürel bir değişim yaşanacaktır. Postkolonyal teori, Batı merkezli üstünlüğü yıkarak farklı bir kültürel ve siyasal teori oluşturma amacı gütmektedir.

1.5.2. Ortadoğu’da Kolonyalizm Etkisi

Brown (1984)’a göre, Ortadoğu, coğrafi konumu, dini, tarihi ve doğal kaynakları nedeniyle, dünyanın hiçbir bölgesiyle karşılaştırılamayacak düzeyde büyük güçlerin nüfuzu altında kalmıştır. Bunun sonucunda bölgede kendine has siyasi bir kültür oluşmuş ve bölgesel sorunlar daima dış aktörlerin müdahalesiyle çözülmüştür. Bölge belirli dönemlerde Roma, Bizans ve Moğollar gibi bölge dışından gelen büyük güçlerin hâkimiyeti altında kalmıştır. Arap toplumlarının tarihini doğrudan etkileyen bu mücadele ve istilalar, etkileri günümüzde de görülen derin izler bırakmışlardır (Erdem ve Erdem, 2013: 219). Ortadoğu’da yaşanan sorunların çözümünde ve bölgeye ilişkin kararların alınmasında, bölgedeki politik aktörler pasif ve etkisiz bırakılmış, dış aktörlerce araç olarak kullanılmışlardır. Konjonktürel olarak değişse de, bölgenin

değerini, küresel aktörlerin çıkarları doğrultusunda Ortadoğu'ya verdikleri stratejik önem belirlemiştir (Oğuzlu, 2011: 9).

Son iki asırda sırasıyla Osmanlı İmparatorluğu, Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri, bölgesel dinamikleri belirleyen en önemli siyasal aktörler olmuşlardır. Osmanlı döneminde görece siyasal özerklikle (adem-i merkezîyetçilik) yönetilen bölge devletleri Osmanlı sonrası kendileriyle koalisyon kurmayan kolonyalist devletlere karşı bir ölçüde direnmiştir. Batılı devletler bu direnci kırmak amacıyla yerel iktidar unsurlarıyla koalisyonlar kurarak, bölgeyi yönetmeyi tercih etmiştir. Batılı devletler öncelikle kolonyal ve sömürgeci idareye karşı mücadele edebilecek bürokratlar ve bunların harekete geçirebileceği sosyal sınıflarla devletin idaresini paylaşmış, böylece dolaylı kolonyal yönetimin kurumsal ve sosyal alt yapısı kurulmuştur. Osmanlı sonrası dönemde bölge üzerinde hâkimiyet kuran Büyük Britanya ve ABD bölgeyi daha kolay yönetebilmek için böl-yönet siyasetini kullanmıştır (Çalışkan, 2008: 13-14). Ortadoğu toplumlarının heterojen yapısı, bölge üzerinde hegemonya mücadelesine girişen devletler tarafından kullanılmış, bölgede etnik ve dini toplulukların yaşadığı alanların sınırları dış aktörlerin çıkarları doğrultusunda yapay olarak çizilmiştir. Küresel güçler, kendilerine karşı oluşabilecek toplumsal hareketlerin önüne geçebilmek amacıyla bölgedeki etnik ve dini grupları birbirlerine karşı kışkırtmışlardır. Bu coğrafyada ekonomik ve siyasi çıkarı olan dış güçler bölgedeki etnik ve dini farklılıkları kışkırtarak, bölgedeki uluslaşma sürecinin önüne geçmişlerdir (Erdem ve Erdem, 2013: 222-224). Bölgedeki kriz dönemlerinde dış aktörler, bütünleşememiş toplumsal yapı içerisindeki bazı gruplarla ittifaklar kurarak yeni nüfuz alanları elde etmiş, bölgede yeni ayrışma ve bölünmelerin ortaya çıkışına zemin hazırlamışlardır.

Özlük (2007: 145)'e göre, kolonyal dönem, bir yandan sömürü düzenini devam ettirirken, diğer yandan kolonyal toplumların sosyolojik yapısını derinden etkilemiştir. Bölge dışı dinamiklerin etkisiyle kolonyal dönem sonrası oluşturulan siyasi ve coğrafi yapı, bölgenin kendi sorunlarını kendi iradesiyle çözmemesi üzerine kurgulanmıştır. Uluslararası aktörler, Ortadoğu'yu dini, tarihi, siyasi ve ekonomik dinamikleri nedeniyle kendi kaderini tayin hakkı verilemeyecek kadar önemli bir alan olarak konumlandırmıştır (Oğuzlu, 2010: 10). Batılı devletlerce Ortadoğu'ya modern devlet yerine; bölgenin siyasal ve toplumsal yapısıyla örtüşmeyen, modern devlet yapısının gerektirdiği kurumsal yapı ve prensipler noktasında büyük eksikleri bulunan, devlet

hâkimiyetinin uluslararası sistemin normları tarafından garanti altına alındığı ve ulusal çıkarların ötesinde uluslararası aktörlerin çıkarlarını korumayı temel alan bir yapı ikame edilmiştir. Bu yapıyı, ulusal bir aidiyet ve siyasal meşruiyet sorunu olan ve bu sorunları hala devam eden devletler ortaya çıkarmıştır (Özalp, 2013: 46).

Baharçicek ve Arpacı (2014: 101-102)'ya göre, II. Dünya Savaşı sonrası bölgeyi terk eden Batılı devletler, bölgedeki hayati çıkarları sebebiyle, bölgeden fiili olarak ayrılışlar da siyasal denetim ve ekonomik sömürünün devamı için Batı yanlısı, toplumsal desteği bulunmayan ve Batı'nın yardımı ile iktidarlarını sürdürebilecek oluşumların işbaşına getirilmesine yönelik bir politika izlemişlerdir. Bölgede oluşturulan siyasal yapılar Batı'nın çıkarlarının korunması üzerine kurgulanmıştır. Batı yanlısı iktidarlar, zengin enerji kaynaklarının Batıya akışını sağlamış, bunun karşılığında Batılı devletler halktan kopuk totaliter yönetimlerin iktidarda kalmasını sağlamıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından bölge ülkeleri bağımsızlıklarını kazanmış ve bölgede kolonyal dönem bitmiştir. Ancak, onun yerine küreselleşme ve demokratikleştirme gibi gerekçelerle bölgeyi toplumsal, ekonomik ve siyasal alanlarda kontrol altında tutmaya yönelik politikalar üreten neokolonyalizm dönemi başlamıştır (Dirsehan, 2015: 122).

Her dönem uluslararası aktörler arasında yaşanan hegemonya mücadelesinin etkisi altında kalan bölge, II. Dünya Savaşı sonrası oluşan küresel sistemden en çok etkilenen bölgelerden biri olmuştur. Bölge ülkeleri bir yandan bağımsızlıklarını kazanırken, diğer yandan Soğuk Savaş döneminin iki süper gücü SSCB ve ABD'nin jeopolitik ve stratejik planlarının birer parçası olarak küresel sistemdeki kutuplaşmadan paylarına düşeni almışlardır. Ortadoğu, Soğuk Savaş döneminde militarist ve siyasi kutuplaşmanın sıcak alanlarından biri olmuştur (Akbaş ve diğerleri, 2016: 383-384). Soğuk savaş sonrası ABD'nin bölgedeki hâkimiyeti artmış, Suudi Arabistan ve Mısır gibi totaliter yönetimlere sahip ülkelerle ilişkiler geliştirilirken, Irak ve Suriye gibi yine totaliter yönetimlere sahip ülkelere demokrasi ve insan hakları gibi gerekçeler öne sürülerek askeri ve ekonomik müdahalelerde bulunulmuştur. ABD, bölgedeki çıkarlarına uygun hareket etmeyen ülkelerdeki muhalif gruplara askeri ve ekonomik destek vermiş, ülke içerisinde üniter yapı dışında otonom bölgeler oluşumunu desteklemiştir.

Pawelka (2000: 582)'ya göre, bölge, tarihin her döneminde olduğu gibi günümüzde de hegemonyal bir mücadelenin ana ekseninde bulunmaktadır. Küresel

çağın ortaya çıkardığı uluslararası yapılanmalar, yeni müdahale araçları ve yöntemlerin kullanılmasına olanak sağlamıştır. Uluslararası aktörlerin neokolonyal dönemin araçlarıyla bölgeye yaptıkları müdahaleler şu şekilde sıralanabilir:

- Hegemonyal gücün ana ekseninde olduğu, ikincil güçlerin ise hegemonyal gücün politikaları doğrultusunda yaptıkları siyasi, ekonomik ve askeri müdahaleler.
- Çok uluslu şirketlerin ekonomik çıkarlarını koruma amaçlı bölgenin sosyo-ekonomik yapısına müdahaleleri. Özellikle petrol ve silah şirketlerinin direkt veya devletler aracılığıyla yaptıkları ekonomik ve siyasi müdahaleler.
- Birleşmiş Milletler, NATO gibi uluslararası siyasi ve askeri organizasyonların yaptıkları müdahaleler.
- Dünya Bankası, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası ekonomik kuruluşların yaptıkları müdahaleler.

Yukarıda bahse konu olan uluslararası aktörler ve kullandıkları politik, askeri ve ekonomik araçlar, sömürgeci güçlerin bölge üzerindeki sömürü ilişkilerini devam ettirmek ve egemenliklerini perçinlemek amacıyla “ortak sömürgeci bütünleşme”(Acar ve Demir, 2005: 127) adında bir politika oluşturmalarını sağlamıştır. Belirlenen stratejik hedefler ve kullanılan baskı araçları yoluyla bölge kontrol altında tutulmuş, bölgenin hegemonik güçler ve diğer aktörlerin kurguladığı sistem dâhilinde kalması hedeflenmiştir.

Brown (1984)’a göre, kolonyal dönem sonrası Ortadoğu’da ortaya çıkan devletler diğer bölgesel rakiplere karşı harici bir gücün desteğine ihtiyaç duymakta veya bölgedeki bir iç çatışmanın çözümü için küresel aktörlerin arabuluculuğunu ve garantörlüğünü istemektedir. Günümüzde harici güçler tarafından oluşturulan patronaj ve çıkar ilişkisine dayalı sistem Ortadoğu coğrafyasında yaşanan iç çatışma, yoksulluk ve dışlanmışlığın en temel nedenlerinden biridir. Dış güçler bölgede yıllarca kendi çıkar gruplarını oluşturmuş, yerel grupları silahlandırarak bölgedeki çatışmaların temellerini atmışlardır. Bölgede kolonyal döneme ait derin izler siyasal, ekonomik ve toplumsal alanın her evresinde kendini göstermektedir (Sayın, 2016: 68). Küresel ve bölgesel dengeler, büyük güçlerin çıkarları üzerine kurulu uluslararası sistem, sömürgeci geleneğin bir parçası olan otoriter yerel siyasi iktidarların statükoyu koruma çabası, dış güçlerin bölge üzerindeki hegemonyasını kaybetmeme isteği ve toplumsal hareketleri yönlendirme çabası, bölgeyi büyük bir kamplaşma ve bölünmüşlüğe doğru sürüklemektedir.

Ortadoğu’da emperyalist çıkarlar ve küresel güç dengeleri ön planda tutularak çizilen yeni sınırlar, toplumsal yapı içerisinde yeni iktidar ilişkilerini ortaya çıkarmış, yeni dengeler dayatmış ve toplumsal ilişkileri temellendiren kültürel yapıyı zayıflatmıştır. Baskı ve şiddet siyasal iktidar aracı olmuştur. Bölgede kolonyalizme karşı yapılan mücadelenin öncüsü halk devrimcilerinden ziyade askeri ve bürokratik elit olmuştur. Bağımsızlık sonrası siyasal iktidar tek lokomotif güç olmuş, tüm değişim, dönüşüm askeri ve bürokratik elitin kontrolünde olmuştur. Bu da sivil toplumun yeterince gelişmemesine, baskı altında tutulmasına ve devletin otoriterlik, totaliterlik ve korporatizm çerçevesinde yönetilmesine neden olmuştur (Çalışkan, 2008: 15-16).

Gözen (2016: 138)’e göre, Ortadoğu bölgesi uluslararası sistemin merkezinde yer almamış, dış müdahaleler sadece coğrafi sınırların, siyasal rejim ve politikaların belirlenmesiyle sınırlı kalmamış, sosyo-ekonomik ilişkilerin dizaynı, enerji politikalarının kontrolü, eğitim sisteminin inşası ve ideolojik öğretiler gibi kapsamlı bir alana yayılmıştır. Bu nedenle bölgede siyasal iktidarın seçiminde, ekonomik kaynakların üretimi ve dağıtımında, kültürel ve toplumsal politikaların belirlenmesinde bireylerin katılımı ve rolü yok denecek kadar az olmuştur.

1.5.3. Ortadoğu’da Siyasal İktidar, Liderlik ve Meşruiyet

Ortadoğu’da siyasal liderin gücü, zekâsı, baskın karakteri ve bütün bunların birleşimi olan karizması, iktidarların meşruiyetini ve hâkimiyetini kabul ettiren nitelikler arasında yer almıştır (Çam, 1995). Lindholm (2005: 440)’a göre, Ortadoğu coğrafyasında korkuya dayalı bir egemenlik anlayışı hâkimdir. Ortadoğu’daki siyasal liderler ve bunların destekçileri için iktidar, halkın itaate zorlanması ve liderin siyasal egemenliğine boyun eğilmesi için ele geçirilmesi gereken en önemli hedeftir. Hükmedenin gücü ve ona duyulan korku, halkın itaat derecesinin en somut etkenleridir.

Koç ve Palabıyık (2014)’a göre, Ortadoğu’da korku ve güç üzerinden tanımlanan devlet ve iktidar anlayışı özgürlük, bireysellik ve siyasal katılımcılık gibi hareketleri tehdit olarak algılamıştır. Bölgede siyasal egemenlik, modern toplum ve ulus devlet anlayışı yerine, korku ve baskı üzerinden yürütülen kişiselleştirilmiş ve meşruiyet sorunu olan bir devlet yapılanması ortaya çıkmıştır. Ortadoğu’da kişiselleştirilmiş bir siyasal iktidarın otoritesi ve gücü üzerinden tanımlanan bir devlet

algısı, siyasal iktidarın otoriter yapısı, baskıcı ve dışlayıcı politik kültürü, siyasal iktidara uzak toplulukları sisteme yabancılaştırmış, ülke içerisinde istikrar bozucu etnik ve mezhepsel ayrışmalara neden olmuştur.

Ortadoğu ülkelerinde, tek bir siyasal partinin veya ailenin siyasal erki elinde bulundurduğu totaliter ve bürokratik oligarşiler ya da siyasal gücün bir tek kişinin elinde bulunduğu ve yönetimin genellikle bir soy yoluyla aile bireylerine geçtiği geleneksel meşruiyet kalıplarını kullanan monarşiler olmak üzere iki türlü siyasal liderlik çerçevesi bulunmaktadır (Davutoğlu, 2001: 368). Ortadoğu bölgesi oligarşik veya monarşik yönetimlerin; siyasal erki bir elde toplamanın yanında toplum hayatının her alanını denetleyip biçimlendirdiği, demokratik hak ve özgürlüklerin tümüyle baskı altında tutulduğu totaliter bir yönetim anlayışına sahip oldukları görülmektedir. Ortadoğu’da siyasal iktidarların sınırları belirlediği bu totaliter yönetim anlayışı, halkı baskı altında tutarken siyasal iktidara halka karşı hukuki veya siyasi bir sorumluluk yüklememektedir (Linz, 1983: 133). Siyasal iktidarın hukuksal ve siyasal sorumsuzluğu, halkın sosyal ve iktisadi tercihlerinin göz ardı edilmesine yol açmakta, halk ve iktidar arasındaki bağı zayıflatmaktadır.

Sekülerizm, milliyetçilik ve sosyalizm gibi siyasal ideolojiler aracılığıyla halkı yönlendirmeye ve kontrol altında tutmaya çalışan, temelinde totaliter bir siyasal lider ve partinin bulunduğu ülkelerde (Suriye, Irak) yerli bir burjuva sınıfı oluşmamıştır. Ülkelerin modernleşme hedefleri sivil ve askeri bürokrasi üzerinden yürütülmüş, siyasal belirsizliklerin arttığı dönemlerde askeri bürokrasi, yönetimi ele geçirmiş, toplumsal ve siyasal hayatı şekillendirmiş ve kendisini rejimin en önemli koruyucusu olarak görmüştür (Canatan, 1992: 52-53). Ortadoğu’da iktidarların seçkinci ve totaliter yapısı, sivil toplumu güçsüzleştirmiştir. İktidar siyasal ve toplumsal yaşamın temel öznesi olarak görülmüş, bu tek taraflı hâkim güç anlayışı bölge ülkelerinde baskıcı iktidarların ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Ortadoğu halklarının sosyal ve siyasal yaşamda aktif katılımı içermeyen geleneksel bir hayat tarzını benimsemesi bölgenin siyasal, toplumsal ve ekonomik alanda modernleşmesini engellemiştir (Özlük, 2007: 147-148).

Erdem ve Erdem (2013)’e göre, Ortadoğu, modern siyasi yapılanmasına II. Dünya Savaşı sonrası başlamış ancak henüz bu evreyi tamamlayamamıştır. Genç bir siyasi yapılanmaya sahip coğrafyada siyasi ve toplumsal kimlik krizlerinin meydana gelmesi tamamlanmamış siyasal sürecin doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Ancak II. Dünya Savaşı sonrası modern siyasi yapılanmaya başlayan coğrafyada kolonyal güçlere karşı yapılan mücadeleye, bölge dışı aktörlerle ilişki içerisine girmiş yerel elit azınlıkların veya mezhepsel bir grubun önderlik etmesi nedeniyle, bağımsızlık sonrası iktidar seçkinci küçük bir azınlığa bırakılmıştır. Ortadoğu’da siyasi iktidarı elinde tutan bu küçük grup, (Suriye’de Nusayriler ve Lübnan’da Marunî Hristiyanlar gibi) demokratik bir seçim usulü olmadan, kolonyal dönemde iyi ilişkiler içinde olduğu küresel güçlerin desteğiyle yönetime gelmesi nedeniyle çoğunluğun tercih ve yönelimlerini siyasal hayatta yansıtamamıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak iktidarın meşruiyet sorunu ortaya çıkmıştır.

Batılı devletler kolonyal dönemde halkın çoğunluğu yerine küçük bir grup veya sınıfla ilişkiler geliştirmiş ve onlara siyasal imtiyazlar vermiştir. Bağımsızlık sonrası bu imtiyazları kaybetmek istemeyen grup bölgede demokratik bir siyasal sistem oluşumunu engellemeye çalışmıştır. Batılı devletlerin demokrasi söylemi bölge haklarınca kolonyalist güçlerin bir başka sömürü aracı olarak algılanmış, halkın Batı karşıtı düşünceleri totaliter yerel iktidarlara antidemokratik yapının sürdürülmesi için bir araç olarak kullanılmıştır (Özlük, 2007: 152). Ortadoğu bölgesinde küçük bir azınlığın elinde bulunan siyasal iktidar, diğer grupların kendine karşı birleşmelerini engellemek amacıyla kolonyal dönemin böl-yönet (divide and rule) siyasetini devam ettirmiştir. Bu ayrıştırıcı politika, farklı azınlık grupların siyasal iktidara karşı birleşmeleri yerine mevcut statükonun kötü gidişatına rağmen siyasal iktidarın devamını istemelerine neden olmuştur. (Dodge, 2011: 68). Bunun en açık örneği Suriye’de yaşanmaktadır. Siyasi iktidarı elinde bulunduran Nusayri azınlık, diğer azınlık grupları kendi yanına çekmek veya hareketsiz bırakmak için mezhepsel farklılıkları bir araç olarak kullanmaktadır. Çoğunluğu teşkil eden Sünni grupların yönetimi ele geçirmesi halinde diğer azınlık gruplara yaşama hakkı vermeyeceği yönünde bir algı oluşturmaktadır.

Küresel dünyanın bilgi teknolojileri, iletişim, eğitim ve finans alanında getirdiği yenilikler, devletin siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlarda değişimini zorunlu kılmış ve devletin doğasını değiştirmiştir. Artık bireylerin daha katılımcı ve sivil toplumun daha etkin olduğu bir çağa doğru ilerlerken, bu gelişim ve dönüşüme ayak uyduramayan devletler iç çatışmalar ve dış müdahalelerle mücadele etmek zorunda kalmışlardır (Doğan, 2016: 390). Ortadoğu’da Arap devletleri 20. yüzyıl boyunca bu değişim ve dönüşüm çağına ayak uyduramamış, modern ulus devleti

oluşturma yönünde gerekli ilerlemeyi sağlayamamışlardır. Ayrıca, anayasada devlet sadakatinden ziyade etnik yapı, ideoloji ve din sadakatine vurgu yapılması da toplumun tamamını kapsayan bir siyasal sistem oluşturulamamasına ve ülke içerisinde din ve mezhep bileşenli derin bölünmeler yaşanmasına sebep olmuştur (Ziadeh, 2015: 244-246). Arap toplumları siyasi ve toplumsal alanlarda kendine özgü yapısal problemlerin ve kolonyal dönemin etkisiyle etnik, dinsel ve mezhepsel bileşenleri bulunan derin bölünmeler yaşamışlardır. İç ve dış faktörlerin etkisiyle yaşanan bu bölünmeler, modern ulus devleti ve modern toplumu kurma aşamasında başarısızlığa yol açmıştır.

Ortadoğu ülkeleri; çok kültürlü, çok dilli etnik ve mezhepsel yapıları tek bir ulus kimliği altında toplayamamış, bu durum Ortadoğu halkları için mezhep, klan ve etnisiteye dayalı aidiyet unsurunun, ulusal kimlikten daha önemli olmasına sebep olmuştur. Bu nedenle etnik, dinsel veya mezhepsel yapıyı içeren örgütler, devletin karşısında alternatif bir kurumsal yapıyı temsil etmişlerdir. (Kurubaş, 2013: 329-330).

Ortadoğu bölgesinin siyasal anlamda en önemli özelliği mevcut siyasal iktidarların anti demokratik karakteridir. Siyasal iktidarı elinde bulunduran gruplar ya bir darbeyle ya da bir klan, mezhep, monarşik geçmiş veya dış güçlerle kurdukları yakın ilişkilere dayanarak yönetimi ele geçirmiştir. Siyasal iktidarın meşruiyet kaynağı petrol gelirlerinin ulufe gibi dağıtılmasına, ideolojilere, baskıcı politikalara veya yaratılan dış düşman korkusuna dayandırılmaktadır (Oğuzlu, 2011: 9).

Qarawee (2013: 4)'ye göre, 20. yüzyılda modern siyasal yönetim şekilleri tüm dünyayı etkisi altına almış, bu yönetim tarzının ortaya çıkardığı siyasi, hukuki ve kurumsal gerekliliklere yönelik dönüşüm başlamış, geleneksel ilişki ve yapılar yerini yeni modern ilişki ve yapılara bırakmıştır. Ancak Ortadoğu'da modern devlet yerine bir şey koymadan geleneksel ilişki ve yapıları ortadan kaldırmış, bunun sonucu olarak yarı modern, yarı geleneksel bir yapı ortaya çıkmıştır.

Kolonyalizm sonrası bölgede ortaya çıkan otoriter rejimler, toplumsal sınıfları yeniden biçimlendirmiş, çıkar gruplarını küresel güçlerin ve siyasal iktidarın ideolojisine bağlı hale getirmiştir (Dirsehan, 2015:115). Günümüz Arap devletlerinde siyasal alan içerisinde bazı küçük muhalif politik gruplar bulunsun da bunların önemli bir kısmı politik faaliyetlerini ülke dışında yürütmek zorunda kalmış, faaliyetlerini ülke içerisinde sürdürmekte olanlar ise büyük baskılara maruz bırakılmışlardır. Sadece

küçük bir grubu kapsayan politik yapı ve muhalefetin zayıflığı, toplumsal yapı içerisinde siyasi iktidarın meşruiyet sorununu ortaya çıkarmıştır. Siyasal iktidar bu sorunu zengin elitist grubu kendine yakın tutarak ve geri kalan diğer çoğunluğu baskı altına alarak çözmeye çalışmıştır.

Ortadoğu bölgesinde, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin gerçek anlamda korunduğu demokratik bir yönetim modeline geçilmedikçe, toplumsal yapı mezhepsel bir bölünmenin tetikleyicisi olma potansiyelini koruyacaktır (Ziadeh, 2015: 245- 246). Ortadoğu'da bölgeye dair dinamikler, sorunlar ve çözüm yolları analiz edilirken, bölgenin kendine has tarihsel, kültürel ve toplumsal yapısı mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.(Özlük, 2007: 146). Bazı şarkiyatçı yazarlar, Arap toplumunun kendine özgü kültürel değerleri ve yapısının demokratik değerlere aykırı olduğunu ve bu nedenle Ortadoğu'da demokratik değerlerin ön planda tutulduğu, siyasi iktidar ve kurumlar oluşturulamayacağını ileri süren Ortadoğu istisnacılığı teorisini geliştirmişlerdir. Ancak Arap devletlerinin demokratik yönetim modellerine geçiş aşamasındaki başarısızlıklarını sadece Arap veya Ortadoğu istisnacılığı teorisiyle açıklamak, doğru bir analiz çerçevesi değildir. Ortadoğu'nun kolonyal geçmişi ve küresel paradigmlar, Ortadoğu'da kurulan devletlerin devlet formasyonunu, ekonomik ve siyasi yapısını, devletle toplum arasındaki ilişkisini ve demokrasinin gelişimini etkilemektedir (Kurubaş, 2013:326-327). Ortadoğu'nun yapısal sorunları ve siyasi iktidarın mevcut sorunlara rağmen statükoyu koruma çabası, bölgedeki sorunları derinleştirmekte, demokratik bir siyasi kültür ve toplumsal uzlaş ortamının oluşumunu zorlaştırmaktadır.

Akbar Ahmed (1992: 33)'e göre, kolonyal geçmiş, politik kültürün gelişmesine engel olmuş, modern çağda Arap dünyasını bir çıkmaza sokmuştur, Diktatörler, darbeler, yolsuzluklar, nepotizm, sosyal karmaşa ve oligarşik bir yönetim modelini miras bırakmıştır. Bütün bu siyasi dışlayıcılık ve yönetimsel problemler bir yandan toplum içerisinde mezhepsel, ırksal ve ideolojik derin toplumsal bölünmeler yaşanmasına sebebiyet verirken diğer yandan değişim ve dönüşümü kaçınılmaz bir hale getirerek bölgedeki krizlerin tetikleyicisi olmuştur.

1.5.4. Ortadoğu'da Toplumsal Yapı

Modernleşme teorisi, yüksek refah seviyesi ve teknolojik gelişmişliğe sahip endüstrileşmiş ülkelerin güçlü toplumsal yapılarının olacağını, bu tür ülkelerin otoriter

yönetimlerin hâkimiyetine girmeyeceğini, ekonomik ilerlemenin, sosyal ve politik alanlarda değişikliklere yol açacağını, ekonomik, toplumsal ve siyasi alandaki gelişmişliğin paralel şekilde ilerleyeceğini ve bunların birbirlerini tetikleyerek etki yaratacağını ileri sürmektedir (Makdisi, 2015: 53-54). Arap devletlerinde, endüstri, ekonomi ve siyaset gibi yapıların yeterli olgunluk seviyesine ulaşamamış olması, toplumsal hayatta bir bütünleşme ve dayanışmanın hâkim olmadığı, klan, aile, etnisite, din ve mezhep gibi toplumsal ayrışmalara eğilimli değerlerin ön planda tutulduğu geleneksel bir sosyal yapının oluşumuna sebep olmuştur. Ortadoğu'da toplumun tüm katmanlarında yetkiyi elinde tutan ve sorgusuz itaat edilen bir lider ve tebaa yapısı oluşturulmuştur. Tüm katmanlarda yaşanan bu oluşum, siyasal hayatta da kendini göstermiştir. Bu tür ilişkiler Avrupa'da kendini feodalizm adı altında göstermiştir. Ancak kapitalist ekonomik sistemin gelişmesi, batı toplumlarının sosyal yapısında değişimi zorunlu kılmış, feodal ilişkiler yerini modern toplumsal ilişkilere bırakarak feodalizme son vermiştir (Demirtaş, 2012: 25).

Saharabi (1988: 9)'ye göre, Arap toplumlarında kapitalist sistem, geleneksel ilişki ve yapıların farklı şekillerde kendini devam ettirmesine olanak vermiştir. Bunun temel nedeni ise Arap toplumunun kapitalizmle tanışmasının diğer toplumlardan farklı olarak kolonyal döneme ait sömürgeci sistem aracılığıyla olmasıdır. Ortadoğu coğrafyasında modern toplumsal dönüşüm hareketlerinin halk tabanlı olmayışı ve ekonomik yapının gelişim sürecindeki eksiklikleri bölge ülkelerinin sosyal ve siyasal yapısını etkilemiştir. Arap toplumlarında, devletle ilişkileri düzenleyen bir burjuva ve işçi sınıfı oluşmamış, bunun yerine siyasal iktidara yakın ayrıcalıklı bir sınıf oluşmuştur.

Niblock (2005: 492-493)'a göre, Ortadoğu, siyasal ve ekonomik sistemde olduğu gibi, sosyal yapıda da Avrupalı devletlerin egemenliği altında kaldığı döneme ait kolonyal izler taşımaktadır. Avrupalı devletler, yönetimleri altındaki bölgelerde toplumun tamamını kapsayacak bir sosyal yapı oluşturmak yerine, bir aile, klan veya mezhepsel bir grupta ilişkiler kurmuş, devletin ordu ve devlet yönetimi gibi önemli noktalarına bunları yerleştirmiş, eğitilmiş orta sınıf, endüstri işçileri ve öğrenciler gibi sivil toplumun temelini oluşturacak gruplar yerine, küçük azınlık grupları üzerinden hak taleplerini değerlendirmiş, sivil toplumun gelişimini bu yolla engellemiştir. II. Dünya Savaşı sonrası sosyalist halk hareketlerinin bağımsızlık mücadelesi dönemlerinde sivil toplum, küçük bir etkinlik alanı bulsa da, küresel aktörlerin

desteklediği otoriter iktidar ve iktidara yakın küçük zengin grubunun baskısıyla siyasi hayatın dışında tutulmuştur. Sivil toplum kuruluşları devlet kontrolünde faaliyetlerini sürdürmüştür.

Erdem ve Erdem (2013: 224) 'e göre, Ortadoğu'daki heterojen yapı, bölgenin coğrafi konumu ve bölgeyi kontrol altında tutmak isteyen dış güçlerin ayrıştırıcı politikalarının bir ürünüdür. Bölge mandater yönetim altında olduğu dönemlerde etnik ve dini toplulukların yaşadığı coğrafi alanlar, kolonyal devletlerin çıkarları doğrultusunda yapay olarak bölünmüştür. Kolonyal devletler kendilerine karşı bir ayaklanmayı önleyebilmek için bazı etnik ve dini grupları desteklemiş, bazı grupları birbirlerine karşı kışkırtmışlardır. Küresel aktörler etnik ve dini farklılıkları kışkırtarak bölgedeki uluslaşma sürecini zorlaştırmışlardır.

Ortadoğu Arap toplumlarının sınıfsal yapısının oluşumunda, kolonyal yönetimlerin takip ettiği ekonomik politikaların etkisi olmuştur. Kolonyal dönemde izlenen ekonomik politikalar, ilerleyen dönemlerde bağımsızlık mücadelesinin önderliğini yapacak milliyetçi, siyasal imtiyaz ve toprak sahibi bir tüccar sınıfı ortaya çıkarmış ancak bu sınıf yerli bir burjuvazinin gelişip, güçlenmesini sağlayamamış, bağımsızlık sonrası sadece kendi imtiyazlarını koruyabilmek için mücadele etmiş, siyasal ve ekonomik gelişimin önünde engel oluşturmuştur (Erdem ve Erdem, 2013: 225). 1970'li yıllarda ekonomik alanda yaşanan kötü gidişat, devleti ekonomik sistemde değişime götürmüş, liberal ekonomik sisteme doğru bir geçiş yaşanmıştır. Liberal sisteme geçişle devletin ekonominin bazı alanlarından çekilmesi, bireylerin daha aktif katılımını sağlamış, özellikle liberal sisteme geçişte yaşanan başarısızlıklar ve devletin sübvansiyonları azaltması kırsal kesimin gelirlerinde azalma ve kırsal alanlardan kentlere doğru göç edilmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda yaşanan plansız kentleşme, kırsal ve kentsel alanlarda fırsat eşitsizliği sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu tür sosyo-ekonomik problemler sivil toplumun bu konulara daha aktif yönelimini sağlamıştır. 1970'lerin sonlarına gelindiğinde sosyal devlet yardımlarının azalması kırsal alanlardan kentsel alanlara göç, yüksek işsizlik ve yoksulluk gibi sorunlar karşısında halk protesto gösterileri yapmıştır. Ancak otoriter siyasal iktidar bu dönemlerde sivil toplumu kısıtlamış, bazı faaliyetleri yasaklayarak bu protestoların önüne geçmeye çalışmıştır (Dirsehan, 2015:115).

Orhan (2013: 21)'a göre, özellikle 2000'li yıllarda yaşanan küresel finansal krizler nedeniyle siyasal iktidarın yürürlüğe koyduğu liberalleşme politikalarının

temel ekonomik sorunları çözmedeki başarısızlığı, kırsal nüfusun fakirleşmesi ve kentlere göçü, işçi sınıfının emek gelirlerinin göreceli azalması, toplumsal katmanlar arasındaki eşitsizliği artırmış ve toplumsal yapıyı sosyal patlamaya hazır hale getirmiştir. Bölgede yaşanan sosyo-kültürel sorunların geçmişinin yıllar öncesine dayanmasına rağmen, isyanların 2011 yılında patlak vermesinde okuma-yazma, kitle iletişim araçları ve internet kullanma oranındaki artışın etkisi büyüktür. Toplumsal hareketler kitle iletişim araçları vasıtasıyla sesini duyurmuş, bunun sonucu olarak Ortadoğu'da otoriter siyasi yönetimlere karşı değişim talep eden kitlesel eylemler gün geçtikçe artmıştır.

Neoliberal ekonomi ve neokolonyalizmin kültürel boyutu bölgenin toplumsal yapısı ve kültürünü değiştirerek küresel sermaye zincirine dâhil etmiştir. Dış borçlar, ortaya atılan ekonomik reçeteler bölgede tarımsal yapıyla birlikte kırsal yapıyı da değiştirmiştir. Kırsal alanlardan kentlere doğru gerçekleşen düzensiz göçler kentlerde sınıfsal bir ayrışmaya yol açmıştır (Dirsehan, 2013: 126). Arap toplumunda sınıflar arasındaki adaletsiz gelir dağılımı, sosyal alanda etnik ve mezhepsel farklılıklara yapılan vurgu, sosyo-politik ayrışmalara ve azınlık gruplar arasında toplumsal dayanışmaya yol açmıştır. Bu nedenle sosyo-politik sorunlara karşı etnik ve mezhepsel örgütler devlet karşısında alternatif bir yapıyı temsil etmiştir (Kurubaş, 2013).

Kolonyal dönemde siyasal ideolojiye yakın çıkar gruplarının coğrafi, ekonomik ve siyasal anlamda ülkenin merkezinde tutulması; diğer grupların ötekileştirilip dini ve etnik bir ayrıma tabi tutularak ülkenin kırsal bölgelerine yerleştirilmesi, siyasal ve ekonomik hak taleplerinin göz ardı edilmesi bölgede toplumsal bir uzlaşa sağlanmasını zorlaştırmıştır. Söz konusu ayrıştırıcı politikalar kolonyal devletlerin kontrolü altında kurulan bölge devletlerinin siyasal ve toplumsal kültürünün bir parçası olmuş ve bağımsızlık sonrası da devam ettirilmiştir.

Ortadoğu'da, sadece siyasal karar alma mekanizmalarının değil, bireylerin en mahrem noktalarının bile denetlenip biçimlendirildiği siyasal bir yönetim anlayışı hâkimdir. Söz konusu yapıda siyasal iktidar politik ve ekonomik alanın sınırlarını kendisi belirlemekte, politik ve ekonomik ilişkiler, iktidara yakın bir grup tarafından yürütülmektedir. Ortadoğu'daki bu politik ve ekonomik dışlama toplum içerisinde sadakat ve himayeye dayalı sosyal bir hiyerarşi yaratmakta, dinsel ve mezhepsel faktörler bu hiyerarşinin şekillenmesinde önemli bir etken oluşturmaktadır. Sosyal, siyasal ve iktisadi alanlardaki ayrımcılık, mezhepsel gruplaşmaları artırmaktadır.

Ortadoğu’da milli bir kimlik oluşturma sürecinde devletin kapsayıcı bir ideoloji yerine mezhep ve ırk üzerinden geliştirilen resmi milliyetçilik söylemini benimsemesi, toplumun tamamını kapsayan bir kültürel yapı oluşturmadaki başarısızlığı, devletin zayıf ve düşman olarak algılandığı alanlarda mezhepçiliğin toplumun fikri yapısını etkisi altına almasına yol açmaktadır.

Ortadoğu’da gittikçe keskinleşen mezhepçilik fikri bir sebep olmaktan öte ekonomik, siyasal ve sosyal alandaki dışlayıcı politikaların bir sonucudur. Yani iç çatışma ve toplumsal huzursuzluk mezhep kaynaklı olmayıp, yaşanan iç çatışma ve huzursuzluk sonucu toplumlar kendini daha güvende hissedebilmek için bir aidiyet aracı aramakta, bölgedeki dinin toplumsal alandaki baskın karakteri nedeniyle dinsel bir öge olan mezhepçiliği bir aidiyet aracı olarak ön plana çıkarmaktadırlar.

1.5.5. Ortadoğu’da İktisadi Yapı

Kadri (2016, 2016: 13)’ye göre, Ortadoğu’da istikrarsızlığı, ayrışmayı tetikleyen nedenlerden bir tanesi de ekonomik sıkıntılardır. Ekonomik analizler Arap dünyasında kişi başına düşen milli hasılanın her geçen gün düşmekte olduğunu göstermektedir. Yaşanan savaşlar, iç isyanlar, hükümler aile ve yönetici elitlerin izlediği yanlış politikalar ekonomiyi iflas ettirmiştir. Kolonyal dönemde Ortadoğu’nun milli bir üretim ve yatırım politikası olmamış, tüm üretim kaynakları küresel güçlerin kontrolünde olmuştur. Postkolonyal dönemde de aynı politika devam ettirilmiş, üretimi artırmaya yönelik yatırımlar gerçekleştirilememiş, tüm ekonomik büyüme temellerinin petrole bağımlı olduğu özellikle teknoloji ve sanayi ürünleri yönüyle dışa bağımlı olunan bir ekonomik sistem oluşturulmuştur. Bununla birlikte artan petrol gelirlerinin artan güvenlik harcamaları için kullanılması ve yönetimdeki otokrasilerce yakın çevrelere gelirlerin adaletsiz dağıtımı sonucu ekonomik büyüme sağlanamamıştır.

Köhn (2010: 45)’e göre, Ortadoğu bölgesinin petrol ekonomisi, bilinenin aksine liberalleşme ve istikrar politikalarında başarıya ulaşılmasını engelleyici bir etkiye sahiptir. Çünkü çoğulculuğu reddeden siyasi yapıların varlığı, rantier devlet ekonomisinden beslenen seçkin sınıfı, siyasi ve ekonomik sorunlara karşı duyarsızlaştırmakta, petrolden elde edilen gelirlerin önemli kısmı siyasi iktidar ve üst bürokratik yapı tarafından kullanılmakta ve gelirin kalanı ise halk nezdinde meşruiyet sağlayabilmek için rant olarak dağıtılmaktadır. Rantiyeciliğe dayalı bu ekonomik

sistem, işlevsel ve etkin bir piyasa ekonomisine geçişe olanak vermemektedir. Bu nedene petrol fiyatlarındaki küçük bir düşüş, iyi işlemeyen ekonomik sistemde krize yol açmakta, sosyal kutuplaşmalara ve siyasi krizlere neden olmuş, ülkeleri dış müdahalelere açık hale getirmektedir. Bölgede rantiyeye dayalı ekonomik yapı ve mevcut sistemi koruyucu kısa vadeli önlemler; istikrar, iyi işleyen bir piyasa ekonomisi ve demokratikleşme önünde önemli bir engel olarak durmaktadır.

Ortadoğu ülkelerinin petrole dayalı sistemlerinin siyasal ve ekonomik geri kalmışlığı oil curse, yani petrol laneti olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu teori; yenilenemez doğal kaynakları bol miktarda (fosil yakıtlar ve bazı mineraller gibi) sahip ülkelerin daha az ekonomik büyüme, daha az demokrasi ve daha kötü kalkınma sonuçlarına sahip olma eğiliminde oldukları paradoksunu ifade etmektedir. Diğer taraftan bu lanetin evrensel ya da kaçınılmaz olmadığı, ancak belli koşullar altında belirli ülkeleri veya bölgeleri etkilediği kabul görmektedir (Ross, 2012). Özellikle küresel güçlerin petrole olan bağımlılığı nedeniyle zengin petrol kaynaklarına sahip Ortadoğu Bölgesi üzerinde yaşanan hegemonya mücadelesi ve bölge devletlerinin petrol bir egemenlik aracı olarak kullanması, bölgedeki petrol lanetinin temel nedenlerindendir.

Roy (2008)'a göre Ortadoğu ülkelerinde yönetici seçkinler, girişimci orta sınıfın ve dış yatırımların sağladığı kaynakları siyasal iktidara yakın küçük bir azınlığın çıkarları doğrultusunda kullanmaktadır. Bu nedenle yönetici seçkinler, yaptıkları yolsuzluklar ve gelir dağıtımındaki adaletsizlikleriyle ekonomik gelişmişliğin önündeki en büyük engellerden biridir. Ortadoğu'da yaşanan sosyo-ekonomik problemlerin temellinde, kolonyal dönemde olduğu gibi günümüzde de ekonomi, yatırım ve üretim alanlarında dışa bağımlılık politikasının devam ettirilmesi ve bu coğrafyadaki devletlerin işleyebilir etkin bir ekonomik sistem oluşturamaması yatmaktadır.

Ortadoğu'da petrol gelirlerine dayalı rantiyeci ekonomik sistemde; petrolden elde edilen gelirlerin bir kısmı halka dağıtılarak siyasal iktidarın meşruluk sorununun ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Bu sistemde halktan çok düşük oranlarda vergi alınmakta ve bu sayede halkın ödediği düşük vergiler karşılığında halkın siyasal yaşama katılımı minimize edilmektedir (Erdem ve Erdem, 2013: 231). Ortadoğu'da hâkim olan rantiyeci devlet modeli; devletin vatandaştan vergi almadığı, devletin zenginliğinin vergiler yoluyla değil ülkenin sahip olduğu doğal kaynakların dışarıya

satılmasıyla elde edildiği dolayısıyla modern devlet yapılanmasında devlet ve toplum arasında oluşması gereken belirli sorumlulukların ortaya çıkmadığı ve vatandaşların kendisine bedava eğitim, sağlık gibi sosyal hizmetler sağlayan devlete bu hizmetleri sağladığı müddetçe itaatkâr kaldıkları, siyasal katılım talep etmedikleri bir sistemdir (Özdemir, 24.05.2017). Özellikle Ortadoğu'ya özgü rantiyeci devlet modeli, petrol gelirleri nedeniyle bölgede vergilendirmeme politikasının icrasını sağlamış, bağımsız bir orta ve burjuva sınıfının oluşumunu engellemiş ve demokratik bir yapının gelişimini kısıtlamıştır (Bilgen, 2010: 39). Ancak yaşanan ekonomik krizler ve petrol gelirlerindeki düşüşler, 1980'lerden sonra ekonomi politikasındaki rantiyeci modelin bir ölçüde olsa değiştirilmesini zorunlu kılmış, liberal politikalara geçiş sağlanarak ekonomik darboğazlar aşılmaya çalışılmıştır. Ancak ekonomik sisteminin dışa bağımlılığı ve yetersizliği, yönetici seçkin sınıfın kayırmacı politikaları ve yolsuzluklar, var olan darboğazı derinleştirmiş, halk için tahammül edilemez bir sınıra getirmiştir (Erdem ve Erdem, 2013: 232).

Ortadoğu'da siyasal iktidarı elinde bulunduranlar kendine yakın kesimlere iş olanakları sunarken, artan genç nüfusun iş gücüne katılımına yönelik politikalar üretememiştir. Küresel politikalar sonucu dışa açık hale gelen ülke ekonomilerinde işgücü ücretleri düşmüş bu da orta sınıfın emek gelirlerinin ciddi oranda azalmasına sebep olmuştur. Bu duruma tepki gösteren orta sınıf siyasi baskılara maruz kalmıştır. Ekonomik alandaki bu başarısızlık siyasal iktidarın meşruiyet sorununu daha da artırmıştır (Orhan, 2013: 20). Siyasal nedenler gibi ekonomik alanlarda yaşanan artan gelir dağılımı eşitsizliği, kırsal kesimlerdeki ekonomik geri kalmışlık gibi başarısızlıklar toplum içerisinde devlete olan sadakatten çok din, ırk, mezhep ve sınıf gibi aidiyetlere olan sadakatin artmasına neden olmuştur (Qarawee, 2013).

Ortadoğu bölgesinde yaşayan halkların yarısı günlük iki dolardan az kazanmakta ve bu gelirlerinin önemli bir kısmını temel gıda maddelerine ayırmaktadır (Dünya Bankası Veri Tabanı, 2 Şubat 2017). Bilinenin aksine zengin Arap imajı sadece ülkenin çok kısıtlı bir kesimini oluşturan ve siyasal iktidara yakın bir grubu kapsamaktadır (Kadri, 2016: 113).

Arap devletleri ekonomik liberalleşmeyi sağlamak amacıyla sosyal kamu harcamalarını azaltmış, özelleştirmeler yapmış, tarımsal destekleri kısmış, altyapı ve yatırımlarda kesintiye gitmiştir. Ancak liberalleşme politikalarındaki başarısızlıklar neticesinde gıda fiyatları yükselmiş, işsizlik oranları artmış, kentsel-kırsal kesim

arasındaki fırsat eşitsizliği büyümüş, orta sınıf ve kırsal kesim giderek fakirleşmiştir. Bu sosyo-ekonomik problemler, 1848 Avrupa'sında olduğu gibi (Jason, 2013: 169), Ortadoğu ülkelerinde de toplumsal bölünmelere yol açmış ve Arap Baharı sürecinin ortaya çıkışında halk hareketlerinin tetikleyicisi olmuştur.

2. BÖLÜM

ORTADOĞU'DA MEZHEPSEL REKABET VE ARAP BAHARİ'NİN MEZHEPSEL REKABET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

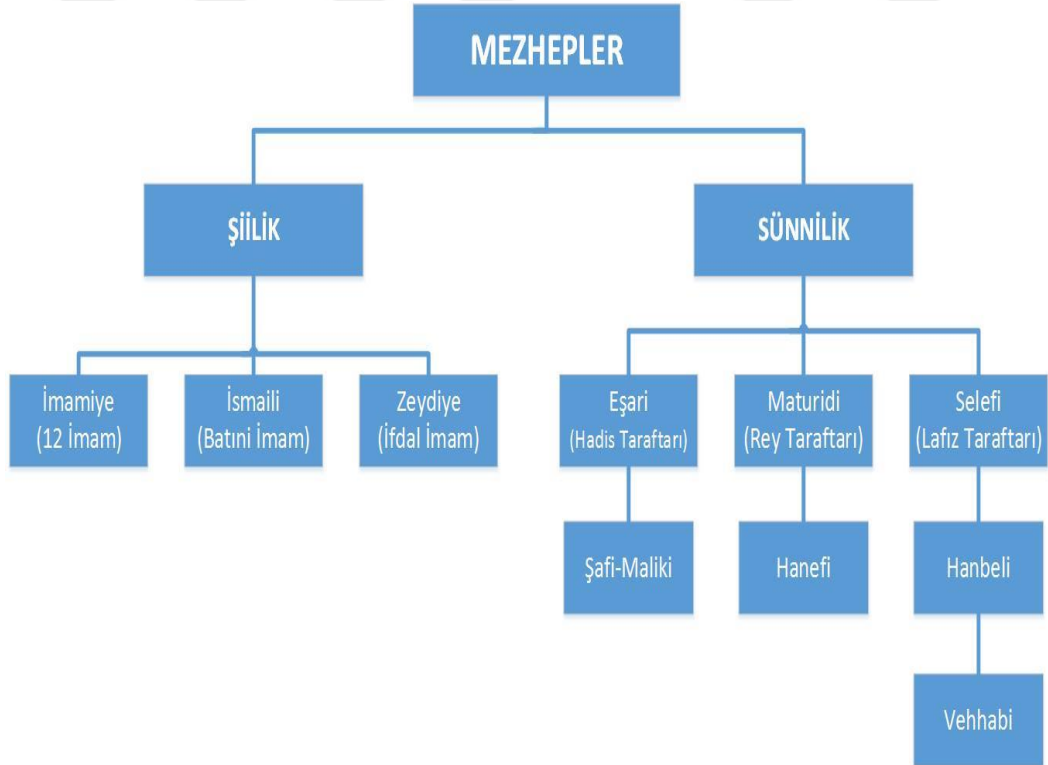
2.1. MEZHEPLER

Mezhep, Arapça gidilen yol demektir. Literatürdeki karşılığı ise; dinin itikadi esaslarını ve ameli hükümlerini anlama ve yorumlama hususunda kendine has yaklaşımlara sahip fikri sistem ve ekoldür (Üzüm, 2011: 526). Mezhepler yeni birer din olmayıp, bir dini benimseyen farklı siyasi, kültürel, ekonomik, tarihi ve coğrafi özelliklere sahip toplumların şekillendirdiği formlardır (Yörükcan ve Memiş, 2002: 200-201). Farklı kültürel ve coğrafi koşullar sonucu ortaya çıkan mezhepler, toplumsal yapı içerisinde önemli bir aidiyet sembolüdür (Akyar, 2016: 90).

Gruplaşma, mezhep oluşumunun en önemli özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Bir metodolojiye sahip olması ve kendi içinde tutarlı bir fikir yapısı oluşturması ana mezheplerin ortak özelliğidir. Mezheplerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için, çağın ortaya çıkardığı yeni koşulların mezheplerin fikri temellerini oluşturan ilkeler çerçevesinde yorumlanması ve bu fikri yapıya ilişkin eserlerin kaleme alınması gerekmektedir. Bu tür sağlam temellere dayalı bir metodoloji kuramayan mezhepler tarihsel süreç içerisinde kaybolmuşlardır (Üzüm, 2011: 527). Farklı İslami Mezheplerin ortaya çıkışında bir takım faktörler etkili olmuştur. Bu faktörlerden bazıları; Kuran ve hadisin algılanma farklılıkları (Akbulut, 1992), İslam dinini benimseyen farklı bölge ve medeniyetlerin yeni inanç ve fikirlerini eski inanç ve geleneklerden etkilenecek oluşturması, Hz. Peygamber sonrası dönemde özellikle Hz. Osman'ın Halifeliği ve sonrası hilafet makamına geçecek kişinin tayini konusunda yaşanan ihtilaflar olarak gösterilebilir. Özellikle hilafet konusu üzerinde yaşanan siyasi kargaşa ve ihtilaflar, siyasal mezhep oluşumunun en temel sebebi olmuştur (Üzüm, 2011: 528-529). Tarihsel süreçte yaşanan siyasi olayların etkisiyle ortaya çıkan bazı mezhepler, itikadi konulardaki düşüncelerini siyasi anlayış ve görüşleri çerçevesinde şekillendirmişlerdir (Biçer, 2016: 367). Günümüzde yaşanan mezhepsel rekabet, itikadi ve ameli fikir ayrılıklarının ötesinde, mezheplerin siyasal hedeflere ulaşmak için bir araç olarak kullanılmasının tezahürüdür (Biçer, 2016: 367). Kökü geçmişe dayanan ancak günümüzde de devam eden mezheplerin siyasal hedeflere

ulaşmak amacıyla bir araç olarak kullanılma politikası, mezhepleri İslam Dünyası'nın çatışma araçlarından biri haline dönüştürmüştür.

Mezheplerin İslam Dünyası içerisinde bölünme ve ayrışmaya yol açtığı, (örneğin Sünni – Şia) bu ayrışma ve bölünmenin de siyasi karakterinin gün geçtikçe arttığı görülmektedir. Bölünmenin özellikle Sünniliğin Selefilik ve Vehhabilik koluyla, Şia'nın İmamiyye ve itikadi açıdan farklı değerlendirilse de siyasi bağlamda Şia mezhebinin bir kolu olarak değerlendirilen Nusayrilik mezhepleri arasında yaşandığı görülmektedir. Bu kapsamda Ortadoğu coğrafyasındaki mezhepsel çatışma ve ayrışmaların daha iyi anlaşılabilmesi için, mezheplerin itikadi, tarihi ve siyasi yapılarının, bölgede mezhepçiliğe zemin hazırlayan siyasal ve sosyo-ekonomik koşulların, söz konusu mezheplerin hamiliğini üstlenen İran ve Suudi Arabistan arasındaki bölgesel rekabetin, kolonyal ve neokolonyal dönemde bölgeyi kontrol altında tutmak amacıyla mezhepçiliği araç olarak kullanan küresel güçlerin politikalarının bilinmesi gereklidir. Bölgesel ve uluslararası güçlerin mezhepsel farklılıklar üzerinden girişmiş oldukları hegemonya mücadelesi ve bölgede çıkar ilişkisi içinde bulunan her gücün dayanmış olduğu reel politik tavırlar, özellikle Arap Baharı sonrasında gittikçe belirgin hale gelmiştir.

Şekil 1: İtikadi Mezhepler (Okyar, 2016: 92).

2.1.1. Sünnilik

Sünni, diğer adıyla Ehl-i Sünnet, Hz. Peygamber ve ashabının izlediği yolu takip edenler anlamına gelmektedir (Yavuz, 2011: 525). Sünnilik, siyasi, itikadi ve fıkhi esaslara dayanan temel mezheplerden biridir. Özellikle Şia mezhebiyle hilafet konusunda ihtilaf etmiştir. Sünnilere göre imamlar seçimle iş başına gelmelidir. Ayrıca Sünnilere göre imamet konusu, dinin ana unsurlarıyla ilgili bir husus olmayıp ikincil bir konudur. Şia'nın imamın Hz. Ali ve onun soyundan gelmesi gerektiği görüşüne karşı, Sünni mezhebine göre, Hz. Peygamberin "İnsanlardan iki kişi kalırsa dahi bu imamet Kureyş'tendir" (El- Sadi, 1988: 222) hadisine istinaden imamın yani halifenin Kureyş'li olması yeterlidir. Ayrıca Sünni mezhebinde, Şia mezhebinin imamların hatasız ve günahsız olduğu görüşüne karşın, imamın hata yapabileceği ve seçilen şahsın halifeliğinin üstün şahsın halifeliğine tercih edilebileceği görüşü hâkimdir (Abbas, 2012: 26). Sünni mezhebinde, Müslümanların büyük günahları nedeniyle tekfir edilmemesi gerektiği, Müslüman dünyasında ayrılığa yol açan Cemel, Sıffin, Kerbela ve hilafet konusunda yaşanan diğer uyuşmazlıklarda hükmün Allah'a bırakılması, sahabeleri aşağılayıcı isnatlardan kaçınılması gerektiği savunulmaktadır (Okyar, 2016: 253).

Müslüman nüfusunun yaklaşık% 90'nın mensubu olduğu Sünni mezhebi, Hz. Peygamberin ardından gelen ilk dört Halife'yi (Hz. Ali dâhil) doğru yönlendirilmiş önderler olarak kabul etmektedir. Ancak Şia imamlarına kutsal bir değer atfedilmesi görüşüne karşıdırlar. Sünniler, Şia'nın imamlarını yüceltmelerinin aksine Kuran'da adı geçen peygamberler dışında hiç kimseyi günahsız atfetmezler. Sünniler, Şia'ya oranla daha esnek dini bir hiyerarşiye sahip olup, Sünni din adamları Şii din adamlarının aksine devletin kontrolü altında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Her iki grup da itikadi konularda benzer bir anlayışa sahiptir. Günlük ibadetlerinde kısmi farklılıkları vardır (Khailili, 2016: 43).

Ehl-i Sünnet'in; Maturidiyye, Selefiye ve Eşariye gruplarından meydana geldiği genel olarak kabul görmektedir. Günümüzde Eşariye, Maturidiyye ve Selefiye'den oluşan Ehl-i Sünnet, Müslüman nüfusu içerisinde yaklaşık % 90'lık bir oranı temsil etmektedir (Yavuz, 2011: 527). Ehl-i Sünnet'in Maturidiyye, Selefiye ve Eşariye grupları içerisinde farklı mezhepsel ekoller ortaya çıkmıştır. Maturidilik'in fikri temellerini benimsemiş olan Hanefi mezhebi, Kuran ve sünnette yer almayan hususlarda akılcılığı benimsemiştir. Kuran' da, normatif olarak yönetim modeli ve

yöneticinin seçimi için herhangi bir siyasal modelin dikte edilmediği ve şuranın önerildiği savunulmuştur (Esposito, 1998: 72). Eşarilik ekolünün fikri altyapısını benimseyen Şafilik ve Malikilik mezheplerinde ise geleneksel bir fıkıh anlayışı hâkimdir. Kuran, sünnet, tabiinin görüş ve fikirlerini temel alan, dinde değişim ve gelişime kapalı bir anlayışın hâkim olduğu söz konusu iki mezhepte de; ayet, hadis ve sahabe yorumlarının bulunmadığı durumlarda, 'kıyas' son seçenek olarak başvurulabilecek bir yöntem olarak kabul edilmektedir (Okyar, 2016: 94).

Selefilik ise aslında diğer iki itikadi ekolün ana çatısı olarak ortaya çıkmış, İslam dünyasında yaşanan sorunların Kuran, sünnet ve akıl ile çözülebileceğini söylemiştir. Ancak Selefilik'in fikri alt yapısı, tarihsel süreçte değişime uğramış, yeni dönem Selefilik'i, dinde değişim ve yoruma tamamen karşı çıkmıştır. Dinde akıl ve felsefeye yer olmadığı görüşünü savunmuştur (Sönmez, 2014: 501). Mezheplerin insanları yozlaştırdığını, dinden uzaklaştırdığını ve Müslümanları bu durumdan kurtarmak için gerekirse onlarla savaşılması gerektiğini öne sürmüştür (Büyükkara, 2004: 206).

Özellikle Hz. Osman sonrası dönemde yaşanan hilafet mücadelesi, bazı mezheplerin oluşumunda fıkhi konulardan çok siyasi yaklaşımların ön plana çıkmasına sebebiyet vermiştir. Yaşanan hilafet kavgası ile Emeviler ve Abbasiler döneminde Hz. Ali taraftarlarına ve diğer muhalif gruplara uygulanan baskılar, tüm muhalif grupları toplayarak bir mezhep yumağı haline getirmiş, Şia'yı Müslümanların ana muhalefet partisine dönüştürmüştür. Bu siyasal yapılanma Şia'yı, Sünni iktidarlar karşısında politik bir aktör yapmıştır (Hakyemez, 2016:164-167). Sünni ve Şia arasında yaşanan ve gittikçe siyasi yönü ağır basan bu rekabet, Sünni ve Şii gruplar arasındaki ayrışmayı arttırmıştır. Özellikle Sünniliğin Selefiye koluna bağlı olarak ortaya çıkan ve Suudi Arabistan'da hâkim olan Vehhabilik mezhebi ile İran'da hâkim olan Şia'nın İmamiyye kolu üzerinden yürütülen güç ve hegemonya mücadelesi bölgede yaşanan mezhepsel ayrışmanın temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

2.1.1.1. Selefilik

Selefiye kelime olarak, geçmiş insanlar, soy, fazilet ve ilim bağlamında önder olanlar demektir. Terim anlamı olarak ise; fazilet ve ilim yönünden Müslümanlara önderlik yapmış, İslami alanda metotları ve görüşlerine başvuru alan ashap ve tabiin için kullanılır (Özervarlı, 2011: 399). Selefilik teolojik bir yönelimdir. Selefizm,

peygamber ve onun arkadaşlarının yaşayış biçimine geri dönüşü, yani bir öze dönüşü amaçlar. Kuran ve sünnete dayanır (Roy,2004: 233). Ortaya çıktığı dönemde Müslüman ülkelerin geri kalmışlığı ve sömürgeleştirilmesi nedeniyle Selefilik fikri yapısını, geri kalmışlığa ve Müslüman toplumların sömürgeleştirilmesine karşı bir tepki üzerine inşa etmiştir (Keskin, 2012: 155-156). Fikri ve dini metinlerin yorumlanması hususunda kendine özgü bir yaklaşımı olan Selefilik, özellikle son yüzyılda ön plana çıkmıştır. Selefilik hareketi İslam dünyası içinde yaşanan problemlerin çözümü için öze dönmek gerektiğini (Hz. Muhammed dönemine) savunmuştur (Yıldırım, 2015: 264).

Başlangıcından günümüze Selefilik değişime uğramış, bu değişim dönemlere ayrılmıştır. İlk dönem, İslam devletinin sınırlarının genişlediği dönem, İslam dini ile ilk defa tanışan kültür ve medeniyetlerin ortaya çıkardığı farklı İslami yorumların reddedildiği, diğer mezheplere ilişkin bakış açısının belirlendiği İcmal devridir. Bu dönemin fikri altyapısını oluşturan kişiler Ahmet B. Hanbel ve İbn Hazm'dır. İkinci dönem ise; İbn-i Teymiyye ve öğrencisi İbn-i Kayyim el- Cevziyye'nin önderliğinde metodolojik ve sistematik bir harekete dönüştüğü 'Tafsil' devridir. Üçüncü dönem ise İslam toplumundaki siyasi ve toplumsal yozlaşmaya karşı bir tepki olarak ortaya çıkan Vehhabi Hareketi dönemidir. Bu dönemin fikri önderleri Cemaleddin Afgânî, Muhammed Abduh ve Muhammed Reşid Rıza'dır (Akgün ve Bozbaş, 2013: 5-6). En son ortaya çıkan Selefi modernleşme hareketi ilk dönemlerinde daha önceki Selefi akımların yaptığı gibi, dinin gelenekselleşmesine, adet ve hurafelere karşı çıkmıştır. Bu dönemde Selefi anlayışı, demokratikleşmenin İslam dışı bir olgu olmadığını, İslam'daki 'şura' anlayışının, batıdaki demokrasi anlayışıyla aynı doğrultuda olduğuna vurgu yapmıştır (Cabiri, 2001: 145).

Keskin (2012: 156-157)'e göre, İslam dünyasında yaşanan kimlik krizleri, iç çatışmalar, dışlanma, kolonyalizm ve neoliberal emperyalist süreçler gibi siyasal gelişmelerin etkisiyle, Selefilik liberal aşamasını sona erdirmiştir. Bu dönemden sonra Selefilik geri döndürülemez biçimde katı otoriter ve üstüncül bir inanç haline dönüşmüştür. Bunda Vehhabilik'in büyük etkisi olmuştur. Selefilik ve Vehhabilik'in kurucularının teolojik yönelimlerinin benzer olmasına rağmen Vehhabilik çok daha hoşgörüsüz ve otoriter bir fikri akımı temsil etmiştir. Vehhabilik, gerçek İslam inancına geri dönüşün yalnızca Peygamber'in buyruklarını gerçek anlamda uygulayarak ve kesinlikle doğru ritüel uygulamaya bağlı kalarak yerine

getirilebileceğini savunmuştur. Bu yeni teolojik yönelim, İslam'daki zengin çoğulculuk geleneğini yalnızca gerçek İslam inancının bozulması olarak gören saf ve hoşgörüsüz bir anlayıştır. Bu anlayışı temel alarak oluşturulan fikri yapı, ilahi yasanın hayatın neredeyse tüm yönlerini kapsayan tartışmasız yasal komutlar şeklinde tezahür ettiğine ve Müslümanların tek görevinin bu emirleri yerine getirmek olduğuna vurgu yapmıştır.

Roy (2003, akt.Okıyar, 2016: 94)'a göre, Selefilik, iki farklı ekole ayrılmıştır. İlk dönemlerde ortaya çıkan Selefilik ekolü, Kuran, sünnet ve bunların lafzi yorumuna açık olan uzlaştırmacı bir yapıyken diğer ekol ise özellikle yirminci yüzyılda gelişen, yenilik ve gelişimi her ne amaçla olursa olsun bidat, dinden sapma sayan katı ve uzlaşmadan uzak bir yapıdır.

Selefilik ekolü, doğuş ve gelişim evresinde içinde bulunduğu siyasal ve sosyal ortamdaki etkilenmiş, bu doğrultuda fikri alt yapısını şekillendirmiştir. İslam ülkelerinin geri kalmışlığı ve dinin gelenekselleşmesi karşısında öze dönüşü savunan bu anlayış, özellikle 20. ve 21. yüzyılda İslam dünyası içerisinde yaşanan siyasal krizler, savaşlar ve emperyalist yaklaşımlar gibi faktörlerin de etkisiyle katı, saldırgan ve uzlaşmadan uzak bir yapıya dönüşmüştür. Bu yeni yapı, dış güçler ve Müslümanların da içerisine dâhil edildiği yeni bir düşman algısı yaratmış, İslam dünyasında var olan ayrışmayı daha da derinleştirmiştir. Bu uzlaşıdan ve çoğulculuktan yoksun yapı; bir yandan radikal örgütlerin fikri alt yapısını oluştururken diğer taraftan Sünni - Şia, Selefilik - Şia veya Vehhabilik - Nusayrilik gibi mezhepsel farklılıklara dayandırılan, ancak temelinde siyasal, askeri ve ekonomik hegemonya mücadelesi olan çatışmalara neden olmuştur.

2.1.1.2. Vehhabilik

Selefilik mezhebinden doğan Vehhabilik, 1703 yılında Muhammed B. Abdülvehhab tarafından Suudi Arabistan'ın Necd Bölgesinde kurulan dini ve siyasi bir harekettir (Büyükkara, 2012: 611). İlk dönem Müslümanlığına dönüşü savunan Vehhabilik, ortaya çıktığı bölgenin etkisiyle nativistik (doğuştancılık) bir karakter taşıyan ve siyasi yönü ağır basan dini bir ekoldür. Vehhabilik dinle ilgili her türlü değişimi bidat olarak değerlendirmiş, ötekine karşı hoşgörüsüz ve uzlaşıdan uzak bir yaklaşım izlemiştir (Bodur, 2003: 7-11). İslam dünyası içerisinde Vehhabilik hareketi, ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren hakkında yoğun tartışmaların yapıldığı bir

mezhep olmuştur. Özellikle karşıt görüşteki Müslümanları müşrik² ve bidat³ sayması, onlarla savaşılabileceğini savunması ve kendini Sünni bir mezhep olarak nitelendirse de diğer dört büyük Sünni mezhebe karşı yaptığı yoğun eleştirilerle gündeme gelmiştir (Büyükkara, 2012: 613). Diğer taraftan özellikle Şia mezhebine karşı katı tutumu ve söz konusu mezheple arasında yaşanan rekabet, siyasal yönü ağır basan bir mücadeleye dönüşmüştür. Özellikle Suudi Arabistan ve İran arasında yaşanan bölgesel hegemonya mücadelesi, Şia- Vehhabi rekabeti adı altında yürütülmüştür.

Arabistan tarihinde din, her dönem devletin ideolojik bir aracı olarak kullanılmıştır (Nevo, 1998: 37). Abdülvehhab bu geleneğe uygun olarak dini temaları siyasal hedeflerle birleştirerek Vehhabilik hareketini oluşturmuştur. Abdülvehhab'ın siyasi ittifak oluşturma teşebbüsü Riyad'ın kuzeybatısındaki Deriye kasabasının emiri Muhamed B. Suud ile başarıya ulaşmıştır. Muhammed B. Suud dini siyasal alana katması ve belli bir toprak parçası üzerinde dini temellere dayanarak hak iddia etmesi, kendisini rakiplerine oranla daha avantajlı hale getirmiştir. Bunun sonucu olarak da Arap siyasi kimliğini oluşturma girişimi olarak değerlendirebileceğimiz ilk Vehhabi Suudi Devleti kurulmuştur. Dönemsel aralıklarla iki kez kurulup yıkılan Vehhabi temelli Suudi Devleti, 1902'de Riyad'ı işgal ederek bugünkü Suudi Arabistan Krallığı'nı kurmuştur (Bodur, 2003: 13-14). Vehhabilik'in bir devlet ideolojisi haline gelmesiyle birlikte siyasal yönünün ağırlığı da artmıştır.

1902 yılında İngiltere'nin desteğiyle kurulan bu devletle İngiltere, hem yeni bir sömürge kazanmış hem de Ortadoğu'da yeni bir mezhep devleti kurarak böl ve yönet politikasını devam ettirmiştir. I. Dünya Savaşı sonrası İngiltere ile yapılan Cidde Antlaşması çerçevesinde 1932 yılında Vehhabi kimliğiyle bağımsız Suudi Arabistan Devleti kurulmuştur. Daha sonra dış güçler ve özellikle İngiltere'nin desteğiyle Umman, Kuveyt, Bahreyn, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde de benzer devletler kurulmuştur (Okyar, 2016: 96). Gün geçtikçe radikalleşen Vehhabilik, özellikle Suudi Arabistan Hanedanlığı tarafından mevcut siyasal yapıyı meşrulaştırma aracı, iç ve dış militarist hedeflerin tetikleyicisi olarak kullanılmıştır (Bodur, 2003: 17). Sünni Körfez ülkeleri ve özellikle Suudi Arabistan kendi iktidarlarını meşrulaştıracaklarını düşündükleri Selefilik ve Vehhabilik için Orta Asya'nın bazı bölgelerinde İslami

² Allah'a, birliğine ortak koşmak, şirk işleyen ya da şirk koşan manasında kullanılmıştır.

³ Sonradan türeyen şey ya da Hz. Muhammet (s.a.v.) sonrasında ortaya çıkan değişik yargılar ve ilkeler manasında kullanılmıştır.

okullar ve medreseler kurmuş, Vehhabilik'i yaymaya ve kendi iktidarlarına tehdit olarak algıladıkları Şii İran'a karşı politik bir avantaj elde etmeye çalışmışlardır (Smith, 2015: 5). Siyasal karakteriyle ön plana çıkan Vehhabilik, Suudi Arabistan ve bazı körfez ülkelerince bir devlet ideolojisi, iktidarın meşruiyet kaynağı ve siyasal yayılmacılığın bir aracı olarak kullanılmıştır. Özellikle 20. ve 21. yüzyılda bir hegemonya aracı olarak kullanılan Vehhabilik, çoğulculuk ve uzlaşmadan yoksun bir harekete dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm Vehhabilik hareketinin, gerek DEAŞ ve El Kaide gibi radikal örgütlerin gerekse iç ve dış siyasal aktörlerin bölge üzerindeki hegemonya mücadelesinde bir çatışma ve ayrışmaya araç olarak kullanılmasına uygun bir zemin hazırlamıştır. Özellikle 11 Eylül ve sonrası dönemde bölgesel ve küresel terör eylemleriyle gündeme gelen El Kaide ve Arap Baharı sonrası özellikle Suriye'de yaşanan iç çatışmalarda katliamlar yapan terör örgütü DEAŞ'ın bu eylemlerini Vehhabilik ve Selefilik'in bazı doktrinlerine dayandırması ile bazı ülkelerin siyasal hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla söz konusu örgütlere destek vermesi, Vehhabilik'in terörle ilişkilendirilmiş bir mezhep olarak algılanmasına neden olmuştur.

2.1.2. Şia

Şia; "tabi olmak, desteklemek, şayi olmak, çoğalma" anlamlarındaki şiya kelimesinin kökünden türemiş, "tarafdar, yardımcı, destekleyici" anlamına gelmektedir (Üzüm, 2011: 111). Terim olarak ise Hz. Peygamber'in vefatından sonra devlet başkanlığının Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelenlerin hakkı olduğuna inan ve bu fikir etrafında birleşen çeşitli gruplara verilen genel adı ifade eder (Üzüm, 2011).

Onat (1997: 82)'a göre, Şia anlayışının temelinde Hz. Ali'nin Hz. Peygamber tarafından imam/halife olarak tayin edildiği düşüncesi yatmaktadır. Şiiliğin, Ali'nin nass⁴ ve tayin (vahiy, hadis ve daha sonra ise önceki imamın bir sonrakini tayin etmesiyle) ile önderliğe yani imamet vazifesine geçmesi gerektiği fikri, onu diğer İslami mezheplerden ayıran en belirgin özelliğidir. Şia imametle doğmuş, daha sonra imamet anlayışı çerçevesinde itikadi bir yapı oluşturmuştur. Şia, Sünni görüşün aksine imamet konusunu temel bir İslami mesele olarak kabul etmiştir.

⁴ Yazılı olan veya olmayan bir kanunî hükmün metni manasında kullanılmıştır.

Şia'nın, imametin/devlet başkanlığının Hz Ali'nin soyundan gelenlerin hakkı olduğu ve bu kişilerin günahsız olduğuna dair anlayışı devlet başkanlığı makamını kutsallaştırmıştır. Günümüzde bu anlayışın uygulanma imkânı olmaması nedeniyle Şia, İmamlar silsilesini on iki imamla sınırlandırmış, imamların görevlerinin dini otoriteyi temsil eden Ayetullah unvanlı önderlerce yerine getirileceği belirtilmiştir. Ayetullahlar dini ve siyasi alanda güçlü bir otoriteyi temsil etmektedirler. Şia'nın önderlik konusundaki katı dini öğretileri, otoriteye bağlılığı çok sıkı ve tartışmasız bir hale dönüştürmüştür (Özarslan, 2005: 41). Bu anlayışa göre imamet makamındaki kişinin buyruğunun sorgulanmaması ve mutlak anlamda itaat edilmesi gereken bir emir olarak algılanması gerekmektedir (Önder, 2005: 114). Otorite konusundaki Sünni ve Şii öğreti farkları dini temelli değil, Hz. Osman, Hz. Ali ve Emeviler döneminde oluşan sosyo-politik şartların etkisiyle oluşmuştur (Özarslan, 2005: 41). Özellikle Hz. Osman sonrası yaşanan hilafet mücadelesi, Şia mezhebinin oluşumunda fıkhi konulardan çok siyasi yaklaşımların ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Yaşanan hilafet kavgası, Sünni Emeviler ve Abbasiler döneminde Hz. Ali taraftarlarına ve diğer muhalif gruplara uygulanan baskılar, tüm muhalif grupları toplayarak bir mezhep yumağı haline getirmiştir (Hakyemez, 2016: 164-167).

Şia'nın dünyadaki Müslümanlar arasında % 10'luk bir nüfus oranına sahip olduğu tahmin edilmektedir. Ortadoğu'da hem ırk hem de mezhep olarak farklı bir konuma sahip olan İran, Şii mezhebinin bölgedeki en önemli aktörüdür (Okyar, 2016: 97). İran İslam Cumhuriyeti'nin resmi mezhebi olan İmamiyye, Şiiliğin ılımlı bir koludur. Şii kaynaklarca 6. İmam Cafer-i Sadık'ın yolundan gidip radikal görüşlerden arınan bir kol olarak tanımlanmıştır. Şia nüfus olarak İslam Dünyası'nda baskın bir mezhep olmamasına rağmen, özellikle dağınık bir nüfusa sahip olması nedeniyle İslam coğrafyasının hemen her yerinde Şii nüfusla karşılaşılabilir. Bu dağınık yapı, özellikle Şia'nın hamiliğini üstlenen İran'a bölgede jeopolitik yönden avantajlar sağlamış ve bölgedeki etkinliğini artırmıştır. Ortadoğu ve Körfez ülkelerindeki Şia nüfusu İran tarafından bölge ülkelerinin iç işlerine müdahale aracı olarak kullanılmıştır (Çitlioğlu, 2015: 20-21). Özellikle Amerika'nın Irak'ı işgali ve Arap Baharı sonrası dönemde İran'ın bölgedeki nüfuzunu artırmaya yönelik siyasi ve askeri hamleleri Sünni- Şia gerilimini artırmıştır.

2.1.3. Nusayrilik

Dokuzuncu yüzyılın sonlarında Basra'da ortaya çıkan Nusayrilik, özellikle Şam bölgesinde yayılan ve diğer İslami mezheplerine oranla farklı inanç yapısına sahip olan bir firkadır (Bahadır, 2016: 264). Nusayri topluluğu 10.yy.'a kadar el-Namiriyya adıyla anılmıştır. 10 yy.'dan sonra Nusayri adıyla anılan topluluk 20.yüzyılda ise Alevi adıyla anılmıştır (Arıkan, 2012: 19). Nusayrilik, İsnâaşeriyye'nin⁵ onuncu imamı Ali el-Hadi en-Nakl ile on birinci imam Hasan el-Askeri zamanında Kufe ve Samerra'da yaşamış olan Muhammed B. Nusayr tarafından kurulmuştur. Diğer Bâtîni gruplar gibi ortaya çıkıp geliştiği bölgenin önceki kültürel, dini ve sosyal yapısını İslam dinin getirdiği esaslarla bağdaştırarak yeni bir inanç yapısı oluşturmuştur (Üzüm, 2007).

Kendilerini Müslüman olarak tanımlayan Nusayriler, Kur'an'a saygı duymakla birlikte İslami esaslardan bazı yönleriyle ayrılarak kendi geleneklerine göre biçimlendirdikleri inanç ve ibadet anlayışı oluşturmuşlardır. Kur'an ayetlerini diğer İslami fırkalarla bağdaşmayacak bir biçimde tevîl⁶ etmişlerdir. Nusayriler, Tanrı'nın yeryüzüne yedi defa insan şeklinde tezahür ettiğini ve yedinci tezahürün Hz. Ali cisminde olduğuna inanmaktadırlar. Nusayrilik'in büyük şeyhlik, şeyhlik, nakiplik ve neciblikten oluşan hiyerarşik bir dini yapısı vardır. Şeyh, soy ve ilim konularında üstünlüğe sahip olup, Hz. Ali'nin yeryüzündeki gölgesi sıfatıyla büyük bir dini otoriteyi temsil etmektedir (Üzüm, 2007: 272-273). Aslında ilk Şia mezheplerinde olduğu gibi Nusayrilik de ilk çıktığı dönemlerde Ehl-i Sünnet görüşlerine yakın bir anlayışa sahipken, daha sonraki dönemlerde yaşanan siyasi krizler, baskılar ve dış müdahaleler Nusayri mezhebini inanç, ibadet ve fikri alanlarda yeniden şekillendirmiştir (Batur, 2013: 60).

Nusayriler 1517'de Mısır'ın Osmanlı tarafından fethine kadar Memlûkler'in egemenliği altında yaşamışlardır. Nusayriler, belli dönemlerde Sünnilerin baskılarına maruz kalmışlardır. 16. yüzyılda Sünni Osmanlı ve Şii Safevi rekabetinde Osmanlı egemenliği altındaki Nusayriler, Safeviler'e yakın durmayı tercih etmişlerdir (Arıkan, 2012: 230). Nusayriler Osmanlı tarafından gayrimüslim olarak görülmemiş, bu nedenle kendilerine millet olarak özerk bir yönetim statüsü verilmemiştir (Moosa,

⁵ On iki imam sistemini benimseyen Şîî fırkası. (*Kelâm* yıl: 2001, cilt: 23, sayfa: 147-149- İlyas Üzüm).

⁶ Söylediği bir sözü ya da yaptığı bir davranışı, görünür anlamından çekinip, başka bir anlamdaymış gibi göstermeye çalışma.

1987). Özellikle Osmanlı'nın gücünü yitirdiği 19. Yüzyılda Nusayriler sık sık ayaklanmışlardır. 19. Yüzyılın sonlarına doğru dış güçlerin dini azınlıklara müdahalesinden çekinen Osmanlı Devleti, Nusayriler'e yönelik ılımlı politikalar geliştirmiştir. Osmanlı Devleti, Nusayri köylerinde camiler ve medreseler inşa etmiş, Sünni din adamları aracılığıyla Nusayrileri Sünni İslam'a yönlendirmeye çalışmışlardır (Talhamy, 2006: 253).

Sykes- Picot anlaşmasıyla Fransa'ya bırakılan ve Suriye üzerinde oluşturulan Nusayri Bölgesi, I. Dünya Savaşından sonra Fransız mandası altına girmiştir. Fransa tarafından beş bölgeye ayrılan Suriye'de, Nusayri nüfusun yoğun olarak yaşadığı Lazkiye, bölgelerden biri olmuştur. 1922'de Alevi Özerk Devleti ve Lazkiye hükümeti kurulmuştur. (Arıkan, 2012: 21). 1920 yılına kadar Nusayri topluluğu, Şii İslam ile bağlantılı olan dini bir topluluk olarak görülmüştür. Ancak yaşanan siyasi gelişmeler İslam Dünyası içerisinde Nusayri kelimesine olumsuz bir anlam yüklemiş ve Nusayrilerin diğer Müslüman topluluklar tarafından İslami geleneğin parçası olmayan bir topluluk olarak algılanmasına neden olmuştur. Nusayriler, bu olumsuz çağrışım nedeniyle Alevi olarak anılmak istemiş, Şia geleneğinin bir parçası olduklarını vurgulamaya çalışmışlardır (Armanios, 2004).

Arıkan (2012: 21-22)'a göre, Fransa mandası altında yaşayan Nusayriler, mezhep temelli çıkarlarını korumak amacıyla Fransızlarla işbirliği yapmış, çocuklarını Fransız ordusuna vermiş, böylece Nusayrilerin ordu içinde yükselme süreci başlamıştır. 1964 yılında Suriye bağımsızlığını ilan etmiş, Nusayri toprakları da Suriye'nin bir parçası olmuştur. Daha sonraki dönemlerde ordu içindeki güçlerinden yararlanan Nusayriler 1970 yılında darbe yaparak Suriye yönetimini ele geçirmişlerdir. Bu dönemden sonra Hafız Esad önderliğindeki Nusayriler, Şii toplumunun bir parçası haline gelerek bölgedeki yalnızlığını giderme doğrultusunda siyasal adımlar atmışlardır.

İran dini önderlerince, Nusayrilik itikadi açıdan Şii mezhebinin bir kolu olarak görülme de, özellikle son dönemde siyasal hedefler doğrultusunda Şia'nın bir kolu olarak kabul görmüştür. Bölgede yaşanan mezhepsel yakınlaşmalar, inanç ve ibadet gibi mezheplerin temel esaslarının benzerliğinden öte devletlerin ortak siyasal hedef ve çıkarlara sahip olmaları nedeniyle gerçekleşmiştir. Bu nedenle Arap Baharı sürecinde Nusayri Suriye yönetimi ve İran arasındaki ittifakın temelinde, mezheplerin inanç yönünden sahip oldukları fikri yakınlık değil bölgede yaşanan hegemonya

mücadelesinde her iki devletin de ortak siyasal hedef ve çıkarlara sahip olması yatmaktadır.

2.2. ORTADOĞU VE MEZHEPÇİLİK

Yedinci yüzyılda Arabistan Yarımadası'nda ortaya çıkan İslamiyet, İran'dan Afrika'nın kuzeydoğusuna kadar uzanan ve son iki yüzyıldır Ortadoğu adıyla alınan coğrafyada doğmuş ve gelişmiştir. İslam'ın ilk mezhepleşme süreci bu coğrafyada filizlenmiş ancak daha sonraki dönemlerde dinin yayıldığı öteki coğrafyalarda bazı mezheplerin temelleri atılmıştır. İslam coğrafyasında, dönemsel olarak yaşanan mezhepsel ihtilaflar, zaman zaman çatışmalara sebep olsa da, fazla büyümeden kontrol altına alınmıştır. İslam dünyasında, mezhepler arasında Avrupa'daki gibi uzun ve kanlı çatışmalar süreci yaşanmamış, mezhepler tam anlamıyla bütünleşemese de, birbirleriyle bağlarını koparmamışlardır (Aljazeera, 05.04. 2017).

Ortadoğu bölgesi, mezhepsel farklılıklar açısından bir mozaik niteliği taşımakta, bölgenin büyük bir çoğunluğu Sünnilerden oluşmakta ve yaklaşık % 10'luk bir Şii nüfusu bulunmaktadır. Sünni mezhebi kendi içinde Maturudilik, Eşarilik ve Selefilik gibi gruplara ayrılırken Şiilik de İmamiyye, Zeydiyye ve İsmailiyye gibi kollara ayrılmaktadır. Diğer taraftan bölgede Dürzilik ve Nusayrilik gibi itikadi ve ameli açıdan farklı değerlendirilen mezheplerde bulunmaktadır. Ancak bölgede mezhep ihtilafı dendiği zaman akla ilk olarak Sünni ve Şia arasındaki rekabet gelmektedir (Üzüm, 2016: 341).Bölgede mezhepçiliğin yükselişi, Sünni ve Şia kimliklerinin yeniden keşfi ve bölgesel çatışmaların giderek artmasına paralel bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Şekil 2: Ortadoğu Mezhep Haritası (Kaya, 2015: 76).

Ortadoğu Bölgesindeki iktidar mücadelesi, iktidar-muhalefet arasındaki rekabet ve ulusal bir kimlik oluşturma konusunda yaşanan ayrışmalar bölgenin temel belirleyicisi olan İslam üzerinden yürütülmüştür. Ortadoğu'daki çatışma alanlarının gün geçtikçe artması ve çeşitlenmesiyle mezhepçilik daha etkin ve önemli toplumsal bir unsur haline dönüşmüştür. Ortadoğu'da birçok devlet, dış etkiye açık bir siyasal sisteme sahip olması (Söğüt, 2013. 68), modern devleti kurma ve kendi vatandaşlarına bazı temel hizmet ve hakları sağlamadaki başarısızlıkları nedeniyle başarısız devlet (failed state) olarak nitelendirilmiştir. Toplumsal yapı, güç boşluğunun olduğu durumlarda farklı arayışlara girmiştir. Etnik gruplar, aşiretler ve mezhepsel gruplar var olan boşluğu doldurabilmek için kendi içlerinde sıkı bir yapı oluşturmuş veya dış aktörler ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla modern anlamda devletin otoritesinin hissedilmediği ülkelerde yerel aktörler bir etnik yapı veya mezhepler etrafında birleşmiş, devlet ve ötekine karşı oluşan güvensizlik nedeniyle dışarıda bir hami arayışına girilmiş bunun sonucunda da etnisite veya mezhebe dayalı bir çizgide ilerleyen toplumsal bir ayrışma ortaya çıkmıştır (SAM, 2017).

Qarawee (2013: 3-6)'ye göre, Ortadoğu'daki mezhepçilik tamamlanamayan modernleşme evresinin bir ürünüdür. Politik dışlayıcılık; sadakat ve himayeye dayalı yeni bir sosyal hiyerarşi yaratmıştır. Dinsel ve mezhepsel faktörler bu sosyal hiyerarşinin yapılanmasında önemli bir etkidir. Bölge ülkeleri içerisinde toplumsal

bir bütünleşmenin sağlanabilmesi için dini motifler dışında kolektif sembol ve hikâyelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Mezhepçiliğin yükselişini anlayabilmek için iç ve dış güçlerin bunu nasıl bir çatışma ve etki aracı olarak kullandığını bilmek önemlidir. Bölgede yaşanan bazı toplumsal, siyasal ve ekonomik olaylar bölge dışı aktörlerin kontrolünde ortaya çıkmış ve onların kontrolünde evrimini tamamlamıştır. Bölge dışı dinamiklerin etkisiyle kolonyal dönem sonrası oluşturulan siyasal ve coğrafi yapı, bölgenin kendi sorunlarını kendi iradesiyle çözmemesi üzerine kurgulanmıştır (Oğuzlu, 2011:9-10). I. ve II. Dünya Savaşı sonrası bölgeyi terk eden Batılı devletler, fiili olarak bölgeden ayrılırlar da onlardan sonra oluşacak siyasal yapıyı kendi nüfuz alanlarına almış, Batılı devletlere sadık siyasal iktidarlar oluşturmuşlardır (Baharçicek ve Arpacı, 2014: 101-102). Kolonyalizm sonrası Ortadoğu’da kurulan totaliter siyasal iktidarlar, siyasal gücü ellerinde tutabilmek amacıyla bölgedeki etnik ve mezhepsel farklılıkları toplumsal bir ayrışma aracı olarak kullanmışlardır. Bölgede etnik ve mezhepsel gruplaşmaların oluşumuna uygun toplumsal bir yapı oluşturulmuş, böylelikle bir azınlık grubunun elinde bulunan siyasal iktidar kendisine karşı oluşabilecek bir toplumsal muhalefeti engellemiş ve toplum nezdindeki meşruiyet sorununu çözmüştür.

Yıldız (2000: 51)’a göre, Ortadoğu ülkelerinde siyasal iktidarı elinde bulunduran azınlıklarla ve çoğunluğu oluşturan halk arasındaki mezhepsel farklılıklar toplumsal istikrarsızlığın artmasına yol açmaktadır. Küresel aktörlerin desteğiyle Suudi Arabistan’da Vehhabi Suudi ailesinin yönetimi, Suriye’de Nusayri azınlığın Sünni çoğunluğu yönetmesi ve Ürdün’de Haşimi ailesinin Filistinli çoğunluğu yönetmesi bölge ülkelerinde görülen toplumsal, siyasal güvensizlik ve istikrarsızlığın temel sebeplerinden birini oluşturmaktadır.

2.3. ORTADOĞU’DA MEZHEPSEL REKABETİ ARTIRAN DİNAMİKLER

Bölgede mezhepsel rekabet ve çatışmaların ortaya çıkışı ve yayılmasında, dış güçlerin kolonyal dönem ve sonrasında izledikleri politikalar, mezheplerin siyasallaştırılması, Suudi Arabistan ve İran gibi bölgenin güçlü devletlerinin mezhepler üzerinden yürüttükleri hegemonya mücadelesi gibi hususların önemli bir etkisi olmuştur. Özellikle Arap Baharı sonrası bölgede yaşanan siyasal gelişmeler,

bölgesel ve küresel aktörlerin müdahaleleri, bölgenin mezhepsel dinamiklerini hareketlendirmiştir.

2.3.1. Dış Aktörler

Nüfuz edilmiş siyasi sistem modeline göre, jeostratejik konumu ve doğal kaynakları gibi özellikleri nedeniyle Ortadoğu coğrafyası, tarihin her döneminde küresel aktörlerin güç mücadelesinin yaşandığı bir alan olmuş, bu mücadele bölgenin siyasi ve sosyal yapısı üzerinde derin izler bırakmıştır. Özellikle 20. yüzyılda yaşanan I. ve II. Dünya Savaşları ve takip eden süreçte Soğuk Savaş'ın Ortadoğu bölgesinin mevcut siyasi ve sosyal yapılanması üzerinde büyük etkisi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından savaşın galipleri, kaybeden devletlerin topraklarını, kendi çıkarlarına uygun olarak sömürgeci karakterlerinin devamını sağlayacak bir biçimde bölmüşlerdir. Bu kapsamda galip devletler yeni sınırlar çizmiş, bölgenin etnik, dini ve mezhebi yapısını dikkate almadan yeni bir siyasi coğrafya oluşturmuşlardır (Özülker, 2016: 23). Dış güçler bölgeyi kendi çıkarları doğrultusunda parçalamak amacıyla etnik ve mezhepsel kimlikleri araç olarak kullanmıştır Diğer taraftan kendi çıkarlarını ön planda tutan yerel siyasi aktörler, dış güçlerin böl ve yönet politikalarını sürdürmüşlerdir (Doğan, 2016).

Hegemonyal kontrol modeline göre, küresel güçler bölgenin siyasi ve kültürel yapısını etki altına almış ve kendi çıkarları doğrultusunda coğrafyanın politik ve toplumsal çerçevesini belirlemişlerdir. Qarawee'ye (2016: 6) göre, bölgede mezhepçiliğin yükselişini anlayabilmek için bölgenin kendi iç dinamiklerinin yanı sıra dış güçlerce, bölgenin etnik ve mezhepsel yapısının nasıl bir çatışma ve etki aracı olarak kullanıldığının bilinmesi gereklidir. Bölgenin tarihi ve stratejik nedenlere dayanan siyasi, dini, etnik, ekonomik ve psikolojik özellikleri, dış güçler tarafından kontrol altında tutulmuş ve şekillendirilmiştir.

Bölgede yaşanan her karmaşanın temelinde dinin etkisi hissedilmektedir. Dinin oluşturduğu geleneksel yapı, Ortadoğu halklarının genetik şifreleri ve birbirleriyle olan ikili ilişkileri gibi tüm sosyal kodlarının temel belirleyicisi olmuştur. Tarihsel arka plan ve dış müdahaleler bölgedeki çatışmaların önemli bir ayağını oluşturmuştur. Özellikle 1920-1945 arası dönem, Ortadoğu'da köklü bir dönüşüme yol açmış (Çetin, 2016: 78), bu dönemler arasında dış güçler, böl ve yönet siyasetinin bir parçası olarak mezhepsel farklılıkları araç olarak kullanmışlardır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ise, dış güçler değişen uluslararası konjonktürün etkisiyle bölgeye yönelik stratejilerini değiştirmiş, neokolonyalizm çerçevesinde doğrudan yönetmek yerine, bölgenin güçlü aşiretleriyle anlaşmış, yönetimi onlara bırakmış, bölgede baskıcı ve halktan kopuk monarşik veya oligarşik yönetimler oluşturmuşlardır. Bölgenin dinamikleri göz ardı edilerek oluşturulan devletler, bölgenin dokusuyla uyum sağlamamış, etnik ve mezhepsel ayrışmalara yol açmış, bu ayrışmalarda dış güçler tarafından kullanılmıştır (Çetin, 2016: 78-79).

Bölgede oluşturulan yapay sınırların etkisiyle, bölge devletlerinin herhangi birinde oluşabilecek siyasi karmaşa ve çatışma bölgedeki diğer ülke ve toplulukları etkisi altına almakta ve bölgesel bir istikrarsızlığa neden olmaktadır. Bölgenin bu özelliği dış güçlerce politik bir araç olarak kullanılmaktadır. 2001 yılında Irak'ta Saddam rejiminin düşürülmesi ve Irak'ın Amerikan çıkarlarına uygun biçimde parçalanarak müdahaleye uygun hale getirilmesi etnik ve mezhepsel kimliklerin dış güçlerce istismarı, Irak'ta yaşanan mezhepsel çatışmaların tüm bölgeye yayılması bu durumun önemli bir örneğini oluşturmaktadır.

Vali Nasr (2006)'a göre, Amerikan'ın ve İngiltere'nin Irak'ı işgali bölgesel dengeleri değiştirmiştir. Irak'ta Şiiilerin güçlenmesine, bölgede Şiiliğin yeniden canlanmasına yol açmıştır. Diğer taraftan ise bölgedeki Sünnilerin, Şia karşısındaki şüphelerini daha da derinleştirmiş, Irak'ta Sünni gruplar arasında dayanışmayı arttırmış ve mezhepsel çatışmanın tüm bölgeye yayılmasına yol açmıştır.

2.3.2. Mezheplerin Siyasallaştırılması

Mezhepçiliğin ortaya çıkışı, dinin ve yeni dini hareketlerin küresel düzeyde yeniden canlanmasının bir sonucudur. Mezhepçiliğin doğuşu, mezheplerin gelişiminin sosyolojik tarihini anlamadan açıklanamaz. Mezhepsel kimliklerin ön plana çıkmasında, Sünni ve Şia arasında İslamcılığın yükselişi, özellikle İran Devrimi sonrası Şia mezhebinin siyasallaşması ve Suudi Arabistan ile İran'ın iç ve dış politik hedefler için mezhepçiliği jeostratejik bir araç olarak kullanması gibi faktörlerin önemli bir etkisi vardır. Arap milliyetçiliğinin genel başarısızlığı, Sovyetler Birliği'nin düşüşü, seküler bölge rejimlerinin yolsuzlukları ve zalimlikleri, dini motiflerin ağırlığını artırmış, mezhepçi bir yaklaşıma zemin hazırlamıştır. Bunlara ilave olarak son dönemde İslam'ın politik alandaki etkisinin artması, körfez ülkelerinin finansal ve politik aktör olarak ortaya çıkışı, çağdaş mezhepçilik anlayışının gelişimini

hızlandırmıştır. Özellikle İran Devrimi sonrası Şia hareketinin bölgede güçlenmesi Sünni çevrelerce tedirginliğe sebep olmuş, bölgedeki mezhepsel dengeleri değiştirmiştir (Maathiesen, 2014: 5).

Qarawee (2016: 7-9)'ye göre, bölgede yaşanan çatışmalar ve fiziksel şiddet ötekine olan düşmanlığı daha da artırmıştır. Sünni ve Şii tarafların mezhepsel dayanışması ve kendi tarafının ezilmişliği diğer tarafın zalimliğini anlatan söylemler ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu söylemler, ülkesel sınırları aşarak, dini ve mezhepsel bağları artıran yeni bir hayali toplum yaratmıştır. Farklı mezheplere sahip milli bir bağın yerine farklı ülkelerdeki aynı mezheplere sahip bir toplum meydana getirmiştir. Siyasal Şia'nın hâkimiyetindeki İran; Irak, Lübnan, Kuveyt ve Bahreyn'de yaşayan Şia nüfusla bir bağ kurarak, Şia'nın bölgedeki rolünü güçlendirmeyi hedeflemiştir. Buna karşın Vehhabilik'in politik hâkimiyetindeki Suudi Arabistan ise büyük düşman Şia'ya karşı bölgede Sünni kimliğini güçlendirmeye yönelik politik hedefler belirlemiştir. Bu koşullar her iki tarafın aşırı ucunu oluşturan silahlı radikal örgütlerin gelişimi ve güçlenmesi için uygun bir ortam yaratmıştır. Siyasal ve ideolojik bölünmeler, Sünni-Şia gerginlikleri tarafından gizlenmiş ya da görünmez hale getirilmiş, birçok siyasal hedefe mezhepsel bir görünüm atfedilmiştir. Mezhepsel gruplar ile beraber iç ve dış siyasal güçler, mezhepsel ayrışmayı sürdürmek ve bu ayrımı çıkarları lehine kullanarak politik hedeflerine ulaşmaya çalışmışlardır.

Ortadoğu bölgesinde siyasal mücadeleler İslam üzerinden yürütülmüştür. Bölgede siyasal iktidarı elinde bulunduran bazı gruplar; iktidar mücadelesi, iktidar - muhalefet arasındaki rekabet ve ulusal bir kimlik oluşturma konusunda yaşanan çekişmede ülkenin tamamını kapsayan çoğulcu bir anlayışın aksine belli bir grubu temsil eden mezhepsel ideoloji kullanmaktadırlar (Çetin, 2016). Bölge ülkelerinde kolonyal dönemde uygulanan ayrıştırıcı politikalar devam etmiş, siyasal iktidarı elinde bulunduran hâkim sınıfla aynı mezhepsel ve ideolojik aidiyete sahip gruplar ülkenin merkezinde yer almıştır. Diğer merkez dışı bölgelerde ise hâkim sınıfla aynı mezhepsel aidiyet ve ideolojiye sahip olmayanların kendi kendilerini yönettikleri kendi toplumsal ve ahlaki sistemlerini kurdukları alanlar oluşmuştur. Böylelikle farklı mezhepsel aidiyetlere sahip gruplar arasında toplumsal bir bütünleşme sağlanamamıştır. Yaşanan mezhepsel rekabet ve ayrışma, dini doktrinlerin ötesinde bölgedeki modern devlet ve buna dayalı ulus oluşturma sürecinde yaşanan başarısızlığın ve politik dışlayıcılığın bir ürünüdür (Ziadeh, 2015:244). Mezhepsel ayrışma ve önyargılar, dış aktörlerce

müdahale aracı olarak kullanılmıştır Günümüzün Arap diktatörleri ve kralları aynı stratejiyi kendi iktidarlarını sürdürebilmek ve nüfuz alanlarını genişletmek için kullanmıştır.

Ortadoğu'nun kültürel, siyasal ve ideolojik yapısının temel belirleyicisi olan din, son dönemlerde özellikle mezheplerin siyasallaşması ve mezheplerin ayrıştırıcı bir politikanın ürünü olarak kullanılması nedeniyle bütünleştirici olamamıştır. Mezhepler dini bir argümandan öte, siyasallaşan İslami ideolojinin bir parçası haline dönüşmüştür. İslam tarihinde mezheplerin siyasal yapıyı etkilediği dönemlerin aksine artık siyasal yapının mezhepleri etki altına aldığı bir dönem yaşanmaktadır. Siyasal yapı, mezhepsel farklılıkları ve ayrışmaları politik bir araç olarak kullanmaktadır. Mezheplere dayalı çekişmeler olarak atfettiğimiz sorunların temelinde siyasal erkin kendi mezhebi dışındaki toplum üyelerine uyguladığı baskı ve zulüm vardır (Taş, 2017). Bu nedenle özellikle son dönemlerde mezhepler üzerinden yürütülen gerilim ve çatışmaların sonlandırılabilmesi için sosyo-ekonomik şartların iyileştirilmesi, bölgede uzlaş, çoğulculuk ve demokrasiye dayalı bir siyasal kültürün hâkim kılınması gereklidir.

2.3.3. Suudi Arabistan – İran Rekabeti

Ortadoğu'nun iki önemli bölgesel aktörü İran ve Suudi Arabistan uzun yıllar bölge üzerinde hegemonya mücadelesine girişmiş, son dönemlerde Arap Bahar'ının etkisiyle iki ülke arasındaki bu mücadele daha da derinleşmiştir. Özellikle doğalgaz ve petrol rezervleri açısından zengin Körfez Bölgesi üzerinde hâkimiyet kurma çabası iki ülkeyi birçok kez karşı karşıya getirmiştir (İnat vd. 2016: 8-9). İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabetin temelinde her iki ülkenin de İslami yönetim biçimleriyle Ortadoğu ülkelerine model olma isteği yatmaktadır (Arıkan, 2016). Bu kapsamda iki ülke arasındaki mücadele, bölge ülkelerinde (Lübnan, Yemen, Irak ve Körfez Ülkeleri) etnik ve mezhepsel açıdan kendilerine yakın hissettikleri grupları iktidarda tutma çabasına dair izlenen politikaları da içermektedir. İran ve Suudi Arabistan'ın kendi etki alanlarını genişletmek amacıyla oluşturdukları müdahaleci politikalar, bölge ülkelerinin yönetsel istikrarsızlığının sebeplerinden biri olmuştur. İran ve Suudi Arabistan İslam dünyasında mezhepler açısından iki farklı kimliği temsil etseler de iki ülke arasındaki rekabetin temel sebebi jeopolitik çıkarlardır (Arıkan, 2016:7). Bu bağlamda iki ülke jeopolitik çıkarları için mezhepsel gerekçeleri araç olarak

kullanılmaktadırlar (İnat vd., 2016). Bölgede her iki ülke tarafından yürütülen mezhepçi politika, Şii ya da Vehhabi/Selefi kimlik aidiyetine sahip bölge insanının haklarını savunmaktan öte, aynı mezhepsel aidiyete sahip insanlar aracılığıyla bölge ülkelerinin iç işlerine müdahale etmeyi ve kendi çıkarları doğrultusunda bir statüko oluşturmayı hedeflemektedir (Tzemprın vd., 2015). Her iki ülkede dış politik hedeflerine ulaşabilmek amacıyla bölgede kendilerine yakın hissettikleri silahlı radikal örgütlere destek vermekten çekinmemişlerdir. İran ve Suudi Arabistan'ın jeopolitik çıkar endeksli yayılmacı dış politikaları; bölge ülkelerindeki toplumsal huzur ve güvenliği bozmuş, toplumsal bazı temel hak taleplerinin bile mezhepçi bir dış müdahale olarak değerlendirilmesine sebebiyet vermiştir.

İran Devrimi, Amerika'nın Irak İşgali ve Arap Baharı gibi bazı bölgesel ve küresel gelişmeler, İran ve Suudi Arabistan arasında yaşanan rekabete ivme kazandırmıştır (Gause, 2014). 1979 Devrimi sonrası İran'ın devrimi ihraç politikası, Amerika'nın Irak işgali sonrası, İran'ın, Irak'taki etki alanının genişlemesi ve Arap Baharı sonrası İran'ın bölgede Suriye ve diğer Şii gruplara yönelik aktif dış politik hamleleri, başta Suudi Arabistan olmak üzere Sünni yönetimlere sahip diğer bölge ülkelerini rahatsız etmiş, mezhepsel görünümlü ancak temelde jeopolitik çıkarlara dayalı bir çatışma ortamı doğmuştur.

Bölgesel aktörlerin herhangi birinin bölgedeki statükoyu değiştirmeye yönelik bir hareketi diğer aktörler tarafından kuşkuyla karşılanmaktadır. Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri İran'ın ideolojik yayılmacı ve mezhepçi politikalarını büyük bir tehdit olarak algılamaktadır. Suudi Arabistan'ın Vehhabilik merkezli yaklaşımı çerçevesinde Selefilik'in bölgede giderek artan etkisi ve Selefilik'in cihadilik (Jihadism) anlayışının bir yansıması olarak DEAŞ'ın Şia karşıtlığı, bölgedeki Şiileri İran'a yakınlaştırmaktadır. Ayrıca Şii radikal örgütlerden rahatsızlık duyan Sünniler de radikal Sünni örgütlere yaklaşmaktadır (SAM, 29.03.2017).

Ortadoğu bölgesindeki mezhep rekabeti Şia ve Sünni olmak üzere iki ayrı kimlik çatısı altında gruplanmaktadır. Bu gruplamada mezhepsel kimlikler dışındaki tüm kimliksel aidiyetler göz ardı edilmekte sadece mezhepsel aidiyetleri nedeniyle aynı politik safta yer alan toplumların aynı çıkarlara sahip oldukları varsayılmaktadır. Suudi Arabistan ve İran arasındaki rekabeti mezhepsel farklılıklara dayandıran söylem bu varsayıma dayanmaktadır. Mezhepler dışındaki kimliksel aidiyetleri göz ardı eden bu yaklaşım gerçeği yansıtmamaktadır. Sünni ve Şii kimlikleri homojen değildir.

Ortadoğu’da aynı mezhebe sahip ancak etnisite ve dil yönünden farklı aidiyetleri olan topluluklar vardır. Bu yaklaşım, Ortadoğu’da modern ulus devleti kurma evresini tamamlayamamış, makro düzeyde kimliksel aidiyetleri kapsayan bir ulusal aidiyet oluşturamamış ülkelerde, bir güvensizlik ve istikrarsızlık aracı olmuş, farklı mezhepsel aidiyetlere sahip devlet ve topluluklara karşı ön yargıyı ve baskıyı artırmıştır. Ortadoğu’daki çatışmaları mezheplere indirgeyen bu yaklaşım, uluslararası alandaki çatışma ve ittifak ilişkilerinin tarihi tarafından çürütülmektedir (Arıkan, 2016: 10-12). Mezhepsel çatışmalar, farklı jeopolitik çıkarlara sahip iki ülke arasında yaşanan rekabetin sebebi değil, sonucudur.

2.4. ARAP BAHARI

Ortadoğu kültürel çeşitliliği, jeopolitik konumu, doğal kaynakları, kolonyal geçmişi, olgunlaşmamış siyasi yapısı ve yüksek toplumsal ayrışma seviyesi gibi kendine has özellikleriyle tarih boyunca yapısal sorunlara çözüm üretme ve bu çözümleri uygulamaya geçirmenin oldukça zor olduğu bir bölge olmuştur (Kaya; 2015: 21). Coğrafyaya has yapısal sorunlar tarihin hiçbir döneminde tam olarak çözülememiş, aksine sorunlar birikerek ve modern çağın yeni sorunlarıyla birlikte daha karmaşık bir hal alarak günümüze kadar gelmiştir. Sorunların artarak geldiği günümüz dünyasında, Ortadoğu’da toplumsal huzuru inşa etmek giderek zorlaşmaktadır.

2010 yılında Tunus’ta işportacı bir gencin kendini yakmasıyla başlayan, baskıcı ve otoriter rejimlere karşı değişim talep eden halk hareketleri domino etkisi yaratmış ve Ortadoğu coğrafyasının büyük bir bölümünü etkisi altına almıştır. Ayaklanmalar farklı şekil ve yöntemlerle yapılmış olsa da bu coğrafyada meydana gelen halk hareketlerinin temel hedefi, siyasi katılım, sosyal adalet ve otokrasiye dayalı sistemin demokratik dönüşümünü sağlamak olmuştur (Gerges, 2016: 22). Arap Baharı veya Arap Uyanışı olarak adlandırılan süreç, beklenen siyasal ve sosyal evrimi sağlayamamış, aksine çok sayıda sivil ölümlerine neden olmuş, sayıları milyonları bulan evsiz ve yurtsuz insanlar ortaya çıkarmıştır (Orhan, 2013: 18). Hedeflenen siyasal ve sosyal dönüşümün gerçekleşmesi yakın gelecekte mümkün görülmesi de, Arap Baharı sonrası toplumsal ve siyasal yapının yeniden şekilleneceği, yeni siyasal aktörlerin ortaya çıkacağı, yeni ittifakların kurulacağı ve bütün bunlar çerçevesinde

Ülkelerin izleyeceği i ve dış politikaların yeniden tanımlanacağı bir döneme girilmiştir (şen, 2012: 97). Son dönemde yaşanan gelişmeler, Ortadoğu Arap toplumlarında toplumsal, siyasi ve ekonomik alanda değişime olan ihtiyaın kaçınılmazlığını ortaya çıkar mıştır (Erdem, 2013: 236). Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da yer alan birçok otoriter rejimin siyasi, ekonomik ve sosyal problemleri çözmedeki yetersizliği, siyasi yönetime olan güvensizliği artırmış, toplumsal memnuniyetsizlik halk hareketlerinin tetikleyicisi olmuştur. (Yılmaz, 2011: 64).

Oğuz (2016: 92)’a göre, Arap Baharı sürecinin ilk dönemlerinde i dinamiklerin daha etkin olduğu görülse de, daha sonraki dönemlerde dış aktörler kontrolü ele almıştır. Dış müdahaleler olayların seyrini değişirmiştir. Özellikle Rusya ve in’in küresel ve bölgesel dengelere etki etmek amacıyla yaptığı müdahaleler durumu daha da karmaşıklaştırmıştır. Rusya ve in’in Suriye yönetimine verdiği destek, bölgesel bir g olarak İran’ın bu ittifaka katılması, Birleşmiş Milletler’de Suriye aleyhine bir karar alınmasının engellenmesi, yeni bir politik durum ortaya çıkar mıştır. Özellikle son zamanlarda giderek artan ABD -Suudi Arabistan işbirliği, diğer taraftan Suriye yönetimini destekleyen in, Rusya ve İran’ın müdahaleleri, bölge genelinde ve Suriye özelinde devam eden çatışmaları bir vekâlet savaşına dnştrmştir. Bölgede çok yönlü bir rekabet yaşanmaktadır. Küresel ve bölgesel gler, krizi ortamından yararlanarak nüfuz alanlarını genişletmeyi ve bölgedeki güç dengelerini kendi lehlerine değişirmeyi hedeflemektedirler. Tüm bu dış müdahaleler ve bölge dinamiklerinin siyasi çıkarları için kullanılması neticesinde, Arap Baharı sürecinin kendi coğrafyasında pozitif iç politik gelişmeler ortaya çıkarması beklenirken, bölgedeki etnik ve mezhepsel ayrışmayı arttırmıştır.

Türkiye ise, Arap Baharı’nın ilk dönemlerinde Ortadoğu’daki g boşluğunu doldurmak istemiş, yaşanacak rejim değişikliklerinin kendi çıkarları açısından olumlu bir etki oluşturacağını dşnmştir. Diğer taraftan bölgedeki bazı devletlerce Türkiye’nin Sünni muhalif gruplara verdiği destek bir Sünni bloğu oluşturma çabası olarak değerlendirilmiş, bu durum özellikle şii nüfusun demografik ve siyasi olarak çoğunlukta olduğu Irak ve İran gibi ülkelerin tepkisini çekmiştir. Ancak Türkiye’nin müttefik olarak gördüğü ABD ve Batılı devletlerden gerekli desteği alamaması, Rusya, in ve İran gibi aktörlerin özellikle Suriye konusunda Esad Rejjimine destek vermesi, Ortadoğu’da yaşanan gelişmeleri Türkiye aleyhine değişirmiştir. Suriye’nin Kuzeyinde yaşanan otorite boşluğu, ABD ve Rusya’nın bu çerçevede PYD üzerinden

izledikleri politikalar Türkiye'nin çekincelerini arttırmıştır. Daha sonraki dönemlerde bölgede yaşananlar ülke içerisini etkilemeye başlamış, ülkeye büyük bir göç akını olmuş, özellikle Suriye'nin kuzeyinde oluşan otorite boşluğu Türkiye aleyhine bir durum ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde Türkiye, dış politikasında değişikliğe gitmiş, ülkedeki iç çatışmanın sonlandırılması ve kendi aleyhine bir konjonktürün oluşmaması için Rusya ve İran ile diplomatik temaslar kurmuş, Suriye'ye askeri müdahalede bulunmuştur.

2.5. ARAP BAHARI'NIN MEZHEP REKABETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Bölgede mezhepler arasındaki ilişkinin her zaman gergin ve çatışmacı bir düzlemde yürütüldüğünü düşünmek yanıltıcı bir yaklaşım olacaktır. Ortadoğu'daki çatışma alanlarının gün geçtikçe artması, mezhepçiliği daha etkin ve görünür bir çatışma aracı olarak ortaya çıkarmaktadır (SAM, 2016). Arap Baharı'na mezhepsel açıdan bakıldığında mezhepsel bir kutuplaşmayı derinleştirdiği söylenebilir. Bununla beraber mevcut durumun sadece mezhepler üzerinden açıklamanın yanlış olacağı, günümüzde mezhepler üzerinden yürütülen mücadelenin bölge ülkelerinin jeopolitik ve ideolojik rekabetinin başka bir göstergesi olduğu görülmektedir (Arıkan, 2016: 11).

Arap Baharı, bölgedeki Sünni - Şii kutuplaşmasını derinleştirmiştir. Özellikle bölgedeki politik gruplar arasında mezhepsel yakınlığa dayalı stratejik yakınlaşmalar olmuştur. İran ve Suriye arasında işbirliği artmış, Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri yakınlaşmıştır.

Dodge (2012: 68)'ye göre, Arap Baharı sürecinde özellikle küçük bir azınlık tarafından yönetilen ülkeler, temelde sosyo-ekonomik gerekçelerle yapılan protestoları dindirebilmek amacıyla bazı alanlarda reformlar yapmanın aksine iktidarı ve meşruiyetlerini kaybetmemek için mezhepsel ayrışmayı tetikleyici politikalar geliştirmeyi tercih etmişlerdir. Suriye yönetimi, ülkedeki muhaliflere karşı gücünü artırabilmek ve mezhepsel farklılıkları bir araç olarak kullanabilmek için radikal İslam korkusunu kullanarak başta Aleviler (Nusayriler) olmak üzere, diğer azınlık gruplarını yanına çekmeye ve kendi içinde konsolide etmeye çalışmıştır. Ülkede çoğunluğu teşkil eden Sünni grupların yönetimi ele geçirmesi halinde diğer azınlık gruplarına özgürlük ve yaşama hakkı vermeyeceği yönünde bir algı yaratılmıştır. Bu politikanın etkisiyle devlet ve ötekine olan güvensizlik artmış, ülkedeki bazı gruplar, DEAŞ veya Hizbullah

gibi radikal örgütlerle ya da bölgesel ve küresel ölçekte faaliyet gösteren aktörlerle (Rusya, Amerika, İran, Suudi Arabistan, Türkiye) hami arayışına yönelmiştir. Dış güçlerin müdahaleleri ülkedeki mezhepsel ayrımı arttırarak genel olarak Ortadoğu’da özelde ise Suriye’de, patron- klient ilişkileri modeli çerçevesinde sürdürülen bir vekâlet savaşı (proxy war) ortaya çıkarmıştır. Hizbullah ve diğer Şii gruplar Rusya ve İran’ın, DEAŞ, IŞİD ve PYD gibi muhalif gruplar ise ABD ve Suudi Arabistan’ın kontrolü ve çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir.

Bahreyn’deki Sünni azınlık yönetimine karşı Şia ayaklanması, Suudi Arabistan’ın askeri yardımıyla bastırılmıştır. Suudi Arabistan içerisindeki Şii grubun Arap Baharı sürecinden etkilenmesi ve İran’ın ülke içerisindeki faaliyetleri Suudi Krallığı’nı endişelendirmektedir. Yemen’de bugün halen devam eden Husiler ve Sünni Müslümanlar arasındaki çatışmalar mezhepsel rekabet üzerinden vekâlet savaşlarının ne derece tehlikeli boyutlara varabileceğini göstermektedir. Ancak bölge ülkeleri arasında artan kutuplaşmanın, mezhepsel temele dayalı siyasal ittifaklar olarak kavramlaştırılması doğru bir yaklaşım çerçevesi oluşturmamaktadır. İran ve Suriye arasındaki ittifakta, İran’ın şeriat kurallarına dayalı bir İslam Cumhuriyeti, Suriye’nin ise laik bir diktatörlük olduğu unutmamalıdır. Diğer taraftan İran din adamları ve halkının, Nusayrilik’i Şia’nın bir kolu olarak kabul etmediği, son dönemde yaşanan gelişmeler ve ortak jeopolitik çıkarlar nedeniyle Nusayrilik’in itikadi açıdan olmasa bile siyasi açıdan Şialaştırıldığı görülmektedir (Bingöl, 2013: 36-37).

Suudi Arabistan ise Arap Baharı sürecinde Mısır’daki halk ayaklanmalarına kayıtsız kalmış, Mısır ordusu tarafından, seçilmiş Mursi yönetimine karşı yapılan darbeyi desteklemiş, Mısır’daki Müslüman Kardeşler önderliğindeki Sünni çoğunluğunun demokratik yönetim taleplerinin kendi ülkesine yayılacağı konusunda kaygılanmıştır. Suudi krallığı aynı dönemde Suriye’de yaşanan gelişmelere karşı ise kendine yakın bir siyasal iktidarın oluşacağı düşüncesiyle ülkedeki muhalif grupları, silahlı radikal örgütleri Esad’a karşı desteklemiştir. Diğer taraftan DEAŞ Sünni köklere dayalı bir ideoloji üzerine kurgulansa da, hem Irak hem de Suriye’de etki alanını genişletmek amacıyla mezhepsel bir ayrım gözetmeden bütün grupları baskı altına almış ve katletmiştir. Bu kapsamda Arap Baharı sürecinde bölgesel ve küresel aktörler; bölge üzerindeki hegemonya mücadelesinde jeopolitik ve ideolojik çıkarlarını korumak amacıyla mezhep farklılıkları kullanmış, bu ayrıştırıcı politikanın sonucunda da bölgedeki mezhepsel kutuplaşma ve rekabet derinleşmiştir.

3. BÖLÜM

ARAP BAHARI SONRASI ARTAN MEZHEPSEL REKABETİN SURİYE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

3.1. SURİYE

2010 yılında Tunus'ta başlayan ve bölgenin tamamını etkisi altına alan halk hareketleri, bazı ülkelerde (Yemen, Tunus, Libya ve Mısır) rejim değişikliğine neden olurken, Suriye'de iç ve dış aktörlerin katılımıyla bölgesel ve küresel dengeleri sarsan bir iç savaşa dönüşmüştür. Suriye'nin siyasal ve toplumsal yapısı, Esad ailesinin önderliğindeki % 12'lik nüfusa sahip Nusayrilerin ülke içerisindeki siyasal ve askeri hâkimiyeti, Arap Baharı sonrası izlenen politikalar ve dış müdahaleler ülkede mezhepsel kutuplaşma ve çatışmalara neden olmuştur (İnanç, 2016: 79). Suriye'de yeni krizlere ve toplumsal ayrışmalara yol açan mezhepsel kutuplaşma bir neden olmanın ötesinde, Suriye'nin siyasal tarihinin, kolonyal ve neokolonyal dönemin, dış müdahalelerin, ülkedeki siyasal dışlayıcılık ve ekonomik başarısızlık gibi yapısal sorunların bir sonucudur.

3.1.1. Suriye'nin Tarihsel Gelişimi

Suriye, Osmanlı hakimiyeti altında olduğu dönemlerde, devletle Suriye halkı arasındaki ilişkiler, hem dini hem de ekonomik anlamda ülkedeki büyük Sünni aileler (ağalar veya şeyhler) üzerinden yürütülmüştür. Osmanlı iyi ilişkiler içerisinde olduğu bu gruplara tanıdığı imtiyazlar sayesinde bölgede milliyetçi yönelimleri bastırmış ve savaşlar için asker temin etmiştir (Khoury, 1991: 1378). Osmanlı yöneticilerinin Suriye'de yaşayan Nusayriler ve İsmaililer ile ilişkileri dönemsel olarak değişiklik gösterse de çok kısıtlı olmuştur. Osmanlı bazı dönemlerde Nusayri ve İsmaililer'e yakınlaşmak için politikalar geliştirmiş, bu grupların yaşadığı bölgelere camiler inşa etmiş ve Sünni din adamlarını bu bölgelerde görevlendirmiştir.

Osmanlı döneminde Nusayriler, daha çok Lazkiye ve Tartus kırsalında toplumun diğer kesimlerinden uzak bir hayat sürdürmüşlerdir. Daha çok kırsal alanlarda yaşayan Nusayriler, geçimlerini sağlayabilmek için Sünni toprak zenginlerinin tarlalarında çalışmışlardır (Faksh, 1984: 133). Bu dönemde Nusayriler hem Sünni hem de Şii ulemalar tarafından İslam dışı bir unsur olarak görülmüştür. (İnanç, 2016: 82).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa'nın manda yönetimine bırakılan Suriye topraklarında 1920 yılında Büyük Suriye Devleti kurulmuştur. Fransa, Suriye'deki konumunu güçlendirebilmek ve ülkedeki milliyetçiliği kontrol altında tutabilmek amacıyla dini ve etnik ayrışmayı destekleyen bir politika izlemiştir (Bağlıoğlu, 2013: 496). İlk dönemlerde kuzeyde bir Nusayri devleti, merkezde bir Sünni devleti ve güneyde ise bir Dürzi devleti kurarak ülkeyi etnik ve dini temellere dayalı üç farklı bölgeye ayırmayı planlayan Fransa, bu isteğini gerçekleştiremeyince Suriye'de beş ayrı otonom bölge kurmuştur. Bu otonom bölgeler Cebeli Duruz, Halep, Lazkiye, Şam ve İskenderun'dan oluşturulmuştur (Cleveland, 2008: 243-244). Ancak söz konusu bölgeler süreç içerisinde otonom yapılarını kaybederek üniter Suriye Devletini oluşturmuşlardır. 1946 yılında Fransa askeri gücünü Suriye'den çekerek manda yönetimini sonlandırmıştır (Okur, 2004: 27). Fransa mandası altında özellikle Nusayrilerin sosyo-ekonomik yapısı büyük değişikliğe uğramış, Nusayrilerin yaşadığı Lazkiye, Tartus ve Dürzi Dağı civarında okullar açılmış, Nusayriler orduya alınmış, etkin görevlere getirilmiştir (İnanç, 2016: 82).

Suriye Devleti bağımsızlık sonrası büyük bir siyasi istikrarsızlığa sürüklenmiş askeri darbelere maruz kalmıştır. Askeri darbeler nedeniyle ordunun, ülke içerisindeki konumu güçlenmiştir. Nusayriler, bağımsız bir devlet kurma isteklerinin gerçekleşmemesi üzerine, ordu ve Baas Partisi içerisinde etkin görevlere gelebilmek için uğraşmış, Suriye'nin en önemli iç ve dış politik unsuru olan ordu ve Baas Partisi içerisinde güçlenmişlerdir (Pipes, 1989: 440). Baas Partisi ve Ordu, kırsal kalkınmayı desteleyen bir ekonomik kalkınma modeli benimsemiştir (Van Dam, 2011: 16). Baas Partisi ve Ordu'nun seküler ve milliyetçi bir ideolojiyi savunması özellikle Nusayrilere bu yapı içinde daha rahat yükselme olanağı sağlamıştır (Seale, 1990: 37).

Özellikle 1963 yılı askeri darbesinin ardından Baas Partisi'nin iktidarı ele geçirmesiyle başlayan süreçte kentli Sünni elitlerin siyasal alandan tasfiyesiyle birlikte, mezhepçilik, bölgecilik ve aşiretçilik gibi dinamikler Suriye'nin politik alanını şekillendiren en önemli unsur haline gelmiştir (Bağlıoğlu, 2013: 501). Baas Partisi'nin askeri örgütüne ve Ulusal Muhafız Birliği'ne yeni üye alımında Nusayrilere öncelik verilmesi ve 1966 yılında Hafız Esad'ın Milli Savunma Bakanlığına atanması, ülkenin askeri kanadında dengeleri değiştirmiştir. 1967 yılında İsrail ile yapılan savaşta Golan Tepeleri'nin kaybedilmesi, ülkede Baas Partisi'nin sivil kanadının lideri olan Salah Cedid'in itibar kaybetmesine ve Hafız Esad'ın güçlenmesine neden

olmuştur. Hafız Esad bu konjonktürel durumdan faydalanarak 1970 yılında askeri bir darbeye yönetimi ele geçirmiş, ülkenin ilk Nusayri devlet başkanı olmuş, hem Baas Partisi Genel Başkanı hem de Genel Kurmay Başkanı görevini üstlenmiştir (Dam, 2000: 119). Hafız Esad'ın liderliği sonrası Baas Partisi, ordu ve istihbarat servisleri gibi stratejik görevlerdeki Sünni ve Dürzi gruplar tasfiye edilerek yerlerine Nusayriler getirilmiştir. Ancak Nusayri azınlıktan oluşan bir devlet yapılanmasına gidildiği yönündeki eleştirilere karşı azda olsa ordu, kabine ve partiye rejime yakın Sünni gruplardan kişileri atanmıştır (Bağlıoğlu, 2013: 504).

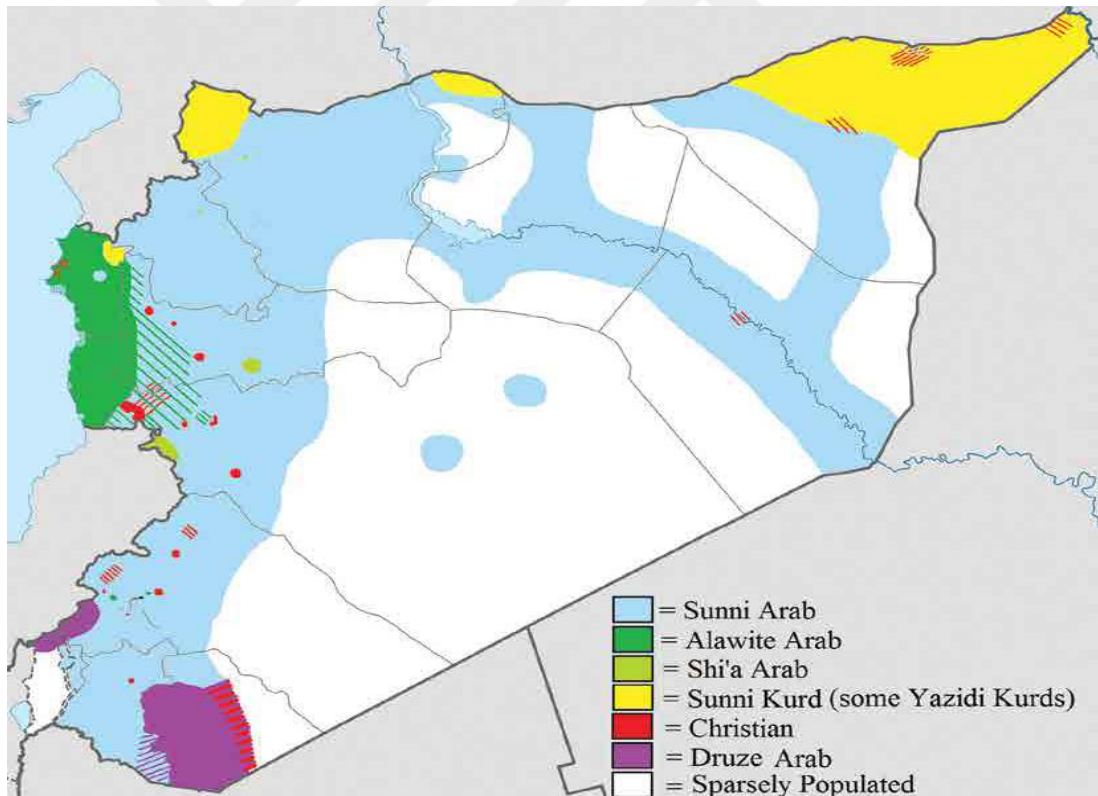
2000 yılında Hafız Esad'ın ölümü sonrası iktidara gelen Beşar Esad, stratejik görevlere atama yaparken babasıyla aynı doğrultuda hareket etmiş, Nusayri azınlığın devlet üzerindeki etkinliği devam etmiştir. Beşar Esad uluslararası alanda yumuşama eğilimi içinde olacağının sinyallerini vermiş, uluslararası aktörlerle diyalog arayışlarına girmiştir (Bağlıoğlu, 2013: 505). Ancak Jasser (2014: 62)'e göre, Hafız Esad ve Beşar Esad'ın dini özgürlükler konusunda izledikleri politikalar Suriye'yi her dönem mezhepsel gerilimin yoğun olduğu bir ülke haline getirmiştir. Ülkede küçük bir azınlığı oluşturan Hristiyanlar ve diğer küçük mezhepsel gruplara, rejime karşı olmamaları şartıyla ibadetlerini özgürce yerine getirmeleri izni verilmiştir. Diğer taraftan Esad yönetimleri, rejim için büyük bir tehlike olarak gördüğü Sünni çoğunluğun dini özgürlüklerini çeşitli yollarla sınırlandırmış, Sünni çoğunluğun dini önderlerini gözetim altında tutmuş ve Sünni muhaliflerin herhangi bir siyasal oluşuma katılımını engellemeye çalışmıştır.

Suriye'de dönemsel olarak iktidarı elinde bulunduran iç ve dış aktörler, iktidarı kaybetmemek için ülkedeki heterojen nüfus yapısını kullanmış, siyasal ve toplumsal sistemi kurgularken aşiretçilik ve mezhepçilik gibi argümanların etkili olduğu bir yapı oluşturmuştur. Osmanlı döneminde Suriye'de kontrolün sağlanması amacıyla Sünni çoğunluk kullanılmış, bu gruba bazı imtiyazlar verilmiştir. Birinci Dünya savaşı sonrası ise Fransa mandası altında olan ülke, mezhepsel kimliklerin ön planda tutulduğu ayrıştırıcı bir politikayla yönetilmiştir. Ülkedeki azınlık grupları ülkedeki Sünni çoğunluğu kontrol altında tutabilmek için kullanılmıştır. Bağımsızlık sonrası geçmiş siyasal kültürün kalıntıları üzerine kurulan devlet, çoğulculuktan uzak, bir grup imtiyazına dayanan toplumsal ve siyasal yapıyı devam ettirmiştir. Özellikle 2011 yılında başlayan halk hareketlerine karşı iktidarı kaybetmek istemeyen Esad yönetimi sorunlu alanlarda reform yapma yerine, halkı baskı ve askeri güçle kontrol altında

tutmaya çalışmış, bunun sonucu olarak altı yıldır devam eden bir iç savaş başlamıştır. Beşar Esad, özellikle mezhepsel ayrışmayı tetikleyen politikaları kullanmış, ülkenin fay hatları üzerinden bir mücadeleye başlamış, çoğunluğu oluşturan Sünni muhalif gruplara karşı diğer azınlık gruplarının desteğini almaya çalışmış, iç çatışmalar her grubun ayrı bir dış destekçisinin bulunduğu bir uluslararası çatışmaya dönüşmüştür.

3.1.2. Suriye’de Dini ve Etnik Yapı

Suriye, geçiş güzergâhı üzerinde olan coğrafi konumu sebebiyle diğer Ortadoğu ülkeleriyle karşılaştırıldığında dini, etnik ve mezhepsel farklılıkların daha yoğun olduğu bir ülkedir. Arap Baharı öncesi, Suriye yaklaşık 23 milyonluk bir nüfusa sahipti. Nüfusun % 83’ünü Araplar, % 10’nu Kürtler, % 4’ünü Türkler, % 1’ini Ermeniler ve %2’sini ise diğer etnik gruplar oluşturmaktaydı. Nüfusun dini ve mezhepsel olarak dağılımında ise; % 75’i Sünni, %12’si Nusayri, %3’ünü Dürziler, % 10’unu ise Hristiyan mezhepleri ve diğer dini gruplar oluşturmaktaydı (Baer, 2016: 9).

Şekil 3: Suriye Mezheplerinin Etnik ve Dini Dağılımı (Jasser, 2014: 61).

Suriye’de yaşayan Sünniler, Lazkiye ve Es-Süveyda dışında kalan tüm bölgelerde çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Sünni çoğunluk daha önce de belirtildiği üzere özellikle Osmanlı döneminde Suriye’nin siyasal ve toplumsal yapısı üzerinde

hâkim unsur olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrası Fransa'nın kontrolü altına giren Suriye'de azınlık grupları, özellikle Nusayriler etkin olmaya başlamıştır. Hafız Esad'ın iktidarını sağlamlaştırmasıyla yönetimin baskın unsuru haline gelen Nusayriler; kuzeybatıda Akdeniz'e kıyısı olan Tartus, Lazkiye ve Nusayri Dağları'nda yoğun olarak yaşamaktadırlar. Kürtlerin büyük bir çoğunluğunun Sünni olduğu ve daha çok ülkenin kuzeyinde, özellikle Haseki kentinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Suriye'de nüfusun çoğunluğu oluşturan Arapların büyük bir kısmı Sünni inancına sahiptir. Bunun dışında Nusayri, İsmaili ve Şii inancına sahip azınlıklar da vardır. Ayrıca Müslümanlarla birlikte farklı mezheplere sahip Hristiyan Araplar da mevcuttur. Suriye'deki azınlıklar nüfusun küçük bir kısmın oluşturmaktadırlar. Ancak azınlıklar coğrafi olarak belli alanlarda yoğunlaşmışlardır. Lazkiye'nin % 62'sinin Nusayri, Hama'nın % 80'inin İsmaili olması ve Es-süveyde kentinin % 88'inin Dürzilerden oluşması kriz dönemlerinde azınlıklara, birlikte hareket edebilme olanağı sağlamıştır (Toraman, 2015: 27- 28).

Ortadoğu coğrafyasında yaşayan azınlıkların belirli alanlara yerleştirilme politikası, Batı devletlerinin kolonyal yönetimi altında kalan ve modern anlamda devlet yapılanmasını tamamlamayan Ortadoğu'nun herhangi bir ülkesinde görülebilecek bir durumdur. Irak'ta Şiilerin ülkenin güneyinde, Sünnilerin ülkenin merkezinde ve Kürtlerin ülkenin kuzeyinde yaşaması da bunun küçük bir örneğidir. Batılı devletler, ülkeleri daha kolay yönetebilmek için mezhepsel ve etnik ayrımları araç olarak kullanmış, kolonyal yönetim sonrası bağımsızlıklarını kazanan Ortadoğulu devletler tüm vatandaşları kapsayan makro bir kimlik oluşturmamıştır. Kolonyal dönemden kalan kültürün etkisiyle yeni bir siyasal sistem oluşturulmuş, kolonyal dönemdeki etnik ve mezhepsel ayrışmalar bu dönemde de devam ettirilmiştir.

3.1.3. Kolonyalizm ve Suriye

Fildiş (2015: 56)'e göre, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasından sonra tüm Ortadoğu'da olduğu gibi Suriye'de de yeni kimliksel tanımlamalar, vatandaşlıklar ve toplumsal sınıflar ortaya çıkmıştır. Bu yeni kimlik ve sınıflar bölgenin çoğu yerinde olduğu gibi Suriye'de de yeni kimliksel çatışma ve ayrışmalara yol açmıştır. Bu dönemde bölgede yaşanan krizlerin sebeplerinin analizi için Osmanlı'nın parçalanmasından sonra bölgeyi hâkimiyeti altına alan küresel aktörlerin politikalarının değerlendirilmesi gerekmektedir.

20.yüzyılda Ortadoğu bölgesinin sınırları 1916 yılında İtilaf Devletleri arasında imzalanan Sykes - Picot Antlaşmasıyla belirlenmiş, Irak, Mısır ve Filistin çevresi Britanya'ya, Suriye ise Fransa'ya bırakılmıştır. 1920 yılında San Remo Konferansı'nda Wilson Prensipleri gereği doğrudan sömürgeleştirilemeyen Ortadoğu ülkeleri daha önceden belirlenen sınırlar dahilinde manda yönetimleri altına girmiştir. 29 Ekim 1923 yılında Suriye'de manda yönetimi kurulmuş, bu tarihten itibaren tüm Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi Fransa mandası altında yönetilen Suriye'de etnik ve mezhepsel farklara dayalı yapay bölgesel bölünmeler yaşanmıştır (Fildiş, 2013: 56-59). Fransa, Suriye'de, kolonyal dönemin 'böl ve yönet' olarak adlandırılan klasik sömürge politikasını uygulamış, toplumsal ve siyasi bölünmüşlük bu politikanın temel aracı olarak kullanılmıştır. Toplumsal bölünme ve siyasi ayrışmayı artıran politikalar belirlenmiş, böylece üniter Suriye zayıflatılmış, azınlıklar güçlendirilmiştir (Fildiş,2013: 59-60). Fransa, bu politikalar çerçevesinde, ülkeyi yönetecek yerel müttefikler ile işbirliği yaparak Suriye'yi dini ve bölgesel farklılıkları temel alan beş ayrı özerk bölgeye ayırmıştır. Ülke otonom bölgelere ayrılarak Suriye milliyetçiliği zayıflatılmıştır (Okur, 2009: 142). Fransızlar kolonyal dönem boyunca yerel özerklik taleplerini desteklemiş, bu yolla ülkede kendine karşı oluşabilecek milliyetçi bir bütünleşmeyi engellemeye ve oluşturulan küçük siyasi, toplumsal yapıları birbirlerine karşı kullanmayı hedeflemiştir (Watenpaugh, 1996: 367). Fransa, milliyetçi oluşumların taban bulduğu şehirli elitlerle kırsal kesimle arasındaki siyasal, toplumsal ve ekonomik ilişkileri en alt düzeyde tutmaya çalışmış ve bu iki toplumsal sınıf arasındaki ayrışmayı arttıran politikalar izlemiştir (Khoury, 2014). Siyasal ve hukuksal sistem mandacı devletin çizdiği sınırlar dahilinde oluşturulmuştur (Okur, 2009: 145).

Maoz (1972: 398)'a göre, Suriye, 1946 yılında bağımsızlığına kavuşmuş olsa da bir ulus devlet olamamıştı ve 20. Yüzyıl modern siyasal kültüründen uzak bir toplumsal ve politik bir yapıya sahipti. Kolonyal dönemde, toplumsal ayrımcılık ve bölgesel ayrılıkçılık ile yönetilen Suriye, kolonyal dönem sonrası da bu politikaların etkisinden kurtulamamıştır (Kedourie, 1981: 59). Suriye, 1946 yılı bağımsızlığının ilanı sonrası süreçte bile uzun süre kendi kendini idare edecek kurum ve siyasi kültürden yoksun bir ülke olarak kalmıştır. Bağımsızlıktan sonra 'Pan Arapçı', 'Baasçı', 'Büyük Suriye' gibi siyasi hareketler ortaya çıksa da, bölgesel ve yerel aidiyetler, siyasi ve sosyal bağlılıklar toplum üzerindeki etkisini devam ettirmiştir (Fildiş, 2013: 61). Kolonyal dönemin toplumsal ve siyasal ayrışmaya yol açan

politikaları hala etkisini sürdürmekte ve Suriye'nin bugünkü hale gelmesinin temelini oluşturmaktadır. Kolonyal dönem sonrasında da ülkede etkinliğini devam ettiren küresel güçler ve onların kontrolünde kurulan iktidarlar; bölgede istikrar sağlayacak toplumsal ve siyasal sistemler kurmamış, aksine sorunları daha derinleştirecek politikalar üretmişlerdir (Fildiş, 2013: 61-62).

3.1.4. Suriye Rejimi ve Değişimin Kaçınılmazlığı

Suriye'de mevcut rejim, ülkenin siyasal ve toplumsal tüm alanlarında hâkimiyet kurmuş, Baas Partisi'nin, ordunun ve bürokrasinin tamamı üzerinde kontrolü elinde tutmuştur. Esad ailesi siyasal yapının merkezinde yer almıştır. Ülkede hem Hafız Esad hem de Beşar Esad döneminde değişen koşullara uygun bir sistem oluşturmak yerine mevcut yapıyı devam ettirecek politikalarla ülkeyi yönetme tercih edilmiştir. Değişen ve gelişen koşulların etkisiyle toplumun tercih ve talepleri değişmiş, siyasal iktidar değişen toplumsal taleplere karşı, güvenlik odaklı politikalar geliştirmiş, toplumsal talepleri otoriter araçlarla baskı altına almaya çalışmıştır. Baskıcı politikaların etkisiyle ülkede, korku ve güvensizliğe dayalı sanal bir istikrar oluşmuştur. Suriye rejimi, Arap Milliyetçiliği ve İsrail karşıtlığı gibi iki ideolojik araçlarla ülkede toplumsal destek bulmaya çalışmıştır. Özellikle Hafız Esad Arap milliyetçiliği politikasını, rejimin çıkarları doğrultusunda önemli bir siyasal araç olarak kullanmıştır. 1980'li yıllarda yaşanan İran-Irak savaşında, Suriye'nin Arap ülkesi Irak yerine İran'a destek vermesi, Hafız Esad rejiminin, Arap milliyetçiliği politikasının sorgulanmasına yol açmıştır (Süer, 2012: 4-5).

Doran ve Shaikh (2011: 235)'e göre, Suriye nüfusunun % 12 'sini oluşturan Nusayriler, 1971'de Hafız Esad'ın devlet başkanı olmasıyla rejimin hâkim unsuru olmuş ve rejim toplumsal tabanını genişletebilmek amacıyla diğer azınlıklar ve bazı Sünni gruplarla işbirliği yapmıştır. Suriye rejimi, etnik ve mezhepsel dengeler üzerinden kurgulanan bir iç politikayla ülkeyi yönetmiştir. Özellikle ülkenin yönetimini elinde bulunduran Nusayri elitler ile Şam'da ticaretle uğraşan tüccar Sünni gruplar arasındaki işbirliği, rejimin varlığının sürdürebilmesi açısından önemli bir unsur olmuştur. Beşar Esad'ın Sünni Esmâ Esad'la evlenmesi, bazı Sünni gruplar ve Nusayriler arasındaki zorunlu işbirliği politikasının bir parçasıdır.

Suriye'deki beş farklı ana muhalif grup bulunmaktadır. Bunlar, Reformcular, Müslüman Kardeşler, diğer İslami Hareketler, Suriyeli Kürtler ve Suriye dışında

faaliyet gösteren muhaliflerdir. Suriye rejimine karşı özellikle Müslüman Kardeşler önderliğinde bir muhalefet oluşmuştur. Baas Partisi'nin 1963 yılında bir darbe ile iktidara gelmesinin ardından Müslüman Kardeşler Hama şehrinde örgütlenmiştir. 1979 yılında çoğunluğunu Nusayri'lerin oluşturduğu 32 harbiye öğrencisinin öldürülmesi ve rejimin bu olay karşısında baskıcı politikaları artırması ülkedeki toplumsal kırılmayı tekrar derinleştirmiştir (İnanç, 2016: 84). 1982 yılında Müslüman kardeşler önderliğinde Hama'da başlayan ayaklanma Hafız Esad'ın kardeşi Rıfat Esat tarafından çok kanlı bir şekilde bastırılmıştır. On binlerce Sünni Müslüman katledilmiştir (Bağlıoğlu, 2013: 505). Suriye rejiminin Müslüman Kardeşleri kontrol altına tutmaya ve zayıflatmaya çalışsa da cemaat ülkedeki Sünni gruplar üzerindeki ideolojik etkisini devam ettirmiştir. Özellikle Ali Sadrettin Bayannuni'nin lider olmasıyla Müslüman Kardeşlerin silahlı mücadele yerine siyasal ve toplumsal bir mücadele yapacağını ilan etmiştir. Müslüman Kardeşler önderliğindeki muhalefet, Baas iktidarının son bulması, serbest ve adil seçimlerin yapılması gerektiğini savunmuştur. Özellikle son dönemlerde yaşanan gelişmeler ülkedeki muhalif grupları bir araya getirmiş, gücün tek elde toplanması yerine ortak bir yönetim modelinin geliştirilmesi yönünde açıklamalar yapılmıştır (Koldaş ve Köprülü, 2011: 35-36).

Orhan (2010)'a göre; bazı bölgesel dinamikler Suriye'de mevcut statükonun korunması yönünde bir iradeyi ortaya koyacaktır. İran ve Hizbullah gibi iki önemli bölgesel aktör; ulusal çıkar hesapları, mezhepsel, ideolojik bağlar ve en önemlisi Suriye'de oluşabilecek bir Sünni yönetime karşı Suriye rejimini sonuna kadar destekleyecektir. 1980 sonrası Ortadoğu'da yaşanan İran-Irak savaşında, İran'dan yana tavır alan Suriye, bölgedeki Arap devletleri tarafından eleştirilmiş ve yalnızlaştırılmıştır. Suriye rejimi Hafız Esad döneminde, Suriye'nin bölgedeki yalnızlığını sona erdirmek amacıyla İran'la yakınlaşmış, her ne kadar İran din adamları ve halkı tarafından kabul görmese de Nusayrilik'in, Şia'nın bir kolu olduğu yönünde bir söylem geliştirmiştir. Suriye rejimi ve İran arasında geliştirilen çok yönlü ittifak, bölgede önemli bir denge unsuru olmuş, her iki ülke de bölgede kendilerine karşı oluşabilecek Sünni bloğa karşı işbirliğini devam ettirmişlerdir. İran, Suriye rejiminin devamlılığına hayati derecede önem atfetmekte, Suriye rejiminin devrilmesi sonrası İran'a karşı bir müdahalenin başlatılacağını düşünmektedir.

Altunışık (2009: 69)'a göre, Suriye rejimi, 1990'lı yıllarda küresel sisteme dahil olabilme ve uluslararası alandaki yalnızlığını sonlandırmak amacıyla bazı dış

politik adımlar atsa da, dış politika alanındaki asıl değişim Beşar Esad döneminde olmuştur. Beşar Esad, İsrail ve Türkiye ile ilişkileri geliştirmek istemiş, özellikle Türkiye ile siyasi ve ekonomik alanda yoğun işbirliğine gitmiştir. 2000’li yılların ilk dönemleri Suriye için yumuşama ve ikili diplomatik ilişkiler geliştirmek için önemli bir dönem olmuştur. Beşar Esad döneminde değişim için umut verici adımlar atılsa da, kısa süre içinde asıl amacın rejimin devamlılığını sağlamak olduğu anlaşılmıştır. Beşar Esad’ın bulduğu kısa vadeli çözümler, sorunları biriktirerek 2011 yılına kadar getirmiş ve sosyal bir patlamaya neden olmuştur. Sınırlı liberal politikalarla bir türlü çözilemeyen ekonomik, sosyal problemler ve siyasal bir dönüşüm iradesinin ortaya konulamaması ülkeyi bir iç çatışmaya sürüklemiştir (Süer, 2012: 7).

Suriye’de rejimin yapısal özellikleri, değişimin önüne set çekmekte, mevcut statükonun korunması yönünde adımları desteklemektedir. Değişen koşullar ve toplumsal bilinçlenme eski kontrol mekanizmalarını işlevsizleştirmekte, siyasal ve ekonomik yeniden yapılanmayı zorunlu kılmaktadır. Mevcut sorunların çözümü için demokratik değerlerin ön planda tutulduğu, ülkenin tüm yerel unsurlarını kapsayan bir yönetim modeline ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yapılmadığı takdirde ülkedeki istikrarsızlık ve iç çatışma ortamı uzun yıllar devam edecektir.

3.1.5. Suriye’de Arap Baharını Tetikleyen Dinamikler

Suriye’de siyasal ve ekonomik sistem, hızla değişen ve gelişen sosyal yapının taleplerini karşılayacak dönüşümü sağlayamamıştır. Suriye’de siyasal ve ekonomik sistem, siyasi patronaj, aşiret ve mezhep bağları çerçevesinde kurgulanmış, devlet ve burjuva ilişkileri üzerinden yürütülmüştür. Ülkedeki darboğazı gidermeye yönelik yürürlüğe konan sınırlı liberal politikalar, ülkedeki gelir dağılımı eşitsizliğini artırmıştır. Ekonomik sorunların çözümü amacıyla 2005 yılında Baas Partisi tarafından toplumsal pazar ekonomisi adı altında bir ekonomik politika geliştirilmiştir. Ekonomik politikalar, üretim artırıcı bir etki yaratmamış, bankacılık ve turizm gibi hizmet sektörü odaklı alanlarda bir ilerleme sağlamıştır. Uygulanan ekonomik politikalar siyasal iktidara yakın çevrelerin daha fazla zenginleşmesine olanak sağlamıştır (Haddad, 2011: 47). Ülkedeki kamu hizmetlerinin kalitesinde göreceli bir düşüş yaşanmış, liberal politikaların etkisiyle kırsal kesime sağlanan sübvansiyonlar kesilmiş ve kırsal kesimde yaşayan halkın gelir kaynakları azalmıştır. Baas Partisi’nin temel ideolojik hedeflerinden biri olan kırsal kalkınma politikası tersine dönmüş, kırsal

alanlarda yaşanan fakirleşme, kentlere yönelik göçü ve gecekondulaşmayı artmıştır (Süer, 2012: 14). Ülkede gecekondulaşma oranı yüzde 42'lere ulaşmış, özellikle orta ve alt sınıfın artan barınma giderleri nedeniyle barınma krizi yaşanmıştır (Kilo, 2011: 435-436). Alım gücü yüzde 24'e düşmüş, ülkede işsizlik oranı yüzde 20'lere ulaşmış, nüfusun yüzde 30'u fakirlik sınırının altında yaşamını sürdürmek zorunda kalmıştır. Ülkede rüşvet ve yolsuzluk olaylarının yaygınlığı ve giderek artması ekonominin kötü gidişatını derinleştirmiştir (Goulden, 2011: 190).

Diğer taraftan Suriye rejimi, siyasal özgürlükler konusunda baskıcı politikaları sürdürmüş, seçim kanunun rejime tanıdığı imtiyazlar sayesinde Baas Partisi mecliste çoğunluğu oluşturmuş, muhalefet partileri tabela partisi olarak kalmıştır (Ziadeh, 2013: 58). Siyasal iktidar tüm faaliyetlerini kendine yakın gruplar eliyle yürütmüş, muhalif grupları baskı altına almıştır. Suriye nüfusunun etnik ve mezhepsel açıdan heterojen bir yapıya sahip olması ancak siyasal iktidarın bu çeşitliliği yansıtmaması ve küçük bir azınlık grubunun elinde bulunması, siyasal iktidarın meşruiyet sorununu ortaya çıkarmıştır. Bazı Sünni grupların siyasal sisteme dahil edilmesi stratejisine rağmen ülkenin kırsal kesimlerinde yaşayan Sünni Araplar ve Kürtler sistemin dışında tutulmuş ve yabancılaştırılmıştır.

Tüm Ortadoğu'da olduğu gibi Suriye'deki halk hareketlerinin tetikleyicisi de; totaliter ve baskıcı siyasal sistem, demokratik temsilin eksikliği, adaletsiz seçimler, insan hakları ihlalleri, gelir dağılımı eşitsizliği, artan yoksulluk gibi siyasal, toplumsal ve ekonomik gerekçeler olmuştur. Diğer taraftan ülkedeki okuma yazma oranındaki artış, kitle iletişim araçları aracılığıyla küresel gelişmelerin kolaylıkla takip edilmesi ve bunun sonucu toplumsal bilinçlenmenin artması toplumun değişim ve dönüşüm talebini artırmıştır (Orhan, 2016: 93). Siyasal iktidarın, bu talepleri karşılamak yerine halk hareketlerini baskı ve güç kullanarak bastırma politikası ülkeyi bir iç çatışmaya doğru sürüklemiştir.

3.1.6. Suriye'de Arap Baharı ve Mezhepçilik

2010 yılının sonlarına doğru Tunus'lu Muhammed Buazizi'nin kendini ateşe vermesiyle başlayan ve tüm Ortadoğu'ya yayılan halk hareketleri, tüm bölge ülkelerinde olduğu gibi Suriye rejimini de kaygılandırmıştır. Ancak Esad, Suriye'nin iç politik yapısı itibarıyla diğer ülkelerden farklı olduğunu, halkın rejimin yanında olacağını ve mevcut olayların halkı rejime karşı kışkırtamayacağını düşünmüştür (The

Wall Street Journal, 2017). Ancak düşünölenin aksine Suriye’de de halk protestolar düzenlemiş, ilk protestolar Sünni nüfusun ağırlıkta olduğu ve işsizliğin yoğun olarak göröldüğü Dera kentinde başlamıştır. Rejim güçlerinin bu protestolara sert bir müdahaleyle karşılık vermesi sonrası protestolar Hama, Humus, Deyrizor ve Lazkiye’ye şehirlerine de sıçramış, ölkede yaşanan olaylar ve rejimin sert müdahaleleri dünya kamuoyunun dikkatini çekmiştir (Süer, 2012: 9). Suriye'deki şiddet görüntöleri diğör Arap ölkelerine ve dünyaya yayıldıkça, diğör Arap başkentlerinde de Suriye rejimine karşı protesto gösterileri başlamıştır. Arap Birliğı, ateşkes ve diyaloga ilişkin planlar önermiş, Suriye’nin üyeliğinin askıya alınmasını teklif etmiş, oylamada sadece Yemen ve Lübnan öneriye karşı oy vermiş, Irak ise çekimser kalmıştır (Reese, 2013: 17).

Rejim, halk ayaklanmalarını bir kışkırtma olarak görmüş. Halk hareketlerini, yerel bazı dinamiklerin etkisiyle ortaya çıkan münferit sorunların küçük bir parçası olarak nitelendirmiş, kamu çalışanlarının ücretini artırarak ve bazı küçük sosyal düzenlemeler yaparak rejim karşıtı olayları sonlandırabileceğini düşünmüştür (Hinnesbusch, 2012: 113). Esad, Arap Baharı’nın ölkö üzerindeki etkisini azaltabilmek amacıyla yoksul ailelere nakdi yardımlar yapmış, gıda maddeleri üzerindeki vergiyi düşürmüştür. Ancak Esad, küçük düzenlemelerle halk hareketlerini sonlandıramayacağı, kökleri geçmişe dayanan siyasal, toplumsal ve ekonomik problemleri bazı temel reformlarla çözölmesi gerektiğı yönündeki eleştirileri dikkate almamıştır (Al Hadj, 2012: 2). Esad, değışim ve dönüşüm talep eden halk hareketlerini kriz olarak değerlendirmiş, yapısal sorunları çözmek yerine krizi hızlı bir şekilde sonlandırmak amacıyla güvenlik odaklı politikalara başvurmuştur (Şen, 2013: 71)

Beşar Esad, olaylarla ilgili Şam Üniversitesinde yaptığı bir konuşmada, ayaklanmaların dış güçlerin ve kökten dincilerin komplosu olduğunu, olaylar karşısında Suriye halkının sadakatının ölçöldüğünü belirtmiştir (Süer, 2012: 9). Esad ölkö içerisinde yaşanan ayaklanmalara karşı rejimin çıkarları doğrultusunda bir algı oluşturma politikası izlemiş, ayaklanmaları dış güçlere (Batı) ve muhalif Sünni gruplara dayandırmıştır. Esad rejimi, mezhepsel ayrışmalara yol açacak bir siyasal yol haritası izlemiş, özellikle Sünni çoğunluğa karşı diğör azınlıkların desteğini alabilmek amacıyla muhalif grupların ayaklanmaları mezhep eksenli bir motivasyona dayandırıldığını ileri sürmüştür. Bu politika; ölkö içerisinde Dürzi, İsmaili ve Hristiyan grupları Suriye rejimine yakınlaştıırken diğör taraftan Sünni grupların, Selefî inancına

sahip radikal örgütlerin kontrolü altına girmesine neden olmuştur. Esad, ülkede yaşanan ayaklanmaları mezhep eksenli bir çatışmaya dönüştürebilmek için Alevilere karşı Sünni acımasızlık söylentilerini yaymış, çatışmayı Aleviliğin yok edilmesini önleme mücadelesi olarak tasvir etmiş muhalefet üyesi olarak poz veren bireylere mezhepsel söylemle sloganlar atması için ayda 500 dolar vermiştir (Ajami, 2012: 11). Esad rejimi, yerel muhalefetle mücadelesini, protesto gösterilerini şiddet kullanarak sonlandırma, protesto gösterileri yapan muhalif grupları tekfirci, köktendinci ve terörist olarak lanse ederek diğer azınlık gruplarının rejime destek vermesini sağlama stratejisi üzerine kurgulamıştır (Berti ve Paris, 2014: 24). Protestolara güvenlik odaklı yaklaşan Esad rejimi, korkuyu tetiklemek için bilinçli ve oldukça kapsamlı bir strateji belirlemiş, her türlü seferberliği bastırma ve misilleme amacıyla rejim karşıtı protestoların yapıldığı bölgelerde protestocuları tutuklamış, işkence etmiş veya öldürmüştür. Gittikçe şiddetini artıran bu müdahaleler, muhalefeti şiddet içermeyen eylemden şiddet protestosuna itmekte önemli bir rol oynamıştır. Çatışmanın militarize edilmesi Esad'ın elini güçlendirmiş, daha baskıcı ve sert önlemler almıştır (Zunes, 2012).

Diğer taraftan Suriye'deki ayaklanmalara bölgesel aktörlerin müdahaleleri olayları daha da karmaşıklştırmış, dışardan yapılan her müdahale çatışmanın mezhepsel boyutunu daha da derinleştirmiştir. Hizbullah, İran İslam Devrim Muhafızları ve Irak'tan gelen Şii savaşçılar Esad'ı askeri açıdan, Rusya'nın desteği ise Esad rejimini siyasal açıdan güçlendirmiştir. İç savaş, Suriye topluluklarını parçalayıp, hayatta kalmak için yapılan ilkel ve Darwin'ci bir savaşa dönüşmüştür. Suriye'deki muhalif gruplar, Suudi Arabistan ve Katar tarafından finanse edilen radikal İslamcı gruplardan etkilenmiştir. El-Nusra Cephesi yeni savaşçılar kazanmış ve tahmini olarak 10.000'e ulaşan bir askeri varlığa ulaşmıştır. Suriye, cihat heyecanını yaşamak isteyen militan İslamcılar için küresel bir mıknatıs haline gelmiştir. Rejim gibi aşırılık yanlısı bazı gruplar da korku ve ayrışmayı devam ettirebilmek amacıyla mezhepsel söylemler kullanmışlardır. El-Nusra, El-Kaide ve diğer aşırılık yanlısı gruplar etkili olmaya devam ederken, Suriye'li muhalif savaşçılar, Esad rejimine karşı merkeziyetçi olmayan bir kaotik kampanya ile savaşmışlardır (Jaser, 2013: 64)

En basit düzeyde, bugün Suriye'deki çatışma, Suudi Arabistan ve İran arasındaki bölgesel soğuk savaşın uzantısıdır. İran ile Suudi Arabistan arasında var olan Sünni-Şii gerginliği, her iki ülkenin birbirlerine yönelik düşmanlığına katkıda

bulunsa da, Suriye'deki iki taraflı mücadele her iki taraf açısından Suriye'nin stratejik önemi bilinmeden anlaşılamaz. Başka bir deyişle, jeopolitiğe dayanmayan mezhepçi açıklamalar, Suudi Arabistan ve İran'ın Suriye politikasını analiz için yeterli değildir. Suudi Arabistan'ın Suriye'de yaşanan iç çatışmaya yönelik artan ilgi ve katılımının sebebi, endişe verici olarak algıladığı bazı dış politik gelişmelerin sonucudur. Bu dış politik gelişmeler, Ortadoğu'yu sarsan devrimci dalganın Suudi Arabistan'ı da etkileyeceği korkusu, Mısır'daki Mübarek rejimi gibi statükocu rejimlerin çöküşünden duyulan rahatsızlık, İran İslam Cumhuriyeti'nin genişleyen bölgesel rolü konusunda duyulan endişe, özellikle ABD'nin Irak'tan çekilmesi sonrası İran'ın nükleer alandaki ilerlemesi ve ABD - İran arasındaki ilişkilerin yumuşamasıdır (Berti ve Paris, 2014: 26). Suudi Arabistan ile İran, birbirlerinin lehine durdurulamayacak bir değişimden korkmuş ve bölgede oluşabilecek konjonktürel bir değişim karşısında müttefiklerinin kendi yanlarında yer almalarını sağlayabilmek amacıyla mezhepçiliği bir araç olarak kullanmışlardır.

Suriye iç çatışmasında rejim yanlısı blok olarak adlandırılan İran, Suriye ve Hizbullah'tan oluşan grup Sünni Hamas'ın desteğini kaybetmiş ve söz konusu grupta Şii mezhepsel tonlama daha baskın hale gelmiştir. Bununla birlikte Suriye'nin Nusayri Devleti itikadi anlamda Şia değildir ve yalnızca siyasal açıdan Şia olarak tanınmaya başlanmıştır. Tahran ve Şam arasındaki bu derin mezhepsel bağlantılar, hükümetinin Suriye politikası için İran sokaklarında geniş çaplı halk desteğini üretmekte başarısız olmuş, İran halkının büyük bir çoğunluğu Esad'ın savaşını desteklememiş ve İranlıların sadece yüzde 37'si hükümetinin Suriye rejimine askeri yardım yapmasını istemiştir (Berti ve Paris, 2013: 27).

Suriye'de daha çok Hama ve Humus şehirlerinde etkili olan Selefi akımı temsilcileri rejim baskısı nedeniyle ülke dışına kaçmış, özellikle Suudi Arabistan'a yerleşmişlerdir. Suriye'deki diğer İslami örgütlerle sorunlar yaşayan Selefiler, ülkede yaşanan karmaşa sonrası Suriye'ye dönmüş, ülkede El Kaide'ye bağlı Nusra Cephesi adı altında örgütlenmişlerdir (İnanç, 2016: 89). Özellikle Şam'da ve Halep'te sivillere yönelik saldırılar düzenleyen örgüt, mezhepçi söylemleri ön plana çıkarmış, Nusayriilerin İslam dışı bir mezhep olduğunu ve oluşturulacak yeni İslam devletinde gayri Müslim statüsünde varlıklarını sürdürebileceklerini belirtmiştir (Tashajian, 2012: 8). Bu söylemler Esad'ın mezhepsel ayaklanma argümanını güçlendirmiş, diğer azınlıkların rejime yakınlaşmasına neden olmuştur.

Muhafif grupların Suriye'deki iç çatışmada bir bütünlük oluşturmaması, her grubun kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi ve dışardan bir hami arayışına girişmesi ülkedeki çatışmaları dış aktörlerin politik çıkarları doğrultusunda ilerleyen bölgesel düzeyde bir nüfus mücadelesine dönüştürmüştür. Suriye savaşı, Türkiye'nin güvenlik sorunlarıyla, Lübnan'ı istikrarını zedeleyen krizle, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin İran kaynaklı kaygılarıyla ve İran'ı Arap dünyasındaki tek müttefikini kaybetme riskiyle karşı karşıya bırakmıştır (Bağlıoğlu, 2013: 519). Hâlihazırda Suriye'de oluşan bloklar arasındaki fay hatları, mezhepçilikten ziyade jeopolitik ve jeostratejik çıkarlar tarafından belirlenmiştir. Suriye iç savaşına dışardan yapılan her müdahale savaşın mezhepsel dinamiklerinin artırmış ve bölgede Selefi El-Kaide, Şii Hizbullah gibi aşırı grupların güçlenmesine yol açmıştır.

3.1.7 Suriye Krizi ve Dış Aktörler

Suriye krizinin, kısa süre içerisinde uluslararası boyut kazanıp bir vekâlet savaşına dönüşmesi nedeniyle krize dair yapılacak değerlendirmelerde uluslararası aktörlerin politikalarının bilinmesi gereklidir. Suriye krizi, birkaç ay içerisinde sadece Suriye'nin yerli dinamikleri tarafından çözülebilecek bir kriz olmaktan çıkıp, küresel bir krize doğru evirilmeye başlamıştır. Suriye krizi, ülke sınırlarını aşan ve bölgesel jeopolitik yapı açısından da Ortadoğu'da oldukça ciddi bir bunalımı beraberinde getiren takip eden dönemde de bölgesel kutuplaşmalara sebebiyet veren bir hal almıştır. Ülkedeki kriz, küresel politikalar, uluslararası sistem ve küresel güçlerin dış politikaları üzerinde de oldukça önemli bir etki yaratmıştır. Suriye'deki krizin gelişimi, ABD'nin küresel sistemdeki hegemonyasının sorgulanmasıyla aynı zamanda meydana gelmesi nedeniyle ABD'nin uluslararası alandaki rolü ve uluslararası sistemin yeni güç dengeleri üzerinden yeniden inşası meselesi Suriye krizi üzerinden tartışılmıştır (Ulutaş vd., 2015: 13-15).

Arap Baharı ve özellikle Suriye'de yaşanan gelişmelerin ilk dönemlerinde ABD'nin doğrudan müdahaleden kaçınması, tek süper güç olmanın gerektirdiklerinin aksine dünya üzerindeki bazı yükümlülüklerinden kaçınması ve iç politik sorunlara odaklanması, uluslararası alanda bir boşluk yaratmıştır. Bu boşluğu Rusya özellikle Suriye meselesinde aldığı aktif rolle doldurmaya çalışmıştır (Yalçın, 2015: 57-67). Rusya özellikle Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçramasından sonra aktif ve doğrudan askeri müdahaleyi kapsayan bir politika izlemiştir. Moskova çoğu zaman uluslararası

baskılara karşın Esad rejiminin yanında durmuş, BM'nin Esad rejimi aleyhine bir karar almasını engellemiştir. Muhaliflere karşı Esad rejimiyle ortak askeri operasyonlar yapmıştır. Rusya'nın bu denli aktif bir politika izlemesinin temel nedenleri arasında, Arap Baharı'nın etkisinin giderek bölgedeki çıkarlarına aykırı bir hal aldığını, bölgedeki müttefiklerinin hedef alındığını ve bölgede kendisi aleyhine ABD ve Batılı devletler lehine bir yapının oluşacağı düşüncesi yer almıştır (Telatar, 2015). Suriye'de yaşanan gelişmelerin ortaya çıkardığı tablo, Ortadoğu'da Rusya başta olmak üzere bazı diğer aktörlerinde daha fazla etkili olmasını sağlayacak bir düzen oluşturmuştur. İran'ın Esad rejimine doğrudan askeri yardımlar yapmış, askeri danışmanlar ve İran silahlı güçleri Suriye sınırları içerisinde rejimle birlikte muhalif güçlere karşı savaşmış, İran, Suriye sınırları içerisinde önemli politik ve askeri bir güç olmuştur.

Muhalefeti destekleyen ülkeler ise kesintili de olsa askeri ve finansal desteklerini değişik silahlı muhalif gruplara ulaştırmış fakat İran'ın aksine sahada kendi askerlerini kullanmaktan kaçınmıştır (Ulutaş ve diğerleri, 2015). Suudi Arabistan, muhalif gruplara bazen de radikal silahlı gruplara destek vererek Esad rejimini devirmeyi ve İran lehine oluşabilecek bir konjonktürü engellemeyi amaçlamıştır. Özellikle son dönemlerde ABD, Suudi Arabistan ve BAE, İran, Suriye ve Rusya ittifakına karşı bölgede ortak politik hamleler yapmaya başlamıştır.

Diğer taraftan bölgede IŞİD'in artan etkinliği sonrası gündeme gelmeye başlayan yabancı savaşçılar konusu, Suriye krizinde dış aktörlerin rolü konusunda farklı bir tartışma ortaya çıkarmıştır. Öncelikle IŞİD ile ilgili sürdürülen bu tartışmalar sonraki dönem de Suriye'deki diğer silahlı güçler için de dile getirilmiştir. Suriye'de savaşan güçlerin dış kaynaklı olduğu iddiası, ülkedeki savaşın uluslararası boyutu üzerinde yürütülen tartışmaları göstermesi açısından önemlidir (Ulutaş vd., 2015). Bu durum tüm bölgede ortaya çıkan halk hareketi temelli direnişin, sonraki süreçte dış aktörlerin kontrolünde yürütülen patron- klient ilişkileri temelli bir vekâlet savaşına doğru evirildiği yönündeki söylemi güçlendirmiştir. Kriz sadece Suriye'de ve Ortadoğu'da değil aynı zamanda küresel sistemi de etkileyen gelişmelerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

Suriye'de yaşanan krizin, küresel güçlerin kontrolüne geçmesi ve yaşanan krizin çözülmesi noktasında, bölgenin iç dinamiklerinden kaynaklı bir takım nedenlerle bölge güçlerinin temel aktör olamayacağı bir konjonktür ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan Suriye'deki durumun Arap Baharı öncesindeki hale döndürülemeyeceği

hem uluslararası kamuoyu hem de rejimi destekleyen dış güçler tarafından artık açık bir şekilde görülmüştür (Ulutaş vd., 2015). Bu nedenle Suriye krizinin geleceğinin küresel güçlerin inisiyatifinde belirleneceği bir döneme girilmiştir.

3.1.8. Mezhepçi Politikaların Suriye ve Bölge Üzerindeki Etkisi

Suriye'deki sivil savaş, karışık ve çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Suriye'de yaşanan savaşa sadece Sünni ve Şii arasındaki ayrıma odaklanarak bakmak eksik bir yaklaşım olacaktır. Suriye'deki ayaklanmada, sosyo-ekonomik yapının ve kırsal bölgelerde yaşanan sıkıntıların etkisi büyüktür. Suriye'de gittikçe artan bölünme mezhepsel boyutun ötesine geçmektedir. Bölgesel güçlerin ülkedeki savaşla, bölgenin jeopolitik dinamiklerini değiştirmeyi ve yeni bir bölgesel güç dengesi oluşturmayı hedefledikleri görülmüştür.

Suriye rejimi, Arap Baharı ile başlayan halk hareketlerine sert bir müdahaleyle karşılık vermiş, bu müdahale olayların büyümesine yol açmıştır. Halk hareketlerinin giderek büyümesi, rejimde paniğe yol açmış, rejim derhal mezhepçilik kartını ortaya çıkarmıştır. Rejim, hem içeriye hem de dış dünyaya savaşın mezhep temelli olduğu propagandasını yapmaya başlamıştır (İnanç, 2016: 90- 91). Esad, muhalif grupları, rejim karşıtı göstermenin ötesinde rejime yakın diğer mezhepsel grupların varlığına karşı bir tehdit unsuru olarak lanse etmiş, böylelikle diğer azınlık grupların rejime koşulsuz destek vermesini sağlamıştır (Jasser, 2013: 62).

Bununla birlikte,

- Suriye'de El Kaide'nin bir kolu olarak El Nusra'nın mezhepçi argümanlar kullanması,
- El- Nusra'dan koparak bağımsızlığını ilan eden IŞİD'in Irak ve Suriye'de birçok şehri ele geçirmesi ve Şii karşıtlığını ön plana çıkarması,
- Suriye'deki iç savaşa Hizbullah'ın dahil olması,
- Aynı şekilde Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin bu savaşa müdahalesi,
- Irak ve Yemen gibi ülkelerde çatışmaların yaşanması

Suriye savaşının mezhepsel temelli bir Sünni-şia çekişmesi şeklinde okunmasına sebep olmuştur. (İnanç, 2016: 92).Bu ekişme, Suriye’de rejim ile muhalif gruplar arasında dikey bir çatışmaya, isyancılar arasında yaşanan bir iç savaşa, küresel ve bölgesel gler öncülüğünde yürütülen vekâlet savaşına dönüşmüştür.

Mezhepçilik ve bölünme karmaşasının hem Suriye hem de bölge üzerinde derin ve uzun vadeli etkileri olacaktır. Ülkedeki bölünmüşlük, savaşı sona erdirme ve başarılı bir siyasi geçiş umutlarını zora sokmaktadır. Esad karşıtı gruplar içindeki parçalanma, muhalefetin hem askeri dengeyi değiştirmeye, hem de meşru, siyasi ve tutarlı bir cephe yaratmasını engellemektedir. Bölünmüş bir muhalefet, hem siyasi bir anlaşma yapmak hem de fiili uygulamayı garanti altına almak için yetersiz kalmaktadır. Kısır bir çevrede radikal grupların yükselmesi, muhalefet için çok gerekli olan uluslararası desteği azaltırken rejime olan desteği güçlendirmektedir. İ bölünmeler, yabancı savaşçıdan oluşan radikal milislerin artması savaş sonrası siyasi geçiş ve uzlaşma ihtimalini zorlaştırmaktadır (Berti ve Paris, 2014: 29). Mevcut konjonktürde, mezhepçilik ve bölünme politikası, yerel çıkar gruplarının kazanımlarını artırarak çatışmanın sona ermesini zorlaştırmıştır. İ atışmalar, Suriye’nin sosyal dokusundaki ayrışmayı artırarak, rejime karşı başlayan savaş, zamanla farklı grup arasında bir iç savaşa dönüşmüştür.

Suriye’de yaşanan savaş, tüm bölgeyi etkilemiş, bölge ülkelerinde istikrasızlığı artırıcı gelişmelere sebebiyet vermiştir. Irak’ta, El-Kaide ile bağlantılı aşırılık yanlısı Sünni güçleri yeniden harekete geçirmiş ve Irak’ta yaşanan mezhepsel ayrışmaya ivme kazandırmıştır. Lübnan daha da istikrarsızlaşmış, Sünni - şii topluluklar arasında çatışmalar başlamış ve Selefizm yaygınlaşmıştır (Bahaout, 2014). Bölgede Esad yandaşlarının ve radikal muhalif grupların izlediği jeopolitik stratejiler bölgedeki kutuplaşmayı artırmıştır. İran’ın bölgedeki hareketliliği, bölgedeki Sünni grupları yakınladırmıştır. İzlenen mezhepçi politikalar, gerçek anlamda bir mezhepsel yakınladırmadan öte jeopolitik kaygı ve çıkarlar kaynaklı bir yakınladırmayı ortaya çıkarmıştır (Berti ve Paris, 2014: 30).

SONUÇ

Tarih boyunca Ortadoğu’da yaşanan mücadeleler ve dış güçlerin bölge üzerindeki hâkimiyeti, coğrafyanın toplumsal ve politik kültürü üzerinde derin izler bırakmış; bölgede yaşanan savaşlar, işgaller ve kolonileştirme çabaları coğrafyayı istikrarsızlaştırmıştır. Dış aktörler, bölgeyi daha kolay yönetebilmek için mezhepsel ideolojileri bir çatışma ve etki aracı olarak kullanmışlardır. Bölgedeki mezhepsel farklılıkların hem iç hem de dış politik aktörlerce siyasal çıkarlar için araçsallaştırılması, mezhepsel ayrışmayı artırmış, bölgede bölünmüş ve kırılgan bir toplumsal yapının ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Bölgedeki kırılgan yapının temel dinamiklerinden biri olan mezhepçilik fikri, kapsayıcı milli bir kimliğin oluşmadığı alanlarda yaygınlaşmıştır.

20. yüzyılın başlarında dış güçlerce bilinçli şekilde siyasal ve toplumsal dinamikler göz ardı edilerek belirlenen devlet sınırları, bölgeyi toplumsal kriz ve ayrışmalara açık hale getirmiştir. Bölge, etnik ve mezhepsel kimlikler kullanılarak bölünmüş, Ortadoğu ülkelerinin birinde yaşanan toplumsal krizin bütün coğrafyayı etki altına alabildiği bir sosyal yapı oluşturulmuştur. 20. yüzyılda yapay sınırlarla kurulan bölge devletleri, kolonyal dönemde dış aktörlerce “böl ve yönet” politikasıyla yönetilmişlerdir. Bu politikaları destekleyen yerel gruplar coğrafi, politik ve ekonomik alanda ülkenin temel aktörü haline getirilmiş, diğer muhalif gruplar mezhepsel ve etnik bölünmelere tabi tutularak kırsal alanlara yerleştirilmiştir. Merkezin dışında tutulan grupların, siyasal ve sosyal ihtiyaçları dikkate alınmamış, gruplar arasındaki iletişim kanalları kapatılmış, bölgede etnik ve mezhepsel kimliklerin ön planda olduğu toplumsal bir yapı oluşturulmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrası mandater yönetimler ortadan kalkmış ve bölge devletleri bağımsızlıklarını kazanmıştır. Bağımsızlık sonrası modern toplumsal ve siyasal yapılanmasını tamamlayamayan bölge ülkelerinde iktidar mücadelesi, askeri darbeler ve iç çatışmalar yaşanmıştır. Siyasal iktidar bir grup elitist bürokratin, bir ailenin veya mezhepsel bir grubun kontrolüne geçmiştir. Bağımsızlık sonrası iktidarı elinde bulunduran gruplar, geçmişte oluşturulan bağımlılıkların etkisiyle bir dış gücün hamiliğine, siyasal, askeri ve ekonomik desteğine ihtiyaç duymuştur. Siyasal iktidarlar, dış güçlerin kolonyal dönemde uyguladıkları dışlayıcı ve ayrıştırıcı politikaları devam ettirmiş, etnik ve mezhepsel farklılıkları sisteme bütünleştirmek

yerine baskıcı politikalarla yok saymayı ve dışlamayı tercih etmişlerdir. Bölge ülkelerinde siyasal patronaja dayalı bir sistem oluşturulmuş, askeri ve bürokratik kadrolara siyasal ideolojiye yakın gruplar ve aileler yerleştirilmiştir. Siyasal patronaj ve ekonomik rantiyeciliğe dayalı bu sistem bölgedeki toplumsal ayrışmayı ve istikrarsızlığı arttırmıştır. Siyasal iktidarın tabii olduğu ideolojinin, kendisi dışındaki tüm fikir ve kitleleri dışlaması, toplum içerisinde mezhepsel gruplaşmaların yaygınlaşmasına ve güçlenmesine neden olmuştur. Siyasal rejimlerin ayrıştırıcı kimlik politikaları, muhalif grupları sisteme yabancılaştırmıştır. Bölgedeki mezhepsel grupların hami devlet arayışı ile bölgesel ve küresel aktörlerin çıkarıcı politikaları, mezhepsel dinamikleri politik bir araç haline getirmiş ve dış güçlere bu gruplar üzerinden devletlerin iç işlerine müdahale olanağı vermiştir.

Bölgesel politika bağlamında ise, devletler politik olarak konumlarını güçlendirmek ve çıkarlarını maksimize etmek için mezhepsel ideolojileri kullanmıştır. Mezhepler, bazı bölge devletlerince siyasal ideolojilerini yayma aracı olarak kullanılmıştır. Özellikle İran ve Suudi Arabistan arasında yaşanan bölgesel rekabetin mezhepsel dinamikler üzerinden yürütülmesi ve her iki ülkenin de mezhepleri siyasal bir araç olarak kullanması, Ortadoğu coğrafyasındaki mezhepsel rekabeti ve gerilimi arttırmıştır. İran'ın Şii grupların, Suudi Arabistan'ın ise Sünni grupların hamiliğini üstlenme politikası ve özellikle Körfez Bölgesinde kendilerine yakın grupların iktidarda kalmalarını sağlamak amacıyla bölge devletlerinin iç işlerine askeri ve siyasal müdahaleleri, mezhepsel rekabeti ve taraflar arası gerilimi derinleştirmiştir.

2010 yılında bölge halkı, siyasal rejimlerin ve küresel aktörlerin politikaları sonucu ortaya çıkan ekonomik ve sosyal problemlere karşı protestolara başlamıştır. Arap Baharı olarak adlandırılan bu süreçte, siyasal rejimler protestoları sert müdahalelerle bastırmaya çalışmış ve bunun sonucunda protestolar, rejimlere karşı bir isyan hareketine dönüşmüştür. Arap Baharı sonrası ortaya çıkan yeni konjonktürün çıkarları aleyhine olacağını düşünen veya olayları kendi politik çıkarları doğrultusunda yönlendirmeyi hedefleyen bölgesel ve küresel aktörlerin müdahaleleri sürecin seyrini değiştirmiştir. Bir tarafta ABD, Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri, diğer tarafta Rusya, İran ve Suriye'nin bulunduğu, bölgesel ve küresel düzeyde yürütülen hegemonya mücadelesine dönüşen süreçte, aktörlerin mezhepsel grupları ve dinamikleri araç olarak kullanması mezhepsel kutuplaşma ve rekabeti derinleştirmiştir.

2011 yılında Suriye'yi de etkisi altına alan halk protestoları ilk olarak Sünni nüfusun yoğun yaşadığı yerlerde ve sosyo-ekonomik gerekçelerle başlamıştır. Daha sonraki süreçte bölgesel ve küresel güçlerin Suriye'ye doğrudan veya bölgedeki etnik ve mezhepsel gruplar üzerinden dolaylı müdahaleleri, olayları dış aktörlerin kontrolünde yürütülen bir iç çatışmaya dönüştürmüştür. Çin, Rusya ve İran, Suriye rejimini desteklemiş, Şia bloğunda yer alan silahlı gruplarla aynı doğrultuda hareket etmişlerdir. ABD, Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri, Suriye'deki muhalifleri desteklemiş, özellikle Suudi Arabistan ülkedeki Sünni örgütlere askeri ve ekonomik yardımda bulunmuştur. Suriye'de mezhepsel dinamikler üzerinden yürütülen hegemonya mücadelesi tüm bölgeyi etkisi altına almış, bölgedeki mezhepsel çatışma ve ayrışmayı artırmıştır.

Mezhepçiliğin, daha büyük bir oyunun parçası olarak bölgesel ve küresel aktörlerce ortaya atıldığı bilinse de mezhepsel dinamikleri ve buna eşlik eden istikrarsızlık ve radikalizmi kontrol etmek oldukça zordur. Ülkede yaşanan ve çoğu kolonyal dönemden kalan toplumsal, ekonomik ve siyasal problemleri yok sayarak tüm çatışmaları mezhepsel gerekçelere bağlamak ülkede var olan birçok sorunu yok saymak anlamına gelmektedir. Toplumsal sebeplerle başlayan bir halk ayaklanması, rejimin, radikal grupların ve rakip bölgesel güçlerin kendi çıkarları doğrultusunda mezhepsel ayrışma argümanını kullanmaları nedeniyle ayaklanmanın asıl sebeplerini gölgede bırakmış, ülkede ve bölgede mezhepsel ayrışmaya dayalı bir çatışma ortamına neden olmuştur.

Bu bağlamda Ortadoğu'da yaşanan ayrışma ve çatışmaların sadece mezhep kaynaklı olduğunu söylemek yanlış bir değerlendirme olacaktır. Ortadoğu'nun kültürel, siyasal ve ideolojik yapısının temel belirleyicilerinden biri olan din, son dönemlerde özellikle mezheplerin siyasallaşması ve hem iç hem de dış aktörlerce ayrıştırıcı bir politikanın ürünü olarak kullanılması nedeniyle bütünleştirici olamamıştır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de mezhepler, din eksenli bir doktrin olmaktan öte, siyasal çıkarların bir parçası olarak kullanılmaktadır. Bunun sonucunda, siyasal ideolojilerin İslami mezhepleri kontrol altına aldığı ve kendi siyasal hedefleri doğrultusunda yönlendirmeye çalıştığı bir döneme girilmiştir. Bölgede daha geniş bir Ortadoğulu kimlik algısı (mezhepsel ve etnik aidiyetlerin ötesinde) oluşturulmadığı müddetçe, bölgedeki etnik ve mezhepsel farklılıkların bir çatışma aracı olarak kullanılma ihtimali yüksektir.

Sonuç olarak; bu çalışmada, mezhepsel dinamikler, realist ve inşacı (constructivist) yaklaşımlar çerçevesinde açıklanmış, yapılan araştırmalar neticesinde genel olarak Ortadoğu'da özelde ise Suriye'de yaşanan mezhepsel kutuplaşma ve çatışmaların;

- Tarihi ve kültürel sebeplerinin bulunduğu, modern dönemde bu sebeplerin dış güçler tarafından çıkarları doğrultusunda yönetildiği,
- Temel belirleyicisinin etnik ve mezhepsel farklılıklardan ziyade bölgesel ve küresel güçlerin siyasal ve ekonomik çıkarları olduğu,
- Bölgedeki çıkarlarını maksimize etmek isteyen gruplarca çatışmaları yaymak ve kitleselleştirmek için kullanıldığı görülmüştür.

Son dönemde mezhepler üzerinden yürütülen gerilim ve çatışmaların sonlandırılabilmesi, mezheplerin bölgesel ve küresel aktörlerce bir araç olarak kullanımının önlenmesi için;

- Din eksenli çözüm arayışlarından ziyade bölgedeki siyasal ve sosyal şartların iyileştirilmesi,
- Bölge ülkelerinin modern ulus devlet anlayışı çerçevesinde, etnik ve mezhepsel bir ayrım yapmaksızın sınırları dâhilinde yaşayan tüm vatandaşları kapsayan ve onların haklarını hem hukuki hem de fiili olarak garanti altına alan bir kimlik tanımlanması yapılması,
- Tüm kesimleri kapsayan siyasal ve toplumsal bir kültürün hâkim kılınması gerektiği sonuçlarına varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aarts, P. ve Tamamy, S.M.A.(2012). *Saudi Arabia and the Arab Uprisings:National, Regional, and Global Response*, Gulf Research Centre for Cambridge, Workshop 4.
- Abbas, D. M. J. (2012). “İrak’ta Şii Merciliğin Siyasi Rolü” , Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- Abdo, G. (2011). “How Iran keeps Assad in Power in Syria”, *Foreign Affairs*.
- Ahmed, A. S. (1994). *İslam, Globalization and Postmodernity*, Psychology Press.
- Ahram online, Morsi ouster in Egypt dents Turkey role model claims, 2013, (Çevrimiçi)[http://english.ahram.org.eg/NewsContent/2/\(/75818/World/Region/Morsi-ouster-in-Egypt-dents-Turkey-rolemodel-clai.aspx](http://english.ahram.org.eg/NewsContent/2/(/75818/World/Region/Morsi-ouster-in-Egypt-dents-Turkey-rolemodel-clai.aspx) , 25 Ocak 2017.
- Ajami, F. (2013). *The Syrian rebellion*. Hoover Press, Stanford.
- Akbaş, Z., Çelik, A.H. ve Çaylı, Ş.(2016). “Jeopolitikayı Ortadoğu’da Sınır Sorunu Üzerinden Yeniden Düşünmek: Irak Ve Suriye Örnekleri”, Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu II.
- Akbulut, A. (1992). *Sahabe Devri Hadiselerin Kelami Problemlere Etkileri*, İstanbul: Birleşik Yayınları.
- Akgül, O. (2014), “Haklı Savaş Teorisi ve Sömürgecilik Bağlamında Libya Müdahalesi”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Akgün, B. ve Bozbaş, G. (2013). “Arap Dünyasında Siyasi Selefizm ve Mısır Örneği” , *Akademik Orta Doğu Dergisi*, No : 7, ss. 1-38.
- Al-Hadj, E. (2011). “Why Syria’s Regime is Likely to Survive”, *Meria Journal*, C.15 No: 1, ss. 11-12.
- Aljazeera, Müslüman Toplumlarda Mezhepsel İlişkiler*, (Çevrimiçi),<http://aljazeera.com.tr/haber-analiz/musluman-toplumlarda-mezhepsel-iliskiler>, 5 Mart 2017.
- Altunışık, M. (2009). “ Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken”, *Ortadoğu Etütleri* No:1, ss. 69-81.

- Arı, T. (2005). *Geçmişten günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları.
- Arıkan, P. (2012). “Suriye’nin Nusayri yüzü ve İran”, *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*, C.4,. No:4.
- Armanios, F. (2004). “Islam: Sunnis and Shiites”, In Congressional Research Service Report to Congress.
- Ataman, M. ve Akdoğan, İ. (2012). “Suudi Arabistan”, *Ortadoğu Yıllığı 2012*.
- Ataman, M. (2012). “Turkish-Saudi Arabian Relations During the Arap Uprising: Towards a Strategic Partnership?”, *Insight Turkey*, C. 14, No: 4, ss. 121-136.
- Attina, F. (2003). “Euro-Mediterranean Partnership Assessed: The Realist and Liberal Views”, *The Europe Foreign Affairs*, C.181 No:8.
- Baer, G. (2016). *Population and Society in the Arab East*, Routledge Publication.
- Bağlıoğlu, A. (2013). “Suriye’de Mezhep Hareketlerinin Güncel Siyaset Üzerindeki Etkileri”, *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, C. 6, No:2, ss, 495-523
- Bahadır, G. (2016). “IX. Yüzyılda Nusayriliğin Ortaya Çıkması”, Ed: Reyhan Doğan, *Mezhepler, Etnisite ve Çatışma Çözümü*, Tasam Yayınları, İstanbul.
- Baharçicek, A. ve Arapcı, I. (2014). “Arap Dünyasında “Eski Hâl Muhâl”, *Akademik Orta Doğu Dergisi* C.8, ss. 99-114.
- Bahout, J. (2014). “Lebanon at the Brink: The Impact of the Syrian Civil War”. *Middle East Brief*, C.76.
- Batur, M. R. (2013). “Nusayriliğin Teşekkülü ve İnanç Esasları”, *İnsan & Toplum Dergisi*, C.5, No:3, ss. 55-84.
- Beck, M. (2009). “Zwischen Transformation und Autoritarismus.”, *Der Nahe Osten im Umburch*, Wiesbaden,
- Berti, B. ve Paris, J. (2014). “Beyond sectarianism: Geopolitics, fragmentation, and the Syrian civil war”, *Strategic Assessment*, C. 16, No:4, ss. 21-34.
- Biçer, R. (2016). “Kürelleşme ve Mezhep Çatışmaları”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, C. 10, No. 2, ss. 361-375.

- Bilgen, O. (2010). “Petrol ve Suudi Arabistan: Bir Lütuf Mu Yoksa Bela Mı?”. *Akademik Orta Doğu Dergisi*, C.5 S.1.
- Bingöl, O. (2013). “Arap Baharı Ve Ortadoğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 13, No: 12, ss.35-40.
- Bodur, H.E. (2003). “Vahhabi Hareketi ve Küresel Terör”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, ss.7-20.
- Brown, C. L. (1984). *International Politics and The Middle East. Old Rules, Dangerous Game*, Princeton Press.
- Büyükkara, M.A. (2004). “11 Eylül’le Derinleşen Ayrılık: Suudi Selefiyye ve Cihadi Seleffiye”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 20.
- Büyükkara, M. A. (2012). *Vehhâbilik*, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi TDV Yayınları, İstanbul.
- Cabiri, M. A. (2001). *Çağdaş Arap- İslam Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*, Çeviren: Ali İhsan Pala ve Mehmet Şirin, Düşün Yayıncılık, İstanbul.
- Canatan, K. (1995). *Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul.
- Çalışkan, K. (2008). “Ortadoğu Siyaseti Ve Toplumlarını Anlama Yolları”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, No: 39, ss. 1-20.
- Çam, E. (1995). *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul.
- Çıtak, E. (2014). “Postkolonyalizm ve Batı Sinemasında Doğu-Batı Ayrımına Yönelik Postkolonyal Öğeler”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.7, No:2, ss.561-578.
- Çelik, F. (2003). “Hint Yarımadası’ndaki Ve Ortadoğu’daki Toplumların Uluslaşmaları Örnekleri Işığında, Sömürge Toplumlarının Uluslaşma Süreci”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2, No:1,ss. 87-106.
- Çetin, A.(2016). “Ortadoğu’da Çatışmayı Tarihle Düşünmek”, Ed. Reyhan Doğan, Mezhepler, Etnisite ve Çatışma Çözümü, Tasam Yayınları 2016, İstanbul.

- Çitlioğlu, E. (2015). İran'ı Anlamak, (Çevrimiçi) <http://sam.baskent.edu.tr>, 20 Mart 2017.
- Dalacoura, K. (2012). "The 2011 uprisings in the Arab Middle East: political change and geopolitical implications". *International Affairs*, C. 88, No:1, ss. 63-79.
- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik Derinlik- Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Deniz, T. (2013). "Arap Baharı Ve Türkiye: Siyasi Coğrafya Açısından Bir Değerlendirme". *Doğu Coğrafya Dergisi*, C. 29, No:18.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (2005). *Sosyal Bilimler Sözlüğü* Adres Yayıncılık, İstanbul.
- Demirtaş, A. E. (2012). "Ortadoğu'da Otoriter Rejimler", Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Dirsehan, M.Ç. (2015). " Ortadoğu'da Halk Hareketlerinin İşaret Ettiği Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Sorunlar", *Akademik Orta Doğu Dergisi* C. 10, ss. 11-129.
- Dodge, T. (2012). "Conclusion: The Middle East after the Arab Spring", *After the Arab Spring: Power Shift in the Middle East*,
- Doğan, R. (2016). "Mezhepler, Etnisite ve Çatışma Çözümü", Ed. Reyhan Doğan, Mezhepler, Etnisite ve Çatışma Çözümü, Tasam Yayınları 2016, İstanbul.
- Doran, M. S. ve Shaikh, S. (2011). The ghosts of Hama. *The Arab Awakening: America and the Transformation of the Middle East*. Washington, DC: Brookings Institution.
- Eken, H. (2006). "Küreselleşme ve Ulus Devlet". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, No:16, ss. 243-262.
- El-Sadi, A.(1988), *Şerih El-Nefsiyye Fi El-Akide El-İslamiyye*, Mektebet Darülenbar, Rimadi,
- Erdem, F. D. ve Erdem, Ç. (2013). " Ortadoğu'da Otoriter Rejimler: Ortadoğu Arap Toplamları'nın Tarihsel, Siyasal ve Sosyo- Ekonomik Yapısı Üzerinden Bir Değerlendirme", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, C. 14, ss. 213-238.
- ERŞEN, E. (2016). "Rusya'nın Arap Baharı Politikası", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, C. 6, ss.78-81.

- Esposito, J. (1998). *Islam and Politics*, Syracuse University Press, New York.
- Ezz, M. (2016). “After the Arab Spring: The Security, Stability and Geopolitics of Saudi Arabia and the Middle East”, *Liberated Arts: a journal for undergraduate research*, C. 2, No: 1.
- Faks, M. A.(1984). “ The Alawi Community of Syria: A New Political Force.” *Middle Eastern Studies* C. 20, No: 2, ss. 133-153.
- Fanon, F. (2005). *Yeryüzünün Lanetlileri*, Çev. Şen Süer, Versus Kitap, İstanbul.
- Fildiş, A. T. (2013). “Günümüzde Suriye’de Yaşanan Sorunların Tarihsel Arka Planına Kısa Bir Bakış”, *Ortadoğu Analiz*, C. 5, s. 52, ss. 55-62.
- Finaldi, G. (2005). “European Empire and the Making of the Modern World: Recent Books and Old Arguments”, *Contemporary European History*, Cilt 14, Sayı 2, s. 245-258
- Freedman, R. O. (2013). “*Russia and the Arab Spring: A Preliminary Appraisal*”,Ed: Mark L. Haas and David W. Lesch,Change and Resistance in the Middle East, Westview Press, ss.195-218.
- Fürtig, H. (2013). “Iran and the Arab Spring: between expectations and disillusion”,*GIGA Working Paper* 241.
- Gause, F. G. (2014). “Beyond sectarianism: The new Middle East cold war”, *Brookings Doha Center Analysis Paper*, C.11, ss. 1-27.
- Gerges, F. A. (2016). *Yeni Ortadoğu Arap Dünyasında Protesto ve Devrim*, İyi Düşün Yayınları, İstanbul.
- Goulden, R. (2011).” Housing, inequality and economic change in Syria”, *British Journal of Middle Eastern Studies*,C. 38, No:2.
- Gözen, R. (2016). “ Arap Baharı Girdabında Eski Ve Yeni Ortadoğu Dinamikleri”, *Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu*.
- Haddad, B. (2011). “The Political economy of Syria: realities and challenges”*Middle East Policy*, C. 18, No: 2, ss. 46-61.
- İdrisoğlu, R. E. (2010). “Rusya’nın ve ABD’nin SSCB Sonrası Orta Doğu Politikaları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*.

İnat, K. Ve Kurt, V., vd. (2016). “İran-Suudi Arabistan Rekabetinin Bölgesel Yansımaları”, *Seta Analiz Dergisi* No: 148, ss. 5-10.

Isaac, S. K. (2012). *Europe and the Arab Revolutions-From a Weak to a Proactive Response to a Changing Neighborhood* No: 39, Berlin University.

Hakyemez, C. (2016). “Modernleşme ve Küreselleşmenin Şii- Sünni İlişkileri üzerindeki Etkisi”, Ed: Reyhan Doğan, Mezhepler, Etnisite ve Çatışma Çözümü, Tasam Yayınları, İstanbul.

Hinnebusch, S. A. (2012). “ Syria from “authoritarian uprading” to revolution?” *International Affairs* C.88, No: 1

İnanç, Y. S. (2016). “Suriye İç Savaşı: Bir Mezhep Savaşının Ötesi”, Yeni Ortadoğu Toplum, Siyaset ve Ekonomi Konferansı (24-25 Mart 2016), FMV Işık Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Jason, O. (2013). “Arab Spring: The Genesis, Effects and Lessons for the Economies of the Third World”, *African Research Review: An International Multidisciplinary Journal*, , C. 7, No: 28, ss.165-188. :

Jasser, M. Z. (2014) Sectarian Conflict in Syria. *Prism*, No 4, ss. 58-67.

Kadri, A. (2016). “Arap İsyanları Öncesinde İç Karartıcı Ekonomik Performans” Ed: Fawas A. Gerges, Yeni Ortadoğu Arap Dünyasında Protesto ve Devrim, İyi Düşün Yayınları, İstanbul.

Karaca, N. (2016). “Postkolonyalin Yeni Sunumu: Neo-Melezlik” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No: 57, ss. 217- 228.

Kaya, M. (2015). “Toplumsal Hareketlerin ve Siyasal İslamın Arap Baharı’na Etkisi”, Yeni Yüzyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Keskin, T. (2012). *The Sociology of Islam: Secularism, Economy and Politics*, UWA Publishing.

Kedourie, E. (1981). *Islam in the Modern World and Other Studies*, Holt Rinehart & Winston Publisher.

Khalili, E. (2016). “Sects in Islam: Sunnis and Shias”, *International Academic Journal of Humanities*, C. 3, No: 4, ss. 41-47.

Khoury, S. J. (1991). “Contiunity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries.” *The American Historical Review*, C.96, No:5, ss.1374-1395.

Khoury, P. S. (2014). *Syria and the French Mandate: The Politics of Arab Nationalism*, Princeton University Press.

Kiani, M. R. ve Behraves, M. (2011). The Syrian crisis: What is at stake for regional players?. Open Democracy, (Çevrimiçi) <http://www.opendemocracy.net/mohammad-reza-kiani-maysambehraresh/syrian-crisis-what-is-at-stake-for-regional-players>, 27 Ocak 2017.

Kilo, M. (2011). “Syria The road to where?”, *Contemporary Arab Affairs*, C. 4, No:4,ss. 431-444.

Koç, Y. ve Palabıyık A. (2014), Max Weber’in Otorite Türleri Bağlamında Ortadoğu Liderleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz, (Çevrimiçi) <http://www.academia.edu/download/39284834>, 05 Kasım 2017.

Koldaş, U. ve Köprülü N. (2011). Arap İntifadası mı?:Arap Dünyasındaki Toplumsal Hareketlerin İçsel, Bölgesel ve Uluslararası Dinamikleri, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, C.6, No:1, ss.23-61.

Kurubaş, E. (2014). “Arap Baharında Türk Dış Politikası ve Türkiye’nin Ortadoğu’daki Konumuna Etkisi”, *Uluslararası 1. Ortadoğu Sempozyumu 1. Cilt*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Ankara ss.464-479.

Kurubaş, E. (2013).“The Arab Spring. Is Democratic Transformation in the Arab World Possible?, *Journal of Modern Science*, C. 16, No:1, ss. 325-341.

Kutlu, S. (2014). “Vehabilik” Ed: Hasan Onat ve Kutlu Sönmez İslam Mezhepleri Tarihi, 3. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara.

Küçükkeleş, M. (2013). AB’nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışı, *Seta Analiz*, No:63.

Linz, J. J. (1984), *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, Çeviren: Ergun Özbudun, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara.

Lindohlm, C. (2004). *İslami Ortadoğu*, Çev: Balkı Şafak, İmge Kitabevi, Ankara.

- Loomba, A. (1998). *Kolonyalizm ve Postkolonyalizm*. Çev. Mehmet Küçük, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Maloney, S. (2008). *Iran's long reach: Iran as a pivotal state in the Muslim World*, US Institute of Peace Press.
- Matthiesen, T. (2014). *Sectarianism in the Middle East. Key Issues in Religion and World Affairs*, University of Cambridge.
- Nasr, V. (2006). "When the Shiites rise". *Foreign Affairs*, ss. 58-74.
- Nevo, J. (1998). "Religion and National Identity in Saudi Arabia", *Middle Eastern Studies*, No:34.
- Makdisi, S. (2015). "The Unravelling of Arab Autocracy: Socioeconomic Factors in Context", Ed: Ali Kadri, *Development and Challenges and Solutions After Arab Spring*, St Martin's Press.
- Ma'oz, M. (1972). "Attempts at creating a political community in modern Syria", *The Middle East Journal*, C4, No: 26, ss. 389-404.
- Niblock, T.(2005). "Civil Society in the Middle East", *A Companion To The History Of The Middle East*, ss.486-503.
- Nsouli, S. M., Bisat, A. ve Kanaan, O. (1996). "The European Union's New Mediterranean Strategy", *Finance and Development-English Edition*, C. 3, No:33, ss.14-17.
- Levitsky, S. ve Way, L. A. (2010). *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After The Cold War*, Cambridge University Press.
- Mehmanparast, R. (2011). "US, NATO After Libya Oil Reserves: Iran", (Çevrimiçi) <http://edition.presstv.ir/detail/177586.html>, 25 Ocak 2017.
- Moosa, M. (1988). *Extremist Shiites: The ghulat sects*, Syracuse University Press.
- Oğuzlu, T.(2011). "Arap Baharı ve Yansımaları" *Ortadoğu Analiz Dergisi*, C.3, No:36, ss.8-16.
- Okur, M.A.(2004). "Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye", Derleyen: Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin, *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, Platin yayınları, Ankara.
- Okur, M. A. (2009). "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", *Bilig Kış*, No: 48, ss. 137- 156.

- Okyar, O. (2015). “İran ve Arap Baharı Çift Taraflı Aynadaki Asimetri mi?”, *Uluslararası ilişkiler Akademik Dergisi* C.12, No:45, ss. 61-68.
- Okyar, O. (2016). “İslami Mezhepler Arası Çatışmaların Temelleri: Bir Model Arayışı”, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt 11, No: 1, ss.85-110.
- Olivier, R. (2003). *Küreselleşen İslam*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Olivier, R. (2004). *Globalized Islam: The Search For A New Ummah*, Columbia University Press.
- Onat, H. (1997). Şiiliğin Doğuşu Meselesi, *AÜİFD*, XXXVI.
- Orhan, D. D. (2013). “ Ortadoğu’nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği”, *Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, No:1-2, ss.17-29.
- Orhan, O.(2010).“ Suriye’nin Bölgesel Konumu Güçleniyor: Kral Abdullah ve Beşar Esad’ın Beyrut Ziyareti”, *Ortadoğu Analiz*, C.21, No:2, ss.19-28.
- Orhani D. D. (2016).“Syrian Crisis As A Proxy War: A New Cold War Started?”, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, C.10, ss. 91-104.
- Öğüt, S.(2013). “Başarsız Devlet Kavramının İnclemesi”, *Marmara üniversitesi Hukuk fakültesi - Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C.19, No:3 ss.163-177.
- Önder, A. T. (2005), *Türkiye’nin Etnik Yapısı*, Ankara Fark Yayınları.
- Öniş, Z. (2014). “Turkey and the Arab revolutions: Boundaries of regional power influence in a turbulent Middle East”, *Mediterranean Politics*, C.2, No: 19, ss. 203-219.
- Özarslan, S. (2005).” Şia’nın Dini Otorite Anlayışı ve Günümüze Yansımaları”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, C.3, No:1
- Özcan, A.B. (2017), Küresel ve Bölgesel Dinamikler Işığında Ortadoğu’yu Anlamak, (Çevrimiçi) <https://abehiozcan.files.wordpress.com>. 3 Kasım 2017.
- Özdemir, A.Y (2013), “Rantiyeci Devlet Kuramı Eleştirisi” (Çevrimiçi) [http://www.academia.edu/26948461/Rantiyeci Devlet Kuram%C4%B1n%C4%B1n_Ele%C5%9Ftirisi](http://www.academia.edu/26948461/Rantiyeci_Devlet_Kuram%C4%B1n%C4%B1n_Ele%C5%9Ftirisi) erişim tarihi; 24.05.2017
- Özevarlı, M.S. (2009). “ Selefiye” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C. 36, ss. 399-402.

Özlük, E. (2007). “Orta Doğu İstisnacılığı: Sömürünün Yeni Keşif Yolu”. *Akademik Orta Doğu Dergisi* , C. 2 No:1. ss. 141-163.

Özülker, U. (2016). “Ortadoğu’nun Değişmeyen Kaderi: Çıkar Çatışmaları ve Bedeli”, Ed. Reyhan Doğan, *Mezhepler, Etnisite ve Çatışma Çözümleri*, Tasam Yayıncılık, İstanbul.

Qarawee, H. H.A. (2013). “Heightened Sectarianism In The Middle East: Causes, Dynamics and Consequences” *ISPI Analysis No: 205*, ss.1-10.

Pawelka, P. (2000). “Der Vordere Orient in der Weltpolitik: Sozial wissenschaftliche Modelle und Forschungsperspektiven”. *Orient*. Cilt 4: ss.571-591.

Pipes, D.(1989). “ The Alawi Capture of Power in Syria.” *Middle Eastern Studies*, C. 25, No:4, ss. 429-450.

Ross, M. (2012). *The oil curse: How petroleum wealth shapes the development of nations?*, Princeton University Press.

Reese, A. (2013). Sectarian and regional conflict in the Middle East. *Middle East Security Report*, No: 13, ss. 10-12.

Quandt, W. B.(2016). “ ABD Politikası ve 2011 Arap Devrimleri”, Editör: Fawas A. Gerges, *Yeni Ortadoğu Arap Dünyasında Protesto ve Devrim*, İyi Düşün Yayınları, İstanbul.

Sayın, Y. (2016). “Arap Baharı süreci ve sömürgelerin çözülmesi”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C.30, S.18, ss. 65-70.

Shoemaker, C. ve Spainer, J. (1984). *Patron-Client State Relationship. Multilateral Crisis in the Nuclear Age*, Praeger Press, New York.

Stratejik Araştırmalar Merkezi, (Çevrimiçi) <http://sam.gov.tr/tr/ortadoguda-artan-kutuplasma-tehlikesi-ve-turkiye>, 1 Mart 2017.

Sharabi, H. (1988). *Neopatriarchy: A Theory of Distorted Change in Arab Society*, Oxford University Press, New York.

Smith, B.(2015). “ISIS and the sectarian conflict in the Middle East”, *House of Commons Library Research Paper 15/16*.

Sönmez, P. (2015). “ Avrupa Birliği’nde Yeni Dönem Postkolonyal İlişkiler ve Göç Politikaları Diyaloğu”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi.

- Süer, B.(2012). Suriye’de Değişim Çabaları: Bir Bağlam ve Süreç Analizi. *Akademik Orta Doğu Dergisi*. C. 6, No:2.
- Şen, G. (2012). İran ve Arap Baharı: Bağlam, Söylem ve Siyaset, *Middle Eastern Studies/Ortadoğu Etütleri*, C. 3 No:2.
- Şen, Y. (2012). “Suriye’de Arap Baharı”, *Yasama Dergisi*, Sayı: 23, ss. 55-79.
- Talhamy, Y. (2006). “The Nusayriya Uprisings in Syria in the 19th Century”, Doctoral dissertation, Phd Thesis, University of Haifa.
- Tashjian, Y. (2012). Salafism in Lebanon and Syria; Ideology, Roots and the Future, *Strategic Outlook*.
- Taş, G. “Ortadoğu’nun Temelini oluşturan Argüman”, (Çevrimiçi) <http://politikakademi.org>, 28 Mart 2017.
- Telatar, G. (2015). “Rusya ve Arap Baharı: Batı İle Yeni Soğuk Savaş Mı?”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.15, ss. 175-202.
- The Wall Street Journal; (2011), “Interview With Syrian President Bashar al-Assad”, (Çevrimiçi) <http://online.wsj.com/news/articles/SB10001424052748703833204576114712441122894>, 03.05.2017
- Toraman, İ. (2015). “Arap Baharı ve Suriye”, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi.
- Tzemprin, A., Jozić, J., ve Lambare, H. (2016). “The Middle East Cold War: Iran-Saudi Arabia and the Way Ahead”, *Politicka Misao*, C. 52, No:4-5, ss.187-202.
- Ulutaş, U., Kanat, K.B. ve Acun, C. (2015) Sınırları Aşan Kriz Suriye, *Seta Analiz*, C.120.
- Uygur, H. (2012). “İran ve Arap Baharı”, *SETA Analiz*, C.52, ss. 1-27.
- Uygur, E. ve Uygur, F. (2014). “Fransız Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, No:173, ss. 273-286.
- Üzüm, İ. (2007). Nusayrîlik. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, ss. 270-274.
- Üzüm, İ. (2010). “Şia”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.
- Üzüm, İ. (2011). “Mezhepler”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29.

Üzüm, İ. (2016). “Etnik ve Mezhepsel Çatışmalarda İdeolojik ve Teolojik Arka Plan Etkisi”, Ed: Reyhan Doğan, *Mezhepler, Etnisite ve Çatışma Çözümleri*, Tasam Yayıncılık 2016, İstanbul.

Watenpaugh, K. D. (1996). “Creating phantoms”: Zaki al-Arsuzi, the Alexandretta crisis, and the formation of modern Arab nationalism in Syria. *International Journal of Middle East Studies*, c.3, s.28, ss. 363-389.

Yavuz, Y.Ş. (2011). “Ehli Sünnet, İslam Ansiklopedisi”, C. 10.

Yalçın, H. B. (2015).“ Obama Stratejisi Ve Ortadoğu”, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, C. 9, ss. 56-74.

YILDIZ, Y. G. (2000). *Global Stratejide Ortadoğu*, İstanbul: Der Yayınları.

Yıldırım, R. (2015). Arap Baharı ve Sonrasında Selefilik-Mısır Örneği. *İlahiyat Akademi-Selefilik Özel Sayısı* 1-2.

Yılmaz, M. E.(2011). “ Arap İsyanları ve Arap Ortadoğu’sunun Siyasal Dönüşümü”, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, C. 6, s. 63-75.

Yörük, Y. Z. ve Memiş, M. (2002). Ebû'l-Feth Şehristânî:" Milel ve Nihal" üzerine karşılaştırmalı bir inceleme ve mezheplerin tetkikinde usul. T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara.

Ziadeh, R. (2013). “Power and Policy in Syria Intelligence Services”, Foreign Relations and democracy in the modern Middle East ,Vol.98 IB Tauris Press, London:.

Ziadeh, R. (2015). “Sectarian Policies in the Middle East Region: The Confessionalisation of Political Conflict”, *Mediterranean Year Book* 2015.

Zunes, S. (2012). “Supporting Non-Violence in Syria,”, *Foreign Policy*, Vol: 20.